

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΕΑΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

**ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΠΑΤΕΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ – ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΜΑΝΩΛΑΚΗ ΗΛΙΑ

ΜΕ ΘΕΜΑ:

**«Η Σύνοδος της Ιερείας (754) και η μεταβολή των αρχών της εκκλησιαστικής
πολιτικής των Εικονομάχων αυτοκρατόρων»**

ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ: 7230122100009

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΑΝ. ΚΑΘ. ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΘΗΝΑ 2024

Υπεύθυνη Δήλωση Αυθεντικότητας

«Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν. 1599/1986 και τα άρθρα 2,4,6 παρ. 3 του Ν. 1256/1982, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας και δεν προσβάλλει κάθε μορφής πνευματικά δικαιώματα τρίτων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον».

Πρόλογος

Το θέμα της συγκεκριμένης διπλωματικής εργασίας είναι: «Η Σύνοδος της Ιερείας (754) και η μεταβολή των αρχών της εκκλησιαστικής πολιτικής των Εικονομάχων αυτοκρατόρων», όσο κι αν φαντάζει μακρινό και ξένο, είναι εξαιρετικά επίκαιρο και στη σημερινή εποχή.

Αυτό συμβαίνει, γιατί η Πολιτεία παρεισφρέει άτυπα, σε ζητήματα που αφορούν την Εκκλησία, όπως για παράδειγμα το ζήτημα της καύσης των νεκρών, αλλά ακόμη και επίσημα, σε αμιγώς εκκλησιαστικά θέματα, που μέσω πολιτικών διαταγμάτων, όπως για παράδειγμα τη περίοδο της πανδημίας, αποφασίζουν το πότε θα τελεσθεί η Αναστάσιμη λειτουργία -η οποία μετατίθετο από Κυριακή της Αναστάσεως, σε Μεγάλο Σάββατο- αποδεικνύοντας τη συνεχή τάση της πολιτικής εξουσίας, να επεμβαίνει σε ζητήματα εκκλησιαστικά, πράττοντας, μάλιστα, το αντίθετο από αυτό που πρεσβεύει ο Χριστιανισμός. Ακόμα και ζήτημα Εικονομαχίας μπορεί να τεθεί, αν αναλογιστεί κανείς την αποκαθήλωση των ι. εικόνων από Νοσοκομεία και Σχολεία και ακόμη περισσότερο αν εισακουσθούν προτροπές Υπουργού που ζητά την αντικατάσταση των παραδοσιακών ιερών εικόνων, από ψηφιακές, μέσα στις ίδιες τις Εκκλησίες.

Ωστόσο, ανεξαρτήτως επικαιρότητας ή μη, το θέμα της παρούσης διπλωματικής εργασίας, ασχολείται με την πρώτη περίοδο της εικονομαχίας και βασίζεται στην Εκκλησιαστική πολιτική, του εισηγητού της εν λόγω έριδας, αυτοκράτορα Λέοντος Γ΄ Ισαύρου (717-741) και του υιού του, Κωνσταντίνου Ε΄ (741-775).

Την εκκλησιαστική πολιτική των Εικονομάχων αυτοκρατόρων προσδιόρισε η βασική αρχή, την οποία διατύπωσε ο αυτοκράτορας Λέων ο Γ΄: «ἐγὼ εἶμι βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς». Αυτή ήταν μία ακραία έκφραση καισαροπαπισμού, η οποία διατάρασσε την αρχή της συναλληλίας, που ίσχυε, κατά κανόνα, στις σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας, στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Ο Κωνσταντίνος Ε΄, ο οποίος ήταν ο πρώτος αυτοκράτορας που ενηλικιώθηκε σε ένα εικονομαχικό περιβάλλον, ήταν ένας συνειδητός εικονομάχος, που προσπάθησε να συνεχίσει την πολιτική του προκατόχου του. Ωστόσο, ήταν αυτός που τελικά ανέτρεψε την πολιτική του καισαροπαπισμού, όταν σε αντίθεση με τον πατέρα του, συγκάλεσε τη Σύνοδο της Ιερείας (754) και ανέτρεψε, πλήρως, τις προϋπάρχουσες θεοκρατικές αντιλήψεις.

Ο Λέων Γ΄ αρνούσαν να συγκαλέσει Σύνοδο και στη δική του εκκλησιαστική πολιτική αποφάσιζε με διαταγές, όπως το 730 που απομάκρυνε τις ιερές εικόνες και απαγόρευσε τη προσκύνησή τους μέσω σχετικού διατάγματος. Ο υιός του, όμως, κατανόησε ότι με διατάγματα και απαγορεύσεις δεν λύνονται οι θρησκευτικές διαφορές και γι' αυτό επιδίωξε επίσημη εκκλησιαστική αντίκρουση των εικονολατρικών απόψεων και συγχρόνως σύσταση θεολογικής υποδομής, Συνοδικού πλαισίου, για την εικονομαχική επιχειρηματολογία, μεταφέροντας την εικονομαχία σε επίπεδα δογματικά.

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Ορθόδοξη Θεολογία» του Τμήματος Θεολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, με επιβλέποντα τον Αν. Καθ., κ. Ιωάννη Παναγιωτόπουλο, τον οποίο οφείλω να ευχαριστήσω, για την αμέριστη συμπαράσταση και την αέναη καθοδήγησή του, στη διάρκεια αυτής της μελέτης, αλλά και γενικότερα για την χαρά και την τιμή να γνωρίσω από τον ίδιο το γνωστικό αντικείμενο της Γενικής Εκκλησιαστικής Ιστορίας. Επιπροσθέτως, ευχαριστώ τους άλλους δύο Καθηγητές που απαρτίζουν την τριμελή επιτροπή και συγκεκριμένα, τον Πρόεδρο του Τμήματος Θεολογίας, Καθηγητή κ. Δημήτριο Μόσχο και τον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Περιστερίου, Καθηγητή κ. Γρηγόριο Παπαθωμά.

Ευχαριστίες, οφείλω προς τον Πρόεδρο Π.Μ.Σ. «Ορθόδοξη Θεολογία» Καθηγητή, κ. Κωνσταντίνο Κορναράκη, σε όλους τους Καθηγητές και τις Καθηγήτριες του Τμήματος Θεολογίας που αφιλοκερδώς στελεχώνουν το εν λόγω Πρόγραμμα και πιο συγκεκριμένα στο διδακτικό δυναμικό που απαρτίζει τον Ιστορικό Τομέα, με ιδιαίτερη αναφορά στον Αναπληρωτή Καθηγητή, κ. Μιχάλη Μαριόρα και την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, κα Δέσποινα Μιχάλαγα, που είχα τη τιμή να παρακολουθήσω τα μαθήματα τους, κατά τη διάρκεια των οποίων, διεύρυναν τις γνώσεις και καλλιέργησαν τον χαρακτήρα μας.

Εγκάρδιες ευχαριστίες, όμως, οφείλω να απευθύνω και στον Πρόεδρο του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευσιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Κρήνης και Πατριαρχικό Έξαρχο Μάλτας, κ. Κύριλλο Κατερέλο, αλλά και στον Επίκουρο Καθηγητή, του προαναφερθέντος Τμήματος, κ. Αθανάσιο Αντωνόπουλο, οι οποίοι με συνέστησαν στο ανωτέρω Π.Μ.Σ., μέσω των τιμητικών τους συστατικών επιστολών, με τις οποίες συμπλήρωσα τα απαιτούμενα δικαιολογητικά, για να υποβάλλω αίτηση και να συνεχίσω τις σπουδές μου και που μέχρι και σήμερα δεν θέλω να τους απογοητεύσω για την πράξη τους αυτή.

Επιπλέον, ένα μεγάλο ευχαριστώ στους υπαλλήλους που εργάζονται στη Βιβλιοθήκη της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, για την διαχρονική εξυπηρέτησή τους και ιδιαιτέρως στον κ. Χρήστο Χαλεπλή, αλλά και στη Γραμματεία της Θεολογικής Σχολής και ιδιαιτέρως στην κα Αθηνά Λυρίτση, στον κ. Αθανάσιο Κάρμη και στην κα Παναγιώτα Καραχρήστου, για τις όποιες γραφειοκρατικές διευθετήσεις προέκυψαν στο συγκεκριμένο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών.

Επίσης, θερμότερες ευχαριστίες απευθύνω προς τον Σεβασμιότατο Μητροπολίτη Ιλίου, Αχαρνών και Πετρουπόλεως, κ. Αθηναγόρα Δικαιάκο, αλλά και προς τον Πανοσιολογιώτατο Αρχιμανδρίτη και Πρωτοσύγκελλο της ίδιας Ιεράς Μητροπόλεως, π. Νικόδημο Αθανασίου, όχι μόνο για την οικονομική στήριξη, μέσω υποτροφίας, που μου παραχωρήθηκε, από την Ιερά Μητρόπολη Ιλίου, Αχαρνών και Πετρουπόλεως, αλλά κυρίως για την ηθική υποστήριξη και την εμπιστοσύνη, προς το πρόσωπό μου, ώστε να ολοκληρώσω με επιτυχία τις σπουδές μου.

Τέλος, ευχαριστίες οφείλω στην οικογένειά μου και ιδιαιτέρως στον παππού μου, Ηλία, για την πολύτιμη βοήθεια και συμπαράσταση, τόσο σε ηθικό αλλά και υλικό επίπεδο, για την ολοκλήρωση της παρούσας μελέτης.

των Εισοδίων της Θεοτόκου
Πετρούπολη, 21 Νοεμβρίου 2023

H. M.

Περιεχόμενα

Πρόλογος	3
Περιεχόμενα	6
Βραχυγραφίες	7
Εισαγωγή	
1. Η προγενέστερη έρευνα.....	9
2. Οι πηγές της μελέτης μας.....	11
3. Η εκκλησιαστική πολιτική πριν την εικονομαχία.....	14
4. Η πρώτη περίοδος της εικονομαχικής έριδας.....	20
Α΄ Κεφάλαιο: Η Εκκλησιαστική Πολιτική του Λέοντος Γ΄ (717-741)	
1. Τα αίτια της Εικονομαχίας.....	25
2. Η αφορμή και οι πρώτες πολιτικές μεθοδεύσεις.....	33
3. Δράσεις και Αντιδράσεις στην Εικονομαχική του Πολιτική.....	40
4. Μοναχομαχία, Στρατικοποίηση και Πολιτικοί Στόχοι.....	49
Β΄ Κεφάλαιο: Η Εκκλησιαστική Πολιτική του Κωνσταντίνου Ε΄ (741-775), πριν τη Σύνοδο της Ιερείας	
1. Ανάρρηση στο Θρόνο: Θέσεις και Αντιθέσεις.....	54
2. Τα πρώτα σύννεφα στην Εικονομαχική του Πολιτική: Ο εμφύλιος πόλεμος.....	58
3. Η εκδικητικότητα του Κωνσταντίνου Ε΄ έναντι των θρησκευτικών του αντιπάλων.....	62
4. Προπαρασκευαστικές ενέργειες για την πιθανή σύγκληση Συνόδου.....	66
Γ΄ Κεφάλαιο: Η Σύνοδος της Ιερείας (754) και οι συνέπειές της	
1. Συγκλίσεις και Αποκλίσεις Λέοντος Γ΄ και Κωνσταντίνου Ε΄.....	71
2. Η Σύνοδος της Ιερείας (754).....	75
3. Δογματικές συνέπειες και η στάση των άλλων Πατριαρχείων.....	81
4. Μοναχομαχία.....	87
Συμπεράσματα	96
Βιβλιογραφία	
1. Πηγές.....	103
2. Βοηθήματα.....	106

Βραχυγραφίες

αι.	αιώνα
Βλ.	Βλέπε
Βυζ.	Βυζαντινή
EIE	Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
Εκκλ.	Εκκλησιαστική
εκδ.	εκδόσεις
Έξ.	Έξοδος
«Θεολογία»	Θεολογία, Επιστημονικό περιοδικό, Άθηναι 1923 κ. εξ.
ΘΗΕ	Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, Άθηναι 1964
ι.	ιερές
KBE	Κέντρον Βυζαντινών Ερευνών
κ.	κύριος
κα	κυρία
κ. εξ.	και εξής
κ. λ./κ.λπ.	και λοιπά
λ.χ.	λόγου χάρη
σ.	σελίδα/σελίδες
τ.	τόμος
τελ.	τελική
M.	Μέγας
MANSI	Giovanni Domenico Mansi, Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio, τ. 1-33, Florence 1759-1798.
Ματθ.	Ματθαίον
MIET	Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
MOXE	Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια, Άθήνα 2010-2015
μτφρ.	μετάφραση
μ.Χ.	μετά Χριστόν
PG	Jacques Paul Migne, Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca, τ. 1-161, Paris 1857-1934.

π.	πατέρα
Π.Μ.Σ.	Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
Πρβλ.	Παρέβαλε
π.χ.	παραδείγματος χάριν
ν.	volume

Εισαγωγή

1. Η προγενέστερη έρευνα

Η παρούσα διπλωματική εργασία, για να δημιουργηθεί, εκτός από τις πηγές της μελέτης αυτής, συμπεριλαμβάνει και προγενέστερη έρευνα, Καθηγητών και Ερευνητών, σχετικά με την Εκκλησιαστική Ιστορία, κυρίως στη πρώτη περίοδο της Μέσης Βυζαντινής εποχής (610-867).

Η εν λόγω εργασία κατέχει την απαιτούμενη, σχετική πρωτοτυπία, που της αρμόζει, ως προς την προσέγγισή, κυρίως, του θέματος και δεν διεκδικεί απόλυτη καινοτομία, αφού δεν υπάρχει «παρθενογένεση» και πως θα μπορούσε να υπάρξει άλλωστε, όταν πλείονες, ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες έχουν ασχοληθεί με τη περίοδο της εικονομαχίας και υπάρχει πλουραλισμός προσεγγίσεων από θεολογικής, κοινωνιολογικής, ιστορικής, πολιτικής και νομικής πλευράς.

Η προγενέστερη έρευνα, η οποία συμπεριλαμβάνεται στην συγκεκριμένη εργασία, αποδίδοντας «τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι»¹, χωρίζεται σε δύο βασικούς άξονες. Αρχικά, υπάρχει η βιβλιογραφία, της οποίας το ζήτημα της πρώτης περιόδου της εικονομαχίας αποτελεί μέρος της, όμως πραγματεύεται συνολικά μεγαλύτερες χρονικές περιόδους της Βυζαντινής Ιστορίας². Ενώ υπάρχουν και έρευνες, οι οποίες περιλαμβάνουν κάποια πιο εξειδικευμένα θέματα και χρονικά μικρότερα διαστήματα, που απασχολούν ορισμένα κεφάλαια ή υποενότητες της παρούσης εργασίας και αφορούν περισσότερο π.χ.: τον εισηγητή της εικονομαχίας, Λέοντα Γ'³, είτε τον

¹ Κατά Ματθ. 22,21.

² Ενδεικτικά βλ.: Βλ. Φειδά, *Ἐκκλ. Ἱστορία Α'*, Α. Vasiliev, *Ἱστορία Α'*, Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζ. Ἱστορία Β1*, Βλ. Φειδά, *Βυζάντιο*, W. Treadgold, *History*, J. Bury, *History*, G. Ostrogorsky, *Ἱστορία Β'*, Ι. Καρμίρη, *Ορθόδοξος Ἐκκλησιολογία*, Δ. Ζακυνθινού, *Βυζαντινή Ἱστορία*, L. Brubaker – J. Haldon, *Byzantium*: Σ. Ζαμπελίου, *Βυζαντινά μελέται*, L. Duchesne, *L'Eglise*, Ι. Αναστασίου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία Α'*, Ι. Uspenskij, Voennoe, C. Diehl, *Ἱστορία Α'*, Γ. Κρέμου, *Ἱστορία του σχίσματος*, Κ. Krumbacher, *Ἱστορία*, Σ. Κομμητά, *Ἐπίτομος Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, L. Bréhier, *Les institutions*, Κ. Γιαννακόπουλου, *Βυζαντινή Ανατολή*, Μ. Whittow, *Byzantium*, Α. Καρπόζηλου, *Βυζαντινοί Ἱστορικοί Α'*, Ε. Stein, *Studien*, Α. Marin, *Les moines*, Ε. Γλυκατζή-Αρβελέρ, *Ἡ πολιτική ιδεολογία*, Α. Σαββίδη – Λ. Δεριζιώτη, *Ἱστορία του Βυζαντίου Α'*, J. Haldon, *Βυζάντιο*, Ε. Αμοιρίδου, *Διαμάχη*, Γ. Κορδάτου, *Ακμή και παρακμή*, Β. Κουκουσά – Δ. Βαλαή, *Θέματα*, Κ. Παπαρρηγόπουλου, *Ἱστορία (641-802)*, Β. Στεφανίδου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, Δ. Μόσχου, *Ἱστορία*.

³ Ενδεικτικά βλ.: Ι. Παναγιωτόπουλου, *Εικονομαχία*, Χ. Παπαδόπουλου, *Αίτια τῆς Εικονομαχίας*, S. Runciman, *Βυζαντινή θεοκρατία*, Κ. Schenk, *Kaiser Leon III*, Π. Τσορμπατζόγλου, *Εικονομαχία και κοινωνία*, G. Ladner, *Byzantine Iconoclasm*, Α. Τσιγκαροπούλου, *Αναστήλωση*, V. Grumel, *Eclogue*, S. Gero, *Iconoclasm*.

διάδοχο αυτού, Κωνσταντίνο Ε΄⁴, είτε την Σύνοδο της Ιερείας (754)⁵, αλλά και Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως κατά τη πρώτη περίοδο της εικονομαχίας⁶ ή ακόμη και γενικότερα σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας⁷.

⁴ Ενδεικτικά βλ.: J. Bremmer, *The Vision of Constantine*, H. Dörries, *Kaiser Konstantins*, N. Νικολαΐδη, *Η εικονομαχία*, S. Gero, *Constantine V*, N. Πασσά, *Βυζαντινή Διαμάχη*, Α. Ηλιάδη, *Εικονομαχία*, Κ. Μπουρδάρα, *Εικονομαχία*.

⁵ Ενδεικτικά βλ.: Β. Γιαννόπουλου, *Αντιλήψεις*, Ρ. Alexander, *Hiereia*, Μ. Anastos, *Images*, Τ. Krannich, C. Schubert, C. Sode, *Synode von Hiereia*.

⁶ Ενδεικτικά βλ.: J. Dargouzès, *Patriarche Germain*, Ε. Κουντουρά-Γαλάκη, *Βυζαντινός κλήρος*, R. Lilie, *Patriarchen*, Κ. Σταυριανού, *Ο Άγιος Γερμανός Α΄*.

⁷ Ενδεικτικά βλ.: Γ. Μεταλληνού, *Εκκλησία και Πολιτεία*, Χ. Παπαδόπουλου, *Εκκλησία*, Ι. Καραγιαννόπουλου, *Η πολιτική θεωρία*, Κ. Schwarzlose, *Der Bilderstreit*, Γ. Παπαθωμά, *Εκκλησία και Πολιτεία*, Ε. Κουντουρά-Γαλάκη, *Προρρήσεις*, Δ. Μαγριπλή, *Σχέσεις*, G. Dragon, *Césaropapisme*, Κ. Ware, *Εκκλησία*, Ν. Οικονομίδη, *Πολιτεία – Οικονομία – Κοινωνία*, W. Kaegi, *Byzantium*.

2. Οι πηγές της μελέτης μας

Τα αίτια των εικονομαχικών ερίδων, οι οποίες συντάραξαν την Εκκλησία και την αυτοκρατορία για περισσότερο από έναν αιώνα (727-843), δεν είναι σαφή, γι' αυτό και διατυπώθηκαν ποικίλες υποθέσεις, οι οποίες υποπίπτουν πολλές φορές σε μία σύγχυση αιτιών και συνεπειών, αποτέλεσμα της οποίας είναι η πενιχρότητα των εικονομαχικών πηγών⁸. Το πρωτογενές υλικό είναι κι αυτό λιγοστό, οι επιγραφές και τα νομίσματα σπανίζουν, υπάρχουν κυρίως τα μολυβδόβουλλα, η ερμηνεία τους όμως δεν είναι πάντοτε ασφαλής⁹.

Είναι γνωστό ότι η ιστορία γράφεται από τους νικητές και μπορεί η εικονομαχική έριδα να ταλάνισε την Βυζαντινή Αυτοκρατορία για πολλά χρόνια, όμως αφού ηττήθηκε, είχε ως συνέπεια και την καταστροφή των ιστορικών πηγών των εικονομάχων¹⁰. Όλα τα έργα των Εικονομάχων, τα αυτοκρατορικά διατάγματα, τα πρακτικά των σχετικών Συνόδων των ετών 753-754 και 815, οι θεολογικές πραγματείες των Εικονομάχων κ.λπ., καταστράφηκαν από τους θριαμβευτές Εικονολάτρες¹¹. Ενώ, οι αφηγηματικές πηγές είναι ελάχιστες αλλά και προκατελιημμένες, εφόσον γράφηκαν αργότερα από εικονολάτρες, που περιγράφουν τα έργα εικονομάχων¹².

Γενικότερα, πάντως, την ιστορική περίοδο του έβδομου και του όγδοου αιώνα χαρακτηρίζει η πενία των ιστορικών πηγών, γι' αυτό άλλωστε ονομάζεται «σκοτεινή»¹³, «άκαρπος»¹⁴, «μεγάλο χάσμα»¹⁵, «μεγάλη σιγή»¹⁶, «τα χρόνια του χάους»¹⁷. Είναι χαρακτηριστικό ότι κανένα ή σχεδόν κανένα χειρόγραφο του εβδόμου ή του ογδόου αιώνα δεν διασώθηκε αυτούσιο¹⁸.

⁸ Βλ. Βλ. Φειδά, *Ἐκκλ. Ἱστορία Α'*, σ. 769.

⁹ Ε. Κουντουρά-Γαλάκη, *Βυζαντινός κλήρος*, σ. 11.

¹⁰ Ενδεικτικά βλ.: Α. Vasiliev, *Ἱστορία Α'*, σ. 319-322, J. Bury, *History*, σ. 430-431, P. Lemerle, *Οθωμανισμός*, σ. 71-101, Βλ. Φειδά, *Ἐκκλ. Ἱστορία Α'*, σ. 769, Β. Γιαννόπουλου, *Ἀντιλήψεις*, σ. XV-XVI, Π. Τσορμπατζόγλου, *Εικονομαχία και κοινωνία*, σ. 90-99.

¹¹ Α. Vasiliev, *Ἱστορία Α'*, σ. 319.

¹² Ε. Κουντουρά-Γαλάκη, *Βυζαντινός κλήρος*, σ. 11, Μ. Whittow, *Byzantium*, σ. 143.

¹³ Νικηφόρου Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, *Ἱστορία Σύντομος*, σ. 9, Ε. Κουντουρά-Γαλάκη, *Προρρήσεις*, σ. 435, Α. Τσιγκαροπούλου, *Ἀναστήλωση*, σ. 65, Ε. Κουντουρά-Γαλάκη, *Βυζαντινός κλήρος*, σ. 30-32, P. Brown, *A Dark-Age*, σ. 1, J. Shepard, *Byzantine Empire*, σ. 251, Τ. Λουγγή, *Η κοινωνική εξέλιξη*, σ. 19, Κ. Σταυριανού, *Ο Άγιος Γερμανός Α'*, σ. 14, Τ. Λουγγή, *Δοκίμιο*, σ. 139.

¹⁴ Κ. Krumbacher, *Ἱστορία*, σ. 20.

¹⁵ Βλ. Τ. Λουγγή, *Ἱστοριογραφία*, σ. 49-85, Ε. Κουντουρά-Γαλάκη, *Βυζαντινός κλήρος*, σ. 30-31.

¹⁶ Ν. Τωμαδάκη, *Σύλλαβος*, σ. 301-306, Ε. Αμοιρίδου, *Διαμάχη*, σ. 351-353.

¹⁷ G. Ostrogorsky, *Ἱστορία Β'*, σ. 15, Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζ. Ἱστορία Β1*, σ. 7.

¹⁸ R. Devreese, *Introduction*, σ. 26. Δ. Ζακυνθινού, *Βυζαντινή Ἱστορία*, σ. 157.

Ωστόσο, οι σπουδαιότερες αφηγηματικές πηγές αυτής της περιόδου παραμένουν η *Χρονογραφία* του Θεοφάνους¹⁹ και η *Ιστορία Σύντομος* του Πατριάρχου Νικηφόρου²⁰, οι οποίες εκθέτουν τα γεγονότα, ακόμη κι αν η στάση τους είναι ενάντια των εικονομάχων αυτοκρατόρων και της εικονομαχίας γενικότερα. Επίσης, η *Σύνοψις Ιστοριών, Αρχόμενη από κτίσεως κόσμου και μέχρι τής βασιλείας Ισαάκιου του Κομνηνοῦ*, που συνέταξε Γεώργιος Κεδρηνός²¹, ασχολείται και με τη περίοδο της πρώτης φάσης της Εικονομαχίας, αλλά ζει και γράφει μεταγενέστερα και δεν αποκλίνει από τις δύο προαναφερθείσες πηγές. Ενώ, υπάρχει και το *Χρονικόν Σύντομον ἐκ διαφόρων χρονογράφων τε ἐξηγητῶν συλλεγὲν καὶ συντεθὲν ὑπὸ Γεωργίου μοναχοῦ τοῦ ἐπίκλην ἀμαρτωλοῦ*, στο οποίο ο Γεώργιος Μοναχός, εξιστορεί γεγονότα από την πρώτη περίοδο της Εικονομαχίας²² και πιθανότατα είναι ο σημαντικότερος από τους μεταγενέστερους χρονογράφους που κάλυψε αυτή τη περίοδο.

Η *Εκλογή*²³, αν και είναι ένα ευσύνοπτο νομοθέτημα με 18 τίτλους, που εξέδωσε ο αυτοκράτωρ Λέων Γ΄ με τον συμβασιλέα Κωνσταντῖνο Ε΄, αποτυπώνει την εξέλιξη των περί δικαίου αντιλήψεων, ενώ το γεγονός ότι εκδόθηκε το 726²⁴, είναι το σπουδαιότερο νομοθετικό κείμενο της εποχής αυτής και μαρτυρεί τα πρώτα ψήγματα της θεοκρατικής του αντίληψης. Από τον πρόλογο, αυτού, του νομικού κώδικα δηλώνει ότι είναι Αντιπρόσωπος του Θεού και σε αυτόν ανήκει η έσχατη απόφαση για θρησκευτικές και πολιτικές υποθέσεις²⁵.

Ιδιαίτερος σημαντικά, για την περίοδο της εικονομαχία, είναι τα Πρακτικά της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου της Νίκαιας, αλλά και οι δύο επιστολές του πάπα Γρηγορίου Β΄ προς τον Λέοντα Γ΄²⁶ και μία επιστολή του Γρηγορίου Γ΄ με αποδέκτη τον Πατριάρχη Γερμανό²⁷.

Ο επιφανέστερος θεωρητικός της εικονολατρικής παρατάξεως υπήρξε ο Άγιος Ιωάννης Δαμασκηνός, του οποίου ένα από τα σπουδαιότερα έργα του είναι το *Περὶ αἱρέσεων ἐν συντομίᾳ, ὅθεν ἤρξατο καὶ πόθεν γεγόνασιν*²⁸ και οι Τρεῖς Λόγοι περὶ ἁγίων

¹⁹ Θεοφάνους, *Χρονογραφία*.

²⁰ Νικηφόρου, *Ιστορία Σύντομος*, PG 100, σ. 863-994.

²¹ Γ. Κεδρηνού, *Σύνοψις Ιστοριών*, PG 121, σ. 1-1168.

²² Γ. Μοναχού, *Χρονογραφία*, PG 110, 1-1328.

²³ E. Freshfield, *The Ecloga*, L. Burgmann, *Ecloga*, Σ. Τρωιανού, *Οι πηγές*, σ. 164-170, S. Gero, *Iconoclasm*, σ. 48-58.

²⁴ Αικ. Χριστοφιλιπούλου, *Βυζ. Ιστορία Β1*, σ. 98, V. Grumel, *Eclogue*, σ. 272, G. Ostrogorsky, *Ιστορία Α΄*, σ. 14.

²⁵ E. Freshfield, *The Ecloga*, σ. 66-70, S. Runciman, *Βυζαντινή Θεοκρατία* σ. 68.

²⁶ *MANSI*, 12, 959-1154, *MANSI*, 13, 1-820.

²⁷ Γερμανού, *Δογματική Έπιστολή*, PG 98, σ. 147-221.

²⁸ Ι. Δαμασκηνού, *Περὶ αἱρέσεων*, PG 94, σ. 677-780.

εικόνων²⁹, συμπεριλαμβάνοντας τη θεωρητική θεμελίωση της συμβολικής σημασίας τους, αλλά και το ιστορικό περιβάλλον της εποχής, ενώ στην πραγματεία *Λόγος ἀποδεικτικός περί τῶν ἁγίων καὶ σεπτῶν εἰκόνων, Πρὸς πάντας Χριστιανούς, καὶ πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον τὸν Καβαλῖνον, καὶ πρὸς πάντας αἵρετικούς*³⁰, ο Ιωάννης Δαμασκηνός αποδεικνύει την ορθότητα της τιμητικής προσκύνησης των εικόνων, αντιμαχόμενος τα όσα υποστηρίζει ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ε΄. Επιπλέον, το έργο που συνδέει τον Ιωάννη Δαμασκηνό, τον Γεώργιο Κύπριο αλλά και τον Ιωάννη Ιεροσολύμων, γνωστό ως *Adversus Constantium Cabalinum*³¹, όπως και το *Adversus Iconoclastas*³², το οποίο αντιπροσωπεύει πληροφορίες πριν από το έτος 741³³.

Ο *Βίος του Πατριάρχη Γερμανού*³⁴ και ο *Βίος του Ιωάννη Δαμασκηνού*³⁵, παραθέτουν πολλές πληροφορίες κυρίως για τον εισηγητή της εικονομαχίας, τον Λέοντα Γ΄ Ίσαυρο, αλλά και για την εκκλησιαστική πολιτική, τόσο του ιδίου, όσο και του διαδόχου του, Κωνσταντίνου Ε΄. Ενώ, τέλος, ο *Βίος Στεφάνου τοῦ Νέου*³⁶, παραθέτει το εικονομαχικές δράσεις του Κωνσταντίνου Ε΄, αποτελώντας της σπουδαιότερη και αρχαιότερη εξιστόρηση των εικονοκλαστικών διωγμών του.

²⁹ Ι. Δαμασκηνού, *Λόγος Πρώτος*, PG 94, σ. 1231-1284, Ι. Δαμασκηνού, *Λόγος Δεύτερος*, PG 94, σ. 1283-1318, Ι. Δαμασκηνού, *Λόγος Τρίτος*, PG 94, σ. 1317-1420.

³⁰ Ι. Δαμασκηνού, *Λόγος*, PG 95, σ. 309-346.

³¹ Ι. Δαμασκηνού, *Λόγος*, PG 95, 309-346.

³² Ι. Δαμασκηνού, *Adversus Iconoclastas*, PG 96, σ. 1347-1362.

³³ J. Darrouzès, *Patriarche Germain*, σ. 8.

³⁴ *Βίος Γερμανού*.

³⁵ *Βίος Ιωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ*, PG 94, 429-504.

³⁶ *Βίος Στεφάνου τοῦ Νέου*, PG 100, σ. 1069-1186.

3. Η εκκλησιαστική πολιτική πριν την εικονομαχία

Ο Ηράκλειος (610-641) ήταν αυτός που πρώτος αντικατέστησε τους λατινικούς όρους του αυτοκρατορικού αξιώματος με την αρχαία ελληνική λέξη *Βασιλεύς*, ιδιαίτερα μετά την ήττα και πτώση του Πέρση ηγεμόνα, στον οποίο αποκλειστικά αναφέρονταν μέχρι τότε οι Βυζαντινοί με τον τίτλο αυτό, ενώ επισήμως σε Νεαρά (629), τόσο ο αυτοκράτορας, όσο και ο διάδοχός του υπέγραφαν ως «πιστοί εν Χριστώ βασιλείς»³⁷. Κατά τη βασιλεία του ο επίσημος τίτλος του βυζαντινού ηγεμόνα μεταβάλλεται, αντικαθιστώντας τις λέξεις Imperator, Caesar, augustus με τον πανάρχαιο ελληνικό όρο βασιλεύς, συνδύασε με εμφαντική δήλωση τη θρησκευτικότητα του αρχηγού του κράτους³⁸.

Μάλιστα, στη διαθήκη του όριζε ως ισότιμους βασιλείς, τον πρωτότοκο υιό του Κωνσταντίνο και τον Ηράκλειο, ο οποίος προερχόταν από τον δεύτερο γάμο που σύναψε ο πατέρας τους με την Μαρτίνα, η οποία και θα έπρεπε να τιμάται και από τους δύο ως μητέρα και βασίλισσα, ενώ είναι αξιοσημείωτο ότι η Μαρτίνα ήταν ανιψιά του αυτοκράτορα Ηρακλείου, κάτι το οποίο για την Εκκλησία και τον λαό σήμαινε αιμομιξία, εξ' αιτίας της στενής εξ αίματος συγγένειας και ήταν παράνομο,³⁹ αφού πρόσβαλε τόσο κανόνες της Εκκλησίας όσο και τους νόμους του κράτους⁴⁰.

Έκτος από την ιδιαίτερη σημασία της καθιέρωσης του όρου Βασιλεύς για τους αυτοκράτορες, και της βασίλισσας, εν προκειμένω στο πρόσωπο της Μαρτίνας, είναι σημαντικό ότι οι δύο συμβασιλείς θα τιμώνται ταυτόχρονα και ως δεσπότες.⁴¹ Ενώ, η αντικανονική πρακτική της αιμομιξίας δεν έλαβε επίσημη θρησκευτική πολιτική και για τους υπόλοιπους υπηκόους της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, αλλά ήταν μία

³⁷ Πρβλ. Α. Σαββίδη – Λ. Δεριζιώτη, *Ιστορία του Βυζαντίου Α'*, σ. 173, E. Freshfield, *The Eclogia*, σ. 2, Ν. Οικονομίδη, *Πολιτεία – Οικονομία – Κοινωνία: Το νέο κράτος της μέσης βυζαντινής περιόδου*, σ. 155.

³⁸ Αικ. Χριστοφιλοπούλου: *Πολίτευμα και Θεσμοί*, σ. 83.

³⁹ «Χρόνου δὲ διελθόντος νόσφ ὑδερικῆ περιπίπτει, καὶ ὄρων τὸ πάθος δυσίατον (ἐπὶ τοσοῦτο γὰρ ἐπεξετείνετο, ὡς καὶ ἡνίκα ἀπουρεῖν ἔμελλε σανίδα κατὰ τοῦ ἥτρου ἐπετίθει· εστρέφετο γὰρ αὐτοῦ τὸ αἰδοῖον, καὶ κατὰ τοῦ προσώπου αὐτοῦ τὰ οὖρα ἔπεμπεν· ἔλεγχος δὲ ἦν τοῦτο τῆς παρανομίας τῆς ἑαυτοῦ, ὑπὲρ ἧς ταύτην δίκην ὑστάτην ἐξέτισε τοῦ εἰς τὴν ἀνεψιᾶν τὴν οἰκείαν γάμου), διαθήκας οὖν ἐξετίθει, ὥστε Κωνσταντίνον καὶ Ηράκλειον τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ βασιλεῖς ὁμοτίμους εἶναι, καὶ Μαρτίναν τὴν αὐτοῦ γυναικα τιμάσθαι παρ' αὐτῶν ὡς μητέρα καὶ βασίλισσαν», Βλ. Νικηφόρου, *Ιστορία Σύντομος*, PG 100, σ. 921.

⁴⁰ Βλ. G. Ostrogorsky, *Ιστορία Α'*, σ. 178-179, J. Haldon, *Βυζάντιο*, σ. 240-241.

⁴¹ «Μετὰ τοῦτο Μαρτίνα ἢ Αὐγούστα ἐκκλησιάσασα καὶ τὸν περὶ τὸ Βυζάντιον λαόν, τάς [τε] διαθήκας Ηρακλείου ὑπεδείκνυ, ὡς περὶ αὐτῆς καὶ τῶν τέκνων διέθετο. Ὁ δὲ παρὼν ἅπας δῆμος Κωνσταντίνον καὶ Ηράκλειον τοὺς βασιλεῖς ἐπεζήτη· ἡ δὲ ἤγεν αὐτοὺς, καὶ ἅμα διελογίζετο νομίζουσα ἄτε βασίλισσα τὰ πρῶτα εἰς τὴν βασιλείαν φέρεσθαι. Βλ. Νικηφόρου, *Ιστορία Σύντομος*, PG 100, σ. 921. Τινὲς δὲ τοῦ συνεστῶτος λαοῦ ἀνεφώνουν πρὸς αὐτὴν ὅτι “σὺ μὲν τιμὴν ἔχεις ὡς μήτηρ βασιλέων, οὗτοι δὲ ὡς βασιλεῖς καὶ δεσπότες”», Βλ. Νικηφόρος, *Opuscula historica*, σ. 28.

προσωπική εξαίρεση για τον αυτοκράτορα, ο οποίος αλλοίωσε το χριστιανικό ήθος και έθος.

Επιπλέον, ο Ηράκλειος, ήταν αυτός που ανακατέλαβε τις ανατολικές επαρχίες και για να δελεάσει τους μονοφυσίτες των περιοχών αυτών να αποτελούν μέρος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, τόσο πολιτικά όσο και θρησκευτικά, με απώτερο σκοπό την ενεργή στρατιωτική τους αρωγή εναντίον των επίδοξων μουσουλμάνων κατακτητών, εγκαινίασε μία φιλικά προσκείμενη εκκλησιαστική πολιτική προς τον τις κακοδοξίες, του Μονοενεργητισμού και του Μονοθελητισμού -σε σύμπραξη με τον συριακής καταγωγής, πατριάρχη Σέργιο- υπογράφοντας διατάγματα και κολοβώνοντας το Ορθόδοξο δόγμα⁴².

Ακόμη κι όταν ο Ηράκλειος πέθανε και σύντομα και ο διάδοχός του Κωνσταντίνος Γ' (641) είχε την ίδια κατάληξη, ο Κώνστας Β' (641-668) συνέχισε την πολιτική παρέμβαση σε εκκλησιαστικά ζητήματα⁴³. Οι αντιθέσεις, όμως, στους κόλπους της

⁴² «Ο Μονοθελητισμός είναι έργο του Ηρακλείου στα τελευταία χρόνια του, και η δογματική επίλυση του έλαβε χώρα στα χρόνια των διαδόχων του. Με την ανακατάληψη των ανατολικών επαρχιών από τον Ηράκλειο, παρουσιαζόταν η δυνατότητα συμβιβαστικής λύσης ανάμεσα στο Ορθόδοξο Πατριαρχείο και στις μονοφυσιτικές κοινότητες της Αρμενίας, Συρίας (Ιακωβίτες) και Αιγύπτου (Κόπτες), που είχαν παίξει αρνητικό ρόλο στην άμυνα του κράτους κατά των Σασανιδών και Αράβων. Στα πλαίσια της πολιτικής αυτής ο Ηράκλειος ενθάρρυνε τον πατριάρχη Σέργιο, συριακής καταγωγής και γνώστη των μονοφυσιτικών δοξασιών, να προωθήσει το δόγμα της μιας ενέργειας στις δύο φύσεις του Θεανθρώπου (θεϊκή - ανθρώπινη), κάτι που αρχικά έδωσε την εντύπωση ότι θα αποτελούσε θρησκευτική πανάκεια» και βρήκε ευνοϊκή ανταπόκριση στους Αρμένιους και Αιγύπτιους, ενώ φαινόταν να συμφωνεί και ο πάπας Ονώριος Α'. Η φανατική και άκαμπτη στάση του ορθόδοξου πατριάρχη της Ιερουσαλήμ Σωφρόνιου, καθώς και η μεταστροφή του Ποντίφηκα, ανάγκασαν το Σέργιο να τροποποιήσει τη νέα διδασκαλία. Αντικατέστησε τη μια ενέργεια με το δόγμα της μιας θέλησης (=Μονοθελητισμός), σύμφωνα με το οποίο ο Χριστός έχει μεν θεϊκή και ανθρώπινη φύση αλλά επειδή και οι δύο τους ήσαν ενωμένες σε ένα πρόσωπο, τούτο είχε μόνο μια θέληση, τη θεϊκή. Ο ίδιος ο Ηράκλειος υπόγραψε το νέο διάταγμα («Εκθεση»), που αναρτήθηκε στο νάρθηκα της Αγίας Σοφίας εκθέτοντας το μονοθελητικό δόγμα (638), και εξασφάλισε την υποστήριξη του διαδόχου του Σέργιου, Πύρρου. Παράλληλα η αρμενική εκκλησία κήρυξε την ένωσή της με την Ορθοδοξία», βλ. Α. Σαββίδη – Λ. Δεριζιώτη, *Ιστορία του Βυζαντίου Α'*, σ. 174-175.

⁴³ «Οι οπαδοί του Μονοφυσιτισμού εξουδετερώθηκαν μετά το θάνατο του Ηράκλειου· ο Κώνστας Β' με στόχο την επιβολή της δικής του γραμμής για την ενότητα στις εκκλησιαστικές υποθέσεις (καισαροπαπισμός) εξέδωσε τον «Τύπο» (648) καταργώντας την «Εκθεση» και απαγορεύοντας με αυστηρές κυρώσεις, κυρίως δημεύσεις περιουσιών και εξορίες, οποιαδήποτε συζήτηση στους θεολογικούς ή κοσμικούς κύκλους σχετικά με το θέμα των ενεργειών ή θελήσεων του Ιησού. Ο Πύρρος εξορίστηκε και αντικαταστάθηκε από τον Ορθόδοξο Παύλο. Τότε όμως ο νέος πάπας Μαρτίνος Α' στη Σύνοδο του Λατερανού (649) καταδίκασε και την Έκθεση και τον Τύπο χαρακτηρίζοντας τα «διατάγματα ανοσιότατα και καταραμένα», (*impiissima Ecthesis et scelerosus Typus*) και προκαλώντας με επιστολές του τον οξύθυμο Κώνστα με δογματικά «μαθήματα» περί ορθής πίστης. Τελικά ο Πάπας συνελήφθη κατηγορούμενος για ανάμιξη σε κίνημα του Έξαρχου Ραβέννας και πέθανε από τις κακουχίες εξόριστος (656). Με τον ίδιο τρόπο ο Κώνστας απαλλάχτηκε κι από τον πνευματικό ηγέτη των Ορθοδόξων της βόρειας Αφρικής και προπαγανδιστή της ιδέας περί χωρισμού πολιτικής - θρησκευτικής εξουσίας, Μάξιμο τον Ομολογητή, το μεγαλύτερο θεολόγο του 7ου αιώνα και «πρώτο γνήσια μεσαιωνικό εκκλησιαστικό πατέρα του Βυζαντίου» (*Ostrogorsky*). Η άρνηση του Μάξιμου να αναγνωρίσει τον Τύπο και η πιθανολογούμενη συμμετοχή του σε στάση του Έξαρχου Καρχηδόνας του στοίχισαν την εξορία και το θάνατό του (662)», βλ. Α. Σαββίδη – Λ. Δεριζιώτη, *Ιστορία του Βυζαντίου Α'*, σ. 175.

Εκκλησίας τάραζαν τους πληθυσμούς της αυτοκρατορίας, διασπούσαν την ενότητά τους και αποτελούσαν εμπόδια για την ομαλή λειτουργία της κρατικής μηχανής και την επίτευξη των κρατικών σκοπών, «μονιάσετε, λοιπόν, και ανοίξετέ μου το δρόμο για την Ανατολή (=Περσία), που τον έχετε κλείσει με τις μεταξύ σας φιλονικίες», απαιτεί ο Μ. Κωνσταντίνος από τους Αρειανούς και Ορθοδόξους της εποχής του⁴⁴. Αυτό ήταν που ανάγκαζε συχνά τους βυζαντινούς αυτοκράτορες να ενδιαφερθούν ζωηρά για το σάλιο που προκαλούσαν οι αιρέσεις και να θέλουν να συντελέσουν στην κατάπαυσή του, παίρνοντας το μέρος της μιας ή της άλλης παράταξης ή απαγορεύοντας κάθε συζήτηση γύρω από τα επίμαχα δογματικά ζητήματα του καιρού δυνάμεις που προκαλούσαν την επέμβαση τους⁴⁵.

Η εξουσία, οι δικαιοδοσίες και οι επεμβάσεις του βυζαντινού ηγεμόνα, που θεωρείτο ο αντιπρόσωπος και τοποτηρητής του Θεού πάνω στη γη («θεόπεμπτος», «θεοπρόβλητος άρχων», «ισαπόστολος», «13ος απόστολος», «έν Χριστῷ τῷ Θεῷ ἐλέω Κυρίου φύλαξ τῆς πίστεως» κ.λπ.), υπήρξαν απεριόριστες στο λαϊκό (κοσμικό) αλλά και στο θρησκευτικό δογματικό τομέα (Καισαροπαπισμός)⁴⁶. Σε πλήθος βυζαντινών κειμένων διαφαίνεται ότι θεωρείτο απεσταλμένος του Παντοδύναμου: όπως υπήρχε ένας Θεός και ένας Θεῖος Νόμος στα ουράνια, έτσι και στη γη υπήρχε ο τοποτηρητής Του⁴⁷, ο «χρισμένος ισαπόστολος»⁴⁸ με την έγκριση της συγκλήτου, του στρατού, της Εκκλησίας και του λαού, οι οποίοι του όφειλαν απόλυτη πίστη και υπακοή⁴⁹.

Ο βυζαντινός μονάρχης θεωρούνταν ο αντιπρόσωπος και ο τηρητής όλων των θεϊκών επιθυμιών και κανόνων πάνω στη γη και γι' αυτό οι δυνάμεις του, τα προνόμια και οι παρεμβάσεις του ήταν κατ' ουσίαν χωρίς όριο, όχι μόνο στη λαϊκή σφαίρα, αλλά και στην εκκλησιαστική, καθώς λογιζόταν ως ένας «ελέω Θεού» οικουμενικός ηγέτης,

⁴⁴ Βλ. Ι. Καραγιαννόπουλου, *Η πολιτική θεωρία*, σ. 61.

⁴⁵ Βλ. Ι. Καραγιαννόπουλου, *Η πολιτική θεωρία*, σ. 61.

⁴⁶ Βλ. Α. Σαββίδη – Λ. Δεριζιώτη, *Ιστορία του Βυζαντίου Α'*, σ. 22, Γ. Κορδάτου, *Ακμή και παρακμή*, σ. 43, S. Runciman, *Βυζαντινή Θεοκρατία* σ. 68-69.

⁴⁷ Βλ. L. Bréhier, *Les institutions*, σ. 56.

⁴⁸ «Ο Βυζαντινός λοιπόν αυτοκράτορας, μια και ασκεί την εξουσία του με τη βοήθεια και την υποστήριξη της Θείας Χάριτος οφείλει να είναι «φίλος του Λόγου και προφήτης του Θεού». Πρέπει να είναι «ύπαρχος του Μεγάλου Βασιλέως», δηλαδή του Θεού. Τούτο στην χριστιανική-εσχατολογική του μορφή σημαίνει ότι ο αυτοκράτορας είναι αναγκαστικά ο πρόσκαιρος εκπρόσωπος του Θεού επί γης, ως την ημέρα της επανόδου του ουράνιου βασιλιά. Μ' αυτήν του την ιδιότητα ο αυτοκράτορας πρέπει να είναι για τους υπηκόους του δάσκαλος προς θεογονίας κυβερνώντας στη γη κατά μίμηση του ουράνιου βασιλιά και παίρνοντας δύναμη στην άσκηση των καθηκόντων του απ' το ίδιο το γεγονός της θείας μίμησης. Παράλληλα όμως προς τις αντιλήψεις αυτές επιζούν οι ρωμαϊκές κοσμοκρατορικές αντιλήψεις σύμφωνα με τις οποίες ο αυτοκράτορας είναι ο «άριστος», και οι αντιλήψεις του principatus σύμφωνα με τις οποίες ο αυτοκράτορας είναι ο εκλεκτός του Λαού, και κυρίως του στρατευμένου Λαού, του Στρατού», Βλ. Ι. Καραγιαννόπουλου, *Η πολιτική θεωρία*, σ. 19.

⁴⁹ Βλ. Α. Σαββίδη – Λ. Δεριζιώτη, *Ιστορία του Βυζαντίου Α'*, σ. 22-23.

αλλά και αντιπρόσωπος του Θεού στη γη, αυτός ο «παντοδύναμος» παμβασιλεύς και «παντοκράτωρ» μονάρχης ήταν ο μόνος νόμιμος κυβερνήτης για να διοικήσει τις τύχες όλου του χριστιανικού κόσμου με τις αδιαμφισβήτητες «θεόσταλτες» ικανότητές του⁵⁰.

Η θεϊκή καταγωγή της χριστιανικής αυτοκρατορίας και της επίγειας εικόνας του θεϊκού βασιλείου αναφαιίνεται για πρώτη φορά στο βιογράφο και θαυμαστή του Μεγάλου Κωνσταντίνου, Ευσέβιο Καισαρείας⁵¹, ο οποίος, εκφράζοντας με πολιτική σκοπιμότητα τα συμφέροντα των τάξεων που εκπροσωπούσε, δηλαδή της κοσμικής εξουσίας και μερίδας του ανώτατου κλήρου, αναπτύσσει τη θεωρία κατά την οποία ο Χριστιανός μονάρχης είναι ο διάδοχος των Ρωμαίων καισάρων και των ηγεμόνων των ελληνιστικών μοναρχιών της Ανατολής⁵². Ωστόσο, ο ίδιος ο Μέγας Κωνσταντίνος είναι εκείνος που ως πρώτος χριστιανός αυτοκράτορας μετέβαλε τις αντιλήψεις για το αξίωμά του, από «αυτοκράτορα-θεό» σε «δούλο Θεού»⁵³. Μάλιστα, ο Ευσέβιος Καισαρείας φαίνεται ότι ήταν κατά των εικόνων, καθώς όταν η αδελφή του Μ. Κωνσταντίνου, Κωνσταντία, ζήτησε να της στείλει μια εικόνα του Χριστού από την Παλαιστίνη, την είχε επιτιμήσει αυστηρά⁵⁴.

Πραγματικά, αρχίζοντας με τον Κωνσταντίνο Α΄ τον Μέγα, διάφοροι βυζαντινοί μονάρχες θεωρούνταν από τους υπηκόους τους ως οι αδιαμφισβήτητες εικόνες του «θελήματος λόγου» του Θεού επάνω στη γη, συγκρουόμενοι έτσι με τις εκκλησιαστικές αρχές της αυτοκρατορίας τους και αρχίζοντας αυτό που αργότερα ορίστηκε ως «καισαροπαπισμός», δηλαδή η υποχρεωτική (και μερικές φορές βίαιη) επιβολή των επιθυμιών του αυτοκράτορα («του καίσαρα») επάνω στην εξουσία της Εκκλησίας (του «πάπα στην ουσία, του πατριάρχη»)⁵⁵.

Ο βυζαντινός ηγεμόνας είναι υπόλογος μόνο στο Θεό, είναι υπεράνω των ανθρώπινων και πεπερασμένων νόμων και ο μοναδικός και απεριόριστος νομοθέτης· ιερό του καθήκον είναι η ένωση και ειρήνευση του κόσμου, στον οποίο διαδραματίζει

⁵⁰ Α. Σαββίδη – Β. Hendrickx, *Εισαγωγή*, σ. 103-104.

⁵¹ Ευσεβίου του Πάμφιλου, *Είς Κωνσταντῖνον*, PG 20, σ. 1315-1440, Α. Σαββίδη – Λ. Δεριζιώτη, *Ιστορία του Βυζαντίου Α΄*, σ. 23.

⁵² Βλ. Α. Σαββίδη – Λ. Δεριζιώτη, *Ιστορία του Βυζαντίου Α΄*, σ. 23, Γ. Κορδάτου, *Ακμή και παρακμή*, σ. 442-3.

⁵³ «Καὶ δὴ τούτων ἀπάντων συντελουμένων, ἀνα στόμα τε παρὰ πᾶσι τῶν τῆς αὐτοῦ κατὰ Θεὸν ἀρέσσης βοωμένων, τῶν τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν τις ἀποτολή σας, εἰς αὐτοῦ πρόσωπον μακάριον αὐτὸν ἀπέφηνεν. ὅτι δὴ καὶ τῶ παρόντι βίῳ τῆς κατὰ πάντων αὐτοκρατορικῆς βασιλείας ἡξιωμένος εἶτ, κὰν τῶ μέλλοντι συμβασιλεύειν μέλλοι τῶ Υἱῶ τοῦ Θεοῦ. Ὁ δὲ ἀπεχθῶς τῆς φωνῆς ἐπακού σας, μὴ τοιαῦτα τολμῶν παρῆγει φθέγγεσθαι, μέλλων δὲ δι' εὐχῆς αἰτεῖσθαι αὐτῶ, καὶ τῶ παρόντι, κὰν τῶ μέλλοντι, τῆς τοῦ Θεοῦ δουλείας ἄξιον φανῆναι», Ευσεβίου του Παμφίλου, *Λόγος Α΄*, PG 20, σ. 1200, Η. Dörries, *Kaiser Konstantins*, σ. 250-256, Ι. Καραγιαννόπουλου, *Η πολιτική θεωρία*, σ. 17-19.

⁵⁴ S. Runciman, *Βυζαντινή Θεοκρατία* σ. 69, Μ. Σιώτη, *Ιστορία*, σ. 75.

⁵⁵ Α. Σαββίδη – Β. Hendrickx, *Εισαγωγή*, σ. 103.

ρόλο διαιτητικό⁵⁶. Οι δικαιοδοσίες του σε διοικητικά και στρατιωτικά θέματα είναι απεριόριστες σε διορισμούς, προαγωγές ή απολύσεις, καταδικαστικές ή ευνοϊκές αποφάσεις, αναλήψεις εκστρατειών και πολέμων, υπογραφές ειρήνης ή ανακωχής, ενώ τέλος όφειλε, να είναι φιλόανθρωπος, να φροντίζει για το καλό των υπηκόων του και να διαφυλάττει την ενότητα στους κόλπους του Κράτους και της Εκκλησίας⁵⁷.

Όπως και να έχει, το πολίτευμα του Βυζαντίου ήταν απόλυτη Μοναρχία με τη διαφορά ότι αυτή η βυζαντινή Μοναρχία στηριζόταν στην αριστοκρατία της πρωτεύουσας και στο στρατό⁵⁸. Ο Ευσέβιος Καισαρείας, στο έργο του *‘Εἰς τὸν βίον τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου βασιλέως’* κατοχυρώνει τη θεία νομιμοποίηση και προστασία του αυτοκράτορα διατυπώνοντας τη πολιτική θεολογία του και να θεμελιώνοντας τη χριστιανική προοπτική της αυτοκρατορικής εξουσίας⁵⁹. Η πολιτική ιστορία περιλαμβάνει τη γενικότερη θέση των κοσμικών βασιλέων, οι οποίοι όμως μέσω των κυβερνητικών θέσεων τους⁶⁰ και ειδικότερα με τις ενέργειές τους επί των εκκλησιαστικών ζητημάτων, σκιαγραφούν την εκκλησιαστική τους πολιτική. Η πολιτική θεολογία που διατύπωσε ήταν φυσική απόληξη της θεολογίας που διαμόρφωσε, δίχως να είναι ξεκάθαρο αν ήθελε να συσχετίσει το χριστιανικό imperium με τον θείο Λόγο ή αν η άποψή του αυτή ειδικευόταν μόνο στον Μέγα Κωνσταντίνο⁶¹.

Οι Βυζαντινοί φαντάζονταν τον Θεό και την Ουράνια Βασιλεία σαν ένα μεγεθυμένο αντίγραφο της αυτοκρατορικής αυλής της Κωνσταντινούπολης, θεωρώντας ότι η αυλή του αυτοκράτορα αποτελούσε μία αντανάκλαση σε μικρογραφία

⁵⁶ Βλ. Α. Σαββίδη – Λ. Δεριζιώτη, *Ιστορία του Βυζαντίου Α’*, σ. 23. Γ. Κορδάτου, *Ακμή και παρακμή*, σ. 43, Α. Σαββίδη, *Μελετήματα*, σ. 22-27.

⁵⁷ Βλ. Α. Σαββίδη – Λ. Δεριζιώτη, *Ιστορία του Βυζαντίου Α’*, σ. 23,

⁵⁸ Βλ. Γ. Κορδάτου, *Ακμή και παρακμή*, σ. 43.

⁵⁹ Α. Μάρρα, *Επιστημονική Επιθεώρηση*, τ. Γ’, σ. 243, J. Bremmer, *The Vision of Constantine*, σ. 72.

⁶⁰ «Ἐκ μὲν τῆς πολιτικῆς ἱστορίας παραλαμβάνει τὴν γενικὴν κατάστασιν τῶν κοσμικῶν βασιλείων, καὶ ἐν πασχολεῖται εἰς τὰς διαθέσεις καὶ τὰς πράξεις τῶν κυβερνησάντων αὐτὰς, καθ’ ὅσα συσχετίστησαν οὗτοι μὲ τοὺς ἐνεργήσαντας ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας», βλ. Σ. Κομμητά, *Ἐπίτομος Ἐκκλησιαστικῆ Ἱστορία*, σ. ια’.

⁶¹ «Πανήγυρις μὲν αὕτη βασιλέως μεγάλου, χαίρομεν δ’ ἐν αὐτῇ θειάζοντες λόγων ἱερῶν παιδεύμασιν, βασιλικοὶ παῖδες· ἐξάρχει δ’ ἡμῖν τῆς ἑορτῆς, ὁ μὲν γὰρ βασιλεύς. Μέγαν δ’ ἐγὼ βασιλέα καλῶς τὸν ἀληθῶς μέγαν· τοῦτον δ’ εἶναι φημι (οὐ νευμεσήσει δε παρὼν βασιλεύς, ἀλλὰ καὶ συνευφημήσει τὴ θεολογία) τὸν ἐπέκεινα τῶν ὅλων, τὸν πάντων ἀνώτατον, τὸν ὑπέρτα τον, τὸν ὑπερμεγέθη, οὗ θρόνοι μὲν τῆς βασιλείας, ἀψίδες οὐράνιοι, γῆ δὲ ὑποπόδιον αὐτοῦ τῶν ποδῶν· οὐλά τις επαξίως νοῆσαι τοῦτον δύναται’ ἄν· φῶς δ’ ἄμφ’ αὐτὸν ἀπαστράπτου ἀρρήτοις ἀκτίνων μαρμαρυγαῖς, παντὶ τῷ τῆς αὐτοῦ θεότητος ἀπείργει τὴν θέαν», Ευσεβίου του Παμφίλου, *Εἰς Κωνσταντῖνον*, PG 20, σ. 1320.

«Δὲν εἶναι, βέβαια, ἐντελῶς ξεκάθαρο ἂν θέλησε νὰ συσχετίσει τὸ χριστιανικὸ imperium μὲ τὸν θεῖο Λόγο ἢ ἂν εἶχε ὑπόψη του μόνο τον Μέγα Κωνσταντίνο καὶ τὸ ἔργο πὸ ἐπετέλεσε. Τὸ τελευταῖο εἶναι μᾶλλον καὶ τὸ πιθανότερο, διότι μετὰ τὴν περάτωση τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας ἀφιέρωσε στὸν αὐτοκράτορα ἕναν πανηγυρικὸ ἐπ’ εὐκαιρία τῆς συμπλήρωσης τριάντα χρόνων βασιλείας (*Εἰς Κωνσταντῖνον τὸν βασιλέα τριακονταετηρικῶς*) καὶ στὴ συνέχεια συνέγραψε τὴ βιογραφία του (*Εἰς τὸν βίον τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου βασιλέως*), παρουσιάζοντάς τον καὶ στὰ δύο ἔργα ὡς τὴν ἐπίγεια εἰκόνα τοῦ θεοῦ Λόγου», βλ. Α. Καρπόζηλου, *Βυζαντινοὶ Ἱστορικοὶ Α’*, σ. 62-63.

της ουράνιας αυλής και ανεξάρτητα από το ποια ήταν το αρχέτυπο και ποια το αντίγραφο, η ομοιότητά τους θεωρούνταν δεδομένη⁶².

Σχετικά, πάντως με την εκκλησιαστική πολιτική του 7^{ου} αιώνα υπήρχε ήδη η αντίληψη, ότι ο εκάστοτε αυτοκράτορας επιβάλλει τις θρησκευτικές-προσωπικές του πεποιθήσεις, ασχολείται έντονα σε δογματικά θέματα σε βαθμό που μπορεί να θεωρείται καλόπιστη συνεργασία μέχρι και σε σημείο να είναι μία ωμή παρέμβαση στα εκκλησιαστικά ζητήματα της Ορθοδοξίας⁶³. Επειδή, όμως, δεν υπάρχουν γενικές αρχές που να ρυθμίζουν τις σχέσεις των θεσμών Πολιτείας και Εκκλησία, η αντιμετώπιση του θέματος των αρχών ανάγεται σε θέμα προσώπων και αναγκαστικά συνδέεται αναπόσπαστα με την εκκλησιαστική πολιτική του κάθε αυτοκράτορα⁶⁴. Άλλωστε, στην απόλυτη μοναρχία στην οποία ζούσαν οι βυζαντινοί, η θρησκεία αποτελούσε το πλέον πρόσφορο και διαθέσιμο πεδίο πολιτικής, ενώ ήταν δύσκολο να οριοθετήσει κανείς το που τελείωνε η Θεολογία και που άρχιζε η πολιτική⁶⁵.

⁶² C. Mango, Βυζάντιο, σ. 181.

⁶³ «Οι αυτοκράτορες του 7ου αι. έχουν δύο κοινά χαρακτηριστικά, την ανάδειξη στο θρόνο με επέμβαση του στρατιωτικού παράγοντος και την έντονη ενασχόληση με τα δογματικά ζητήματα. Ο κάθε αυτοκράτορας πίστευε ότι είναι χρέος του να επιβάλλει την «ορθοδοξία». Πολύ πριν εκδηλωθούν οι δογματικές πρωτοβουλίες του Λέοντος Γ' είχε διαμορφωθεί μία μακρά παράδοση ενασχόλησεως του αυτοκράτορος με τα θέματα της Έκκλησίας. Η ανάμιξη αυτή κάλυπτε όλο το φάσμα, από την καλόπιστη συνεργασία μέχρι την ωμή παρέμβαση». Π. Τσορμπατζόγλου, *Εικονομαχία*, σ. 688.

⁶⁴ Για μερικούς ερευνητές Πολιτεία και Εκκλησία είναι δύο θεσμοί, που στη βυζαντινή αυτοκρατορία βρίσκονται σε αδιάκοπο ανταγωνισμό μεταξύ τους για την επικράτηση ή και για την κυριαρχία ακόμη της μιας επάνω στην άλλη. Για άλλους πάλι πρόκειται για δύο μορφές εμφανίσεως της μιας και αδιαίρετης έννοιας της χριστιανοσύνης, μορφές που στην πολιτική και στη θεολογική σκέψη των Βυζαντινών δεν είναι νοητές χωριστά. Συχνά διακρίνεται το όλο πρόβλημα σε θέμα βασικών αρχών και σε θέμα προσώπων. Επειδή όμως ούτε το πολιτειακό ούτε το κανονικό δίκαιο, θεσπίζουν γενικές αρχές για τη ρύθμιση των σχέσεων αυτών, καταλήγει η αντιμετώπιση του θέματος των αρχών να ανάγεται σε θέμα προσώπων, που αναγκαστικά συνδέεται αναπόσπαστα με την εκκλησιαστική πολιτική του κάθε αυτοκράτορα. Ως προς τη θέση του τελευταίου μέσα στην Εκκλησία σχετικά πρόσφατα διατυπώθηκε η άποψη, ότι αυτή διαμορφώθηκε με βάση παλαιοδιαθηκικά πρότυπα», Σ. Τρωιανού – Γ. Πουλή, *Δίκαιο*, σ. 54.

⁶⁵ Δ. Μαγριπλή, *Σχέσεις*, σ. 74-75.

4. Η πρώτη περίοδος της εικονομαχικής έριδας

Τα δύο βασικά στοιχεία που αποτελούσαν την βυζαντινή αυτοκρατορία ήταν: το Imperium Romanum και ο Χριστιανισμός, όμως όσο κι αν οι θεσμοί που την αποτελούσαν, δηλαδή, το Κράτος και η Εκκλησία και συμπλήρωναν η μία την άλλη⁶⁶, δεν έλειπαν στιγμές ανταγωνισμού, «πατρωνίας», ή ακόμη και καισαροπαπισμού, όπως στην περίπτωση της εικονομαχίας. Στο Βυζάντιο, βέβαια, δεν γίνεται λόγος για σχέσεις «Εκκλησίας-Πολιτείας», αλλά για σχέσεις «Αρχιερωσύνης και Βασιλείας»⁶⁷. Μάλιστα,

⁶⁶ «Η βυζαντινή αυτοκρατορία είναι το εκχριστιανισμένο Imperium. Αυτό σημαίνει ότι την αποτελούσαν δύο στοιχεία: το Imperium Romanum και ο Χριστιανισμός. Ο Χριστιανισμός όμως δεν στέκεται εχθρικά απέναντι στο Imperium. Αντίθετα, η Εκκλησία, ο οργανωμένος δηλαδή Χριστιανισμός, και το Imperium συμπληρώνονται αμοιβαία και έχουν υποχρέωση να αλληλοβοηθούνται. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας, «ύπαρχος του Λόγου» πάνω στη γη, είναι ο φυσικός προστάτης της Εκκλησίας, που από τη μεριά της τον βοηθά με τα πνευματικά της όπλα να επιτελέσει την αποστολή του. «Τα μεγαλύτερα αγαθά που έδωσε στους ανθρώπους ο φιλόanthropos Θεός είναι η ιερωσύνη για να υπηρετεί το Θεό και η βασιλεία για να διοικεί και να φροντίζει τις ανθρώπινες υποθέσεις. Και η μια και η άλλη προέρχονται από μια και την ίδια αρχή και αποτελούν κόσμημα του ανθρώπινου βίου», λέει σε μια Νεαρά του ο Ιουστινιανός Α'.

Ωστόσο, παρά τη θεωρητική αυτή αρμονία, το ίδιο το γεγονός ότι συνυπάρχουν και αλληλοεξαρτιούνται οι δύο οργανισμοί, το Κράτος και η Εκκλησία, υπέθαλπε τα σπέρματα για διαφωνία και ανταγωνισμό μεταξύ τους. Για τον αυτοκράτορα η Εκκλησία και οι κληρικοί ανήκουν στο κράτος και του οφείλουν τέλεια υπακοή. Ο αυτοκράτορας, που είναι υπεύθυνος για την επικράτηση του ηθικού νόμου και τάξης, αντλεί απ' αυτό το γεγονός το δικαίωμα να επεμβαίνει στα ζητήματα της οργάνωσης και της εσωτερικής ζωής των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων και της Εκκλησίας γενικότερα. Όντας προστάτης της Εκκλησίας απαιτούσε απ' αυτήν την υπακοή που οφείλει ο προστατευόμενος προς τον προστάτη του.

Για την Εκκλησία, πάλι, ο αυτοκράτορας, παρά τη θεωρητική ιερότητα που τον περιέβαλλε και τα ιδιαίτερα προνόμια που του αναγνωρίζονταν, ήταν ένας από τους πιστούς που ανήκε στην Εκκλησία, δεν ήταν ανώτερος της και που έπρεπε να υπακούει και να συμμορφώνεται με τους κανόνες και τις επιταγές της όσους αφορούσαν το πνευματικό πεδίο- και που μόνο με τη βοήθειά της μπορούσε να ελπίζει ότι θα λυτρωθεί και θα σώσει την ψυχή του. Κάθε απόκλιση του αυτοκράτορα απ' το θείο νόμο και κάθε αντίθεσή του προς τους ιερούς κανόνες έπρεπε να ελεγχθεί αυστηρά και να χτυπηθεί. Και γινόταν τούτο από παρρησιαστές κληρικούς κατά τρόπο που γεννά το θαυμασμό. Υποστηρίχτηκε μάλιστα ότι η στάση αυτή του κλήρου στις περιπτώσεις αυτές αποτελούσε κατά κάποιο τρόπο εκδηλώσεις της λαϊκής βουλήσεως να ικανοποιηθούν οι στοιχειώδεις απαιτήσεις του αισθήματος δικαίου του βυζαντινού λαού. Βλ. Ι. Καραγιαννόπουλου, *Η πολιτική θεωρία*, σ. 59-60.

⁶⁷ Κατ' ἄρχαζ ἄς δοῦμε τοὺς ἴδιους τοὺς ὅρους: Στη Ρωμανία / Βυζάντιο δεν γίνεται λόγος γιὰ σχέσεις «ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ-ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ», ἀλλὰ «ΑΡΧΙΕΡΩΣΥΝΗΣ καὶ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ». Ἰερωσύνη εἶναι τὸ σῶμα τοῦ Κλήρου, μὲ πρῶτο τὸν (Οἰκουμενικό Πατριάρχη, που συνιστᾶ τὴν πνευματικὴ-ποιμαντικὴ διακονία τοῦ Λαοῦ τοῦ Θεοῦ. Βασιλεία εἶναι ὁ πολιτικὸς ὀργανισμὸς, μὲ πρῶτο τὸν Αὐτοκράτορα, «ἐν Χριστῷ βασιλέα τῶν Ρωμαίων» (τῶν ρωμηῶν = ὀρθοδόξων), ποὺ συνιστᾶ τὴν πολιτικοκοινωνικὴ διακονία τοῦ Λαοῦ τοῦ Θεοῦ. Δὲν ἔχουμε, δηλαδή, δύο ἀντίθετες καὶ ἀντιμέτωπες μεταξύ τους Ἐξουσίες, ἀλλὰ δύο σώματα, ποὺ διακονοῦν τὸν ἴδιο Λαό, τὸν λαὸ τῆς Χριστιανικῆς Αὐτοκρατορίας, ποὺ εἶναι συγχρόνως Λαὸς τῆς Πολιτείας, ἀλλὰ καὶ Λαὸς τῆς Εκκλησίας. Ολόκληρη ἡ αὐτοκρατορία, ἄλλωστε, ἐθεωρεῖτο, λόγῳ τῆς «ἐνότητος τῆς πίστεως», ΕΝΑ καὶ ΑΔΙΑΤΜΗΤΟ Σῶμα. Ολόκληρη ἡ αὐτοκρατορία ἦταν ΕΚΚΛΗΣΙΑ, Σῶμα δηλαδή Χριστοῦ, κοινωνία τῶν (ὀρθοδόξων) πιστῶν μὲ τὸν Χριστὸ καὶ μεταξύ τους. Αὐτὴ ἡ ἐνότητα στὸ ἓνα σῶμα γινόταν (καὶ παραμένει) ὀρατὴ, ὅταν συνάγεται ὄλο τὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα κάτω ἀπὸ τὸν Παντοκράτορα τοῦ τροῦλλου στὴ λατρεία.

Μὲ τὴν ἐκκλησιολογικὴ δὲ θεώρηση τοῦ κόσμου ὡς ἀγροῦ ἱεραποστολῆς καὶ «δυνάμει» Ἐκκλησίας, δὲν ἀποκλείονταν ἀπὸ τὴν Πολιτεία οἱ μὴ Χριστιανοὶ (π.χ. Ἑβραῖοι), ἐνῶ οἱ αἰρετικοὶ νοοῦνταν ὡς τὰ «ἀσθενοῦντα» μέλη τοῦ σώματος. Ἕνα πνεῦμα ἀναγκαστικῆς ὁμοιομορφίας δὲν μπορεῖ νὰ ἀναπτυχθεῖ, ἐκεῖ ὅπου εἶναι ζῶσα ἡ αὐθεντικὴ ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση (ἀποστολικότητα - πατερικότητα) καὶ γι' αὐτὸ ὀργανισμοὶ ἐπιβολῆς καὶ ὑποταγῆς, ὅπως ἡ «Ἱερὰ Ἐξέταση», ἔμειναν ἄγνωστοι στὴν Ἄνατολή, ἐνῶ θεωρήθηκαν ἀναγκαῖοι στὴν (ἐκφραγευμένη) Δύση.

σε Νεαρά του Ιουστινιανού Α΄, τόσο η ιερωσύνη, όσο και η βασιλεία είναι δώρα από τον Θεό, προς όφελος των ανθρώπων και ενώ έχουν ίδια αρχή δεν σημαίνει ότι πρέπει να έχουν και ίδιο υποκείμενο που θα τις εξουσιάζει⁶⁸. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι στη νομοθεσία του Βυζαντίου (Ιουστινιανού: *Νεαρά ΣΤ'*) η Βασιλεία και η χριστιανική Ιερωσύνη χαρακτηρίζονταν ως δώρα του Θεού με διακριτούς ρόλους για την διακονία του λαού και ως εκ τούτου, μεταξύ Κράτους και Εκκλησίας, με την έννοια της πολιτικής και εκκλησιαστικής ηγεσίας, αναπτύχθηκαν σχέσεις στενής συνεργασίας, χωρίς ωστόσο να εκλείπουν και περίοδοι προστριβών και εντάσεων μεταξύ τους λόγω της εκατέρωθεν υπέρβασης των αρμοδιοτήτων τους⁶⁹.

Ο καισαροπαπισμός ή το αντίθετό του ο παποκαισαρισμός μπορούν εύκολα να βρουν αποδέκτες που να ερμηνεύσουν ως τέτοιο τρόπο πολιτικής και εκκλησιαστικής διοίκησης στο Βυζάντιο. Αυτό συνέβαινε, διότι δεν υπήρχε τόσο οξεία διχοτόμηση ανάμεσα στην πολιτική και την πνευματική σφαίρα του Βυζαντίου⁷⁰. Μέσω των διάφορων μορφών εκκλησιαστικού πολιτεύματος, διαμορφώθηκαν και οι σχέσεις Πολιτείας και Εκκλησίας, είτε ως Πολιτειοκρατία ή Καισαροπαπισμό στην Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία και ειδικότερα στο πρόσωπο του αυτοκράτορα του Βυζαντίου⁷¹.

Υπήρχαν, λοιπόν, δύο δυνάμεις που προκαλούσαν την επέμβαση της κοσμικής εξουσίας στις εκκλησιαστικές υποθέσεις. Από το ένα μέρος οι προκλήσεις για να επέμβει ο αυτοκράτορας, που προέρχονταν από τους εκκλησιαστικούς κύκλους που ενδιαφέρονταν να ορθοτομηθεί ο λόγος της αλήθειας και να επικρατήσει η ορθή πίστη απ' το άλλο μέρος η ύψιστη ανάγκη να διατηρηθεί με κάθε θυσία η ενότητα του κράτους⁷². Ακόμη και το γεγονός ότι οι αυτοκράτορες επενέβαιναν στον καθορισμό

Αν θέλουμε να εκφράσουμε παραστατικά αυτές τις σχέσεις, ως φαντασθούμε ένα μεγαλύτερο κύκλο, που φανερώνει την αυτοκρατορία - το όλο σώμα. Μέσα σ' αυτόν είναι έγγεγραμμένοι δύο μικρότεροι επαπτόμενοι, άλλ' όχι επικαλυπτόμενοι ή τεμνόμενοι κύκλοι, που εκφράζουν ό ένας την ιερατική και ο άλλος την πολιτική διακονία! Οι δύο αυτές διακονίες είναι ανάγκη, για την εύρυθμη λειτουργία όλου του οργανισμού του Κράτους-Γένους και την εξυπηρέτηση όχι μόνο των προσκαίρων αλλά και των αιώνιων-πνευματικών σκοπών του, να συνεργάζονται και να διατηρούν σχέσεις «όμοιότητας», «συμφωνίας» και «συναλληλίας». Και αυτοί οι ὄροι χρησιμοποιήθηκαν για την έκφραση της συνδιακονίας Ιερωσύνης και Βασιλείας μέσα στο Ρωμαϊκό, την Έλληνορθόδοξη δηλαδή Αυτοκρατορία της Ρωμανίας», βλ. Γ. Μεταλληνού, *Εκκλησία και Πολιτεία*, σ. 26-28.

⁶⁸ Αυτοκράτωρ Ιουστινιανός Α΄ (6ος αι. - Νεαρά ΣΤ'): «Μέγιστα ἐν ἀνθρώποις ἐστὶ δῶρα Θεοῦ, παρὰ τῆς ἄνωθεν δεδομένα φιλανθρωπίας, ιερωσύνη τε καὶ βασιλεία, ἡ μὲν τοῖς θείοις ὑπηρετουμένη, ἡ δὲ τῶν ἀνθρώπων ἐξάρχουσα τε καὶ ἐπιμελομένη, καὶ ἐκ μίᾳ τε καὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς ἑκατέρα προϊούσα καὶ τὸν ἀνθρώπινον κατακοσμοῦσα βίον».

⁶⁹ Δ. Βαλαή, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, σ. 655-656.

⁷⁰ Κ. Γιαννακόπουλου, *Βυζαντινή Ανατολή*, σ. 93.

⁷¹ Π. Τρεμπέλα, *Ἐγκυκλοπαίδεια τῆς Θεολογίας*, σ. 311.

⁷² «Οἱ δυο αὐτὲς δυνάμεις καὶ τάσεις γιὰ επέμβαση τῆς κοσμικῆς εξουσίας στα ἐκκλησιαστικά ἐνισχύονταν καὶ απ' τὶς ἀντιλήψεις που ἴσχυαν σχετικὰ με τὸν αυτοκράτορα, ὅπως τὶς ἐκθέσαμε παραπάνω. Σύμφωνα μ' αὐτὲς ὁ αυτοκράτορας εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ πιστεῦει ὅτι ἦταν «ὑπάρχος του

της έκτασης των εκκλησιαστικών επαρχιών, στην ανάδειξη επισκόπων, μητροπολιτών, στην σύγκλιση και επικύρωση συνόδων, αλλά ακόμη και στην καθαίρεση αρχιερέων και πατριαρχών φαίνεται ότι θίγει το κύρος και προσβάλλει την αυτονομία της Εκκλησίας⁷³.

Άλλωστε η θεωρία, της αρχής της συναλληλίας αποτελούσε τον κανόνα στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, ενώ οι επεμβάσεις των αυτοκρατόρων στα εσωτερικά ζητήματα της Εκκλησίας θεωρούνταν εξαιρέσεις και αυθαίρετες παραβάσεις⁷⁴. Όμως, στην περίπτωση του καισαροπαπισμού η Εκκλησία υπαγόταν πλήρως στην Πολιτεία, ο αυτοκράτορας αποφάσιζε ακόμη και για δογματικά ζητήματα και παραβιάζοταν η

Μεγάλου Βασιλέως», αντιπρόσωπος του Χριστού πάνω στη γη, μέχρι να έρθει ο Θεός Κριτής. Είν' αλήθεια ότι αυτές τις αντιλήψεις δεν τις πρωτοπρόφεραν ορθόδοξα χεῖλη. Τις εγκολπώθηκαν, όμως, όλοι οι χριστιανοί και τις δέχτηκαν, φυσικά με πολλή αυταρέσκεια και ευχαρίστηση, οι αυτοκράτορες. Σαν ύπαρχοι, λοιπόν, του Θεού είναι ολοφάνερο ότι οι βυζαντινοί αυτοκράτορες είχαν το ηθικό δικαίωμα να επεμβαίνουν στην Εκκλησία και το έκαναν πρόθυμα γιατί, παιδιά κι αυτοί της εποχής τους, αγαπούσαν τις θεολογικές συζητήσεις και τις δογματικές επιχειρηματολογίες και με μεγάλη ευχαρίστηση έπαιρναν μέρος σ' αυτές. Ενώνοντας, λοιπόν, μαζί με τα δυο αιτήματα, το πολιτικό για ενότητα του κράτους και το εκκλησιαστικό για εξασφάλιση του ορθού δόγματος, τις αντιλήψεις της εποχής για την υψηλή φύση του αυτοκρατορικού αξιώματος, τις προσωπικές τους θεολογικές κλίσεις και τον προσωπικό τους εγωισμό άφθονα θρεμμένο απ' το αίσθημα της απεριόριστης δύναμης που κατείχαν κι απ' το λιβανωτό της κολακείας που πλούσια τους πρόσφερε το αυλικό τους περιβάλλον, κατέληξαν όχι μόνο να έχουν γνώμη για τα διάφορα δογματικά και άλλα ζητήματα της Εκκλησίας, αλλ' ακόμα και να προσπαθούν με κάθε τρόπο να επιβάλλουν τη γνώμη τους.

Το δικαίωμα αυτό το χρησιμοποίησαν και για να επεμβαίνουν στις εσωτερικές υποθέσεις της Εκκλησίας. Αυτοί συγκαλούσαν τις τοπικές ή και τις οικονομικές ακόμα συνόδους. Αυτοί ή οι εντεταλμένοι τους αντιπρόσωποι είχαν, όσο αφορά τη διεύθυνση της συζήτησης, την πρωτοκαθεδρία σ' αυτές τέλος, μόνο με την υπογραφή τους γίνονταν έγκυρες και μπορούσαν να μπουν σ' εφαρμογή οι αποφάσεις των συνόδων. Οι αυτοκράτορες επεμβαίαν ακόμα και στον καθορισμό της έκτασης των εκκλησιαστικών επαρχιών, στην εκλογή και διορισμό ή προαγωγή επισκόπων, μητροπολιτών, και του ίδιου του πατριάρχη. Οι αυτοκράτορες, τέλος, αποφαινόταν πολλές φορές για την ορθότητα της μιας ή της άλλης απόφασης της Εκκλησίας, εκδίδαν διατάγματα δογματικού περιεχομένου, εισηγιόνταν και έκαναν μεταρρυθμίσεις και γενικά επιδίωκαν την εφαρμογή της αυτοκρατορικής τους θέλησης πάνω σ' όλους τους χριστιανούς υπηκόους τους. Αλλά και στο πειθαρχικό επίπεδο ο αυτοκράτορας εννοούσε να επιβάλλει τη θέλησή του. Βλ. Ι. Καραγιαννόπουλου, *Η πολιτική θεωρία*, σ. 61-63.

⁷³ Βλ. L. Duchesne, *L'Eglise*, σ. 661-662, Ι. Καραγιαννόπουλου, *Η πολιτική θεωρία*, σ. 62-63.

⁷⁴ Η αρχή τῆς συμφωνίας καὶ συναλληλίας ἀπετέλει τὸν κανόνα ἐν Βυζαντίῳ, ὡς ὑποστηρίζεται ὑπὸ πολλῶν ἐρευνητῶν, αἱ δὲ ἐπεμβάσεις τῶν αὐτοκρατόρων ἐν τοῖς ἐσωτερικοῖς πράγμασι τῆς Ἐκκλησίας θεωροῦνται ὑπ' αὐτῶν ὡς αὐθαίρετοι παραβάσεις καὶ ἐξαιρέσεις τοῦ κανόνος τούτου. Τῆς γνώμης ταύτης ἐγένοντο ἐκ τῶν Ὀρθοδόξων ἄλλοι τε καὶ ὁ Ν. Μίλας", ὁ Φ. Βαφεΐδης, ὁ Μ. Σακελλαρόπουλος, ὁ Χ. Ανδροῦτσος, ὁ Κ. Δυοβουνιώτης, ὁ Χρυσ. Παπαδόπουλος, ὁ Κ. Μουρατίδης, ὁ Γ. Κονιδάρης, ὁ Π. Χρήστου, ἄλλοι τε καὶ τινες ἑτερόδοξοι. Ἀντιθέτως ἕτεροι Ὀρθόδοξοι, ὡς καὶ πλεῖστοι ἑτερόδοξοι δὲν δέχονται ὅτι ἐπεκράτει ἐν Βυζαντίῳ ἡ σχέσις τῆς συναλληλίας, ἀλλ' ὑποστηρίζουσιν, ὅτι ἡ σχέσις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐν αὐτῷ ἐξειλίχθη εἰς ὑποταγὴν τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Πολιτείαν, στηριζόμενοι κυρίως ἐπὶ τῶν πολυαριθμῶν ἐπεμβάσεων τῶν αὐτοκρατόρων ἐν τοῖς ἐσωτερικοῖς πράγμασι τῆς Ἐκκλησίας καὶ διὴ καὶ τῆς ἐκδόσεως νομικῶν διατάξεων ρυθμιζουσῶν ἐσωτερικὰ ζητήματα τῆς Ἐκκλησίας, μηδὲ αὐτῶν τῶν δογματικῶν ἐξαιρουμένων. Τῆς γνώμης ταύτης ἐγένοντο ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ Θ. Φαρμακίδης, ὁ Α. Διομ. Κυριακός, ὁ Δ. Μπαλάνος, ὁ Κ. Ράλλης, ὁ Α. Αλιβιζάτος, ὁ Π. Παναγιωτάκος, ἄλλοι τε καὶ ὁ Β. Στεφανίδης, ὅστις φρονεῖ, ὅτι «ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει ὑφίστατο καισαροπαπισμὸς, ἡ Ἐκκλησία ἦτο ὑποτεταγμένη εἰς τὴν Πολιτείαν· ὁ καισαροπαπισμὸς ἦτο ἀνάλογος τῶν προσώπων καὶ τῶν περιστάσεων, ἄλλοτε μὲν βαρύτερος, ἄλλοτε δὲ ἐλαφρότερος...». Κατὰ ταῦτα τὸ πρόβλημα τῆς ἀληθοῦς σχέσεως Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐν Βυζαντίῳ δὲν ἔχει λυθῆ εἰσέτι ὀριστικῶς», Ι. Καρμίρη, *Ορθόδοξος Εκκλησιολογία*, σ. 727-729.

αρχή της συναλληλίας. Άλλωστε, οι επεμβάσεις της κοσμικής αρχής στα εκκλησιαστικά πράγματα, δεν αποτελούν τον γενικό και μόνιμο κανόνα στις σχέσεις Εκκλησίας και Κράτους, αλλά την εξαίρεση⁷⁵.

Ο Λέων Γ', έδειξε τις προθέσεις τους, σχετικά με το ανεικονικό στοιχείο, πριν ακόμη την άτυπη κατάργηση των εικόνων στις ανατολικές επαρχίες, όταν δημιούργησε το πρώτο νόμισμα προς τιμήν του ιδίου και του υιού του. Το 720 έθεσε σε κυκλοφορία, ένα νέο αργυρό νόμισμα, το μιλιαρίσιο, το οποίο στην πρόσθια όψη έφερε ένα σταυρό και την επιγραφή «*Ἰησοῦς Χριστὸς νικᾷ*» και στην οπίσθια όψη σε κλητική πτώση την επευφημία «*Λέων καὶ Κωνσταντίνε ἐκ Θεοῦ βασιλεῖς*»⁷⁶.

Συνεχίζοντας, λοιπόν, την πολιτική του Ηρακλείου (610-641), όσον αφορά την αρχαία λέξη *Βασιλεύς*, αντί του λατινικού όρου του αυτοκρατορικού αξιώματος, δεν υπέγραφε όμως ως «πιστὸς ἐν Χριστῷ βασιλεύς»⁷⁷, αλλά εξομοίωνε θεσμικά τον εστεμμένο με το θείο, δηλαδή ο βασιλεύς δεν ήταν «εξ ανθρώπων», αλλά «εκ Θεού»⁷⁸. Η αντίληψη, αυτή, του μονάρχη-εκπροσώπου του Θεού κατέστη φανερή, όταν ανάγκασε σε εκχριστιανισμό Μοντανούς και Ιουδαίους⁷⁹. Η έννοια του «ἐλέω Θεοῦ βασιλεύς»⁸⁰, έδωσε τη θέση της στη θεωρία «εκ Θεού βασιλεύς», δηλώνοντας ότι ήταν φορέας εξουσίας θείας καταγωγής και όχι πρόσωπο θείας επιλογής⁸¹.

Στον πρώτο νομικό κώδικα που εισαγάγει, την *Εκλογή*, ήδη από τον πρόλογό του γράφει: «Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς ἔχει θέσει στα χέρια μας τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία, σύμφωνα μὲ τὴν καλὴ τοῦ θέληση... μᾶς κάλεσε να θρέψουμε τὸν εὐσεβὴ Τοῦ λαοῦ σύμφωνα μὲ τὸν τρόπο τοῦ Πέτρου, τὴν κεφαλὴ καὶ πρῶτο τῶν ἀποστόλων, πιστεύουμε δὲ ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτε πῶ ἀνωτερο πὸν μπορούμε νὰ κάνουμε ἀπὸ τοῦ νὰ κυβερνήσουμε ἐν δικαιοσύνη αὐτοὺς πὸν μᾶς ἐμπιστεύτηκε ἡ φροντίδα Τοῦ»⁸².

Ο Αυτοκράτορας κατέχει την ανώτερη θέση και έπεται αυτή του Πατριάρχη, καθώς μόνον ο Αυτοκράτορας μπορεί να επικυρώσει τις αποφάσεις του Πατριάρχη, άρα σε αυτόν ανήκει η έσχατη απόφαση για θρησκευτικές και πολιτικές υποθέσεις, αφού αυτός είναι ο Αντιπρόσωπος του Θεού, γι' αυτό και πίστευε ότι ήταν καθήκον του να διεξάγει

⁷⁵ Π. Δημητρόπουλου, *Κοινωνιολογία*, σ. 216.

⁷⁶ E. Freshfield, *The Ecloga*, σ. 1-2, Π. Γιαννόπουλου, *Πολιτική Ιστορία*, σ. 22.

⁷⁷ Πρβλ. Α. Σαββίδη – Λ. Δεριζιώτη, *Ιστορία του Βυζαντίου Α'*, σ. 173.

⁷⁸ Βλ. Π. Γιαννόπουλου, *Πολιτική Ιστορία*, σ. 22.

⁷⁹ Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 401.

⁸⁰ S. Runciman, *Βυζαντινή Θεοκρατία* σ. 33, Ι. Καραγιαννόπουλου, *Βυζαντινό Κράτος*, σ. 295-296.

⁸¹ Βλ. Π. Γιαννόπουλου, *Πολιτική Ιστορία*, σ. 31, S. Runciman, *Βυζαντινή Θεοκρατία* σ. 68, E. Freshfield, *The Ecloga*, σ. 66-68.

⁸² S. Runciman, *Βυζαντινή Θεοκρατία* σ. 68.

θρησκευτικές μεταρρυθμίσεις⁸³. Η ιδεολογικοποίηση της θρησκείας στη διαπλοκή της με την πολιτική γέννησε μόνο τερατώδεις και φρικαλεότητες-την πρώτη είσοδο του ολοκληρωτισμού στην Ιστορία, μέρος της οποίας είναι και τα ευρύτερα φαινόμενα της θεοκρατίας και της «έλεω Θεοῦ μοναρχίας»⁸⁴.

Η *Εκλογή*, αν και είναι ένα ευσύνοπτο νομοθετικό έργο⁸⁵ με 18 τίτλους, που εξέδωσε ο αυτοκράτωρ Λέων Γ΄ με τον συμβασιλέα Κωνσταντίνο Ε΄, αποτυπώνει την εξέλιξη των περί δικαίου αντιλήψεων, ενώ το γεγονός ότι εκδόθηκε το 726⁸⁶ μαρτυρεί τα πρώτα ψήγματα της θεοκρατικής του αντίληψης, ενώ την ίδια χρονιά θα κάνει την εμφάνισή της η πολιτική του κατά των εικόνων, η οποία θα εκδηλωθεί ανοιχτά μόλις στο δέκατο χρόνο της βασιλείας του⁸⁷ και θα περάσουν περισσότερα ακόμη χρόνια, ώσπου να πάρει την οριστική του απόφαση⁸⁸.

Κατά τον όγδοο και τον ένατο αιώνα η βυζαντινή Εκκλησία πέρασε από μία περίοδο έντονων συγκρούσεων, που ήταν πολυεπίπεδα καθοριστικοί, ως προς τα μετέπειτα χαρακτηριστικά της, που συνήθως ονομάζεται «εικονοκλαστική διαμάχη» ή απλά «Εικονομαχία», λέξη που συνοψίζει την αντίθεση στις θρησκευτικές εικόνες, η οποία έλαβε κρατική στήριξη⁸⁹. Μάλιστα, το γεγονός ότι η Εικονομαχία δεν ξεκίνησε από θεολόγους ή θεολογικούς κύκλους στην περιφέρεια της αυτοκρατορίας, όπως συνέβαινε με τις περισσότερες από τις προηγούμενες αιρέσεις, αλλά από την κεντρική εξουσία, από τους ίδιους τους αυτοκράτορες, στην Κωνσταντινούπολη⁹⁰.

⁸³ E. Freshfield, *The Ecloga*, σ. 66-70, S. Runciman, *Βυζαντινή Θεοκρατία* σ. 68.

⁸⁴ X. Γιανναρά, *Η άπανθρωπιά*, σ. 228.

⁸⁵ I. Καραγιαννόπουλου, *Πηγαί*, σ. 201.

⁸⁶ Αικ. Χριστοφιλιπούλου, *Βυζ. Ιστορία Β1*, σ. 98, V. Grumel, *Eclogue*, σ. 272, G. Ostrogorsky, *Ιστορία Β΄*, σ. 14.

⁸⁷ I. Δαμασκηνού, *Λόγος*, PG 95, σ. 336.

⁸⁸ G. Ostrogorsky, *Ιστορία Β΄*, σ. 27.

⁸⁹ A. Κάμερον, *Βυζαντινός Χριστιανισμός*, σ. 65.

⁹⁰ B. Νεραντζή-Βερμάζη, *Βυζαντινή Ιστορία*, σ. 76.

Α΄ Κεφάλαιο

Η Εκκλησιαστική Πολιτική του Λέοντος Γ΄ (717-741)

1. Τα αίτια της Εικονομαχίας

Ορισμένοι είδαν στην εικονομαχία τάσεις κοινωνικής μεταρρύθμισης και δεν δίστασαν να αποκαλέσουν τον εισηγητή της αυτοκράτορα Λέοντα Γ΄ τον Ίσαυρο (717-741) φιλελεύθερο και τολμηρό οραματιστή μιας θρησκευτικής και πολιτικής αναμορφώσεως ή ακόμα και Λούθηρο του Η΄ αιώνα⁹¹, «εστεμμένο Λούθηρο⁹²», αλλά και γενικότερα την άποψη ότι το εικονοκλαστικό κίνημα αποτέλεσε το πρόδρομο των αρχών της Γαλλικής Επανάστασης⁹³, ως σχήμα θρησκευτικού νεωτερισμού⁹⁴, ενώ παράλληλα συμπεριλαμβάνεται στα μεγαλύτερα κοινωνικά κινήματα του Μεσαίωνα⁹⁵.

Η άλλη όψη του νομίσματος είναι ότι ο εισηγητής της εικονομαχίας, απλώς έλαβε υπόψιν του τις εχθρικές τάσεις προς τις εικόνες, οι οποίες ήταν ισχυρές κυρίως στην Ασία, τις οποίες και συμεριζόταν λόγω καταγωγής και δεν ήταν, ούτε αυτός ούτε ο γιος του, ούτε ελεύθεροι στοχαστές, ούτε ορθολογιστές, ούτε πρόδρομοι της Μεταρρύθμισης ή του Διαφωτισμού, αλλά ήταν άνθρωποι της εποχής τους, ευλαβείς, πιστοί, ακόμα και θεολόγοι που ενδιαφέρονταν πραγματικά να κάνουν μεταρρυθμίσεις στο χώρο της θρησκείας, εξαγνίζοντάς την από αυτό που θεωρούσαν ως μια ειδωλολατρική αντίληψη⁹⁶, ενώ υπάρχει και η υπόνοια μήπως τελικά δεν ήταν τίποτα περισσότερο από ένας αδίστακτος⁹⁷ καιροσκόπος⁹⁸.

Μάλιστα, ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος θεώρησε τη θρησκευτική πολιτική των Ισαύρων ως μία μεγάλη κοινωνική μεταβολή, η οποία είχε ως απώτερο στόχο τη κάθαρση και την ανασυγκρότηση της Αυτοκρατορίας, ενώ ταυτόχρονα η Εικονομαχία θα καταργούσε κάθε απόσπαση ενέργειας του υπηκόου από τα θρησκευτικά και πατριωτικά του καθήκοντα⁹⁹.

⁹¹ Βλ. Φειδά, *Εκκλ. Ιστορία Α΄*, σ. 769.

⁹² Βλ. Α. Καρκαγιάννη, *Η αναστήλωση των εικόνων*.

⁹³ Κ. Παπαρρηγόπουλου, *Επίλογος της ιστορίας*, σ. 179, Δ. Ζακυνθινού, *Βυζαντινή Ιστορία*, σ. 187.

⁹⁴ Σ. Ζαμπελίου, *Βυζαντιναί μελέται*, σ. 246.

⁹⁵ Γ. Κορδάτου, *Ακμή και παρακμή*, σ. 188.

⁹⁶ Κ. Ντηλ, *Ιστορία*, σ. 69.

⁹⁷ Βλ. Π. Τσορμπατζόγλου, *Εικονομαχία*, σ. 682.

⁹⁸ L. Brubaker – J. Haldon, *Byzantium*, σ. 69-70.

⁹⁹ Σ. Ζαμπελίου, *Βυζαντιναί μελέται*, σ. 246.

Άλλοι υποστήριξαν τη γνώμη ότι η εικονομαχία αποτελούσε μία απλή αναζήτηση πνευματικότερης εκφράσεως της λατρευτικής ζωής των χριστιανών με την καταπολέμηση κάθε παγανιστικής τάσεως¹⁰⁰. Συγκεκριμένα κάποιοι μάλιστα θεώρησαν την εικονομαχία ως προσπάθεια του Λέοντος Γ΄ να καθαρήσει την Εκκλησία από στοιχεία που έμοιαζαν ειδωλολατρικά, εκτός της προσκύνησης των εικόνων και ορισμένες άλλες καταχρήσεις προερχόμενες από την υπερβολική λαϊκή ευσέβεια¹⁰¹, όπως η τοποθέτηση του αγίου άρτου της Θείας Ευχαριστίας πάνω σε κάποια εικόνα και μετέπειτα μεταλάμβαναν¹⁰² ή η ανάμειξη χρωμάτων από ι. εικόνες με τη Θεία Ευχαριστία ακόμη και από ιερείς, οι οποίοι πολλές φορές μεταχειρίζονταν τα χρώματα της εικόνας ως φάρμακο¹⁰³.

Πολλοί Χριστιανοί απέδιδαν στις εικόνες θεία δύναμη, κυρίως στις λεγόμενες «αχειροποιήτες»¹⁰⁴. Ωστόσο, ο εισηγητής της εικονομαχίας, δεν αναφερόταν στις περιορισμένες ακρότητες, αλλά θεωρούσε πως όσοι προσκυνούν τις εικόνες είναι ειδωλολάτρες κι αυτό γίνεται σαφές από την απάντηση της πρώτης επιστολής του πάπα Γρηγόριου Β΄¹⁰⁵. Για να αποκηρύξει ο Λέων Γ΄ τις εικόνες από όλη την οικουμένη, θεωρούσε, αυτομάτως, όποιον τις προσκυνούσε ως ειδωλολάτρη¹⁰⁶. Ενδιαφερόταν

¹⁰⁰ Βλ. Φειδά, *Ἐκκλ. Ἱστορία Α΄*, σ. 769, Α. Τσιγκαροπούλου, *Αναστήλωση*, σ. 67.

¹⁰¹ Βλ. Α. Τσιγκαροπούλου, *Αναστήλωση*, σ. 67-68, Χ. Παπαδόπουλου, *Αίτια τῆς Εἰκονομαχίας*, σ. 9-10, Μ. Kaplan, *Βυζάντιο και Ελλάδα*, σ. 158.

¹⁰² Βλ. C. Diehl, *Ἱστορία Α΄*, σ. 38, Ι. Αναστασίου, *Εκκλησιαστική Ἱστορία Α΄*, σ. 406, Α. Τσιγκαροπούλου, *Αναστήλωση*, σ. 67.

¹⁰³ «Παρά τὴν μεγάλην τῆς κοινωνίας εὐσέβειαν ἐπεκράτουν ἔτι ἐν αὐτῇ τὰ λείψανα τῆς ειδωλολατρίας, δεισδιαιμονίας καὶ προλήψεις, ἐξ ὧν δυνατὰ καθίσταντο διάφοροι καταχρήσεις. Τοιαῦτα καταχρήσεις ἰδίως συνέβαινον ἐν τῇ προσκυνήσει τῶν ἁγίων εἰκόνων. Τὰ χρώματα τῶν εἰκόνων μετεχειρίζοντο ὡς φάρμακον, ταύτας ἐπεκαλεῦντο ἐν περιπτώσεσιν ἢ ἐν γεγονόσιν ὅλως ἀσχετοῖς πρὸς τὴν θρησκείαν, λ.χ. ταύτας καθίστων ἀναδόχους τῶν βαπτιζομένων νηπίων ἢ τῶν προσερχομένων εἰς τὸν μοναχικὸν βίον. Τινὲς τῶν Πρεσβυτέρων ἀνεμείγνουν μετὰ τῆς θείας Εὐχαριστίας χρώματα τῶν εἰκόνων, ἄλλοι δ' ἔθετον τὸν ἄρτον τῆς θείας Εὐχαριστίας ἐπὶ τῶν εἰκόνων καὶ οὕτω μεταλάμβανον. Ὑπῆρχον οἱ χρησιμοποιοῦντες τὰς εἰκόνας ἀντὶ ἁγίας Τραπεζῆς πρὸς τέλεσιν τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ τέλος παρὰ τῷ ἁμαθεῖ ὄχλῳ ἢ προσκύνησις τῶν εἰκόνων εἶχε πολλάκις σημασίαν λατρείας», βλ. Χ. Παπαδόπουλου, *Αίτια τῆς Εἰκονομαχίας*, σ. 9-10, Γ. Κορδάτου, *Ακμή και παρακμή*, σ. 190.

¹⁰⁴ Κ. Ἀμαντου, *Ἱστορία Α΄*, σ. 334-335.

¹⁰⁵ MANSI, 12, 959.

¹⁰⁶ «Κατὰ τὰς δοξασίας τῆς εἰκονομαχικῆς ταύτης μερίδας ὁ Διάβολος ἐγένετο εἰσηγητής τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων, παρεισαγαγὼν δολίως τὴν ειδωλολατρείαν εἰς τὸν Χριστιανισμόν, μετὰ τὴν πρώτην κατάργησιν αὐτῆς. Αἱ εἰκόνες εἶναι ἔργα χειροποίητα καὶ παραστάσεις ἐπὶ ὑλικῶν πραγμάτων, ἐπομένως ὁ προσκυνῶν αὐτὰς προσκυνεῖ τὴν ὅλην, καθίσταται ειδωλολάτρη. Ὁ εἰκονολάτρης εἶναι καὶ ειδωλολάτρης, κατὰ τὰς θεωρίας τῆς εἰκονομαχικῆς ταύτης μερίδας, ἥτις ὅλως ἀβασίμως καὶ παραλόγως ἰσχυρίσθη ὅτι τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων ἀπαγορεύουσιν ἡ Ἁγία Γραφή καὶ οἱ Πατέρας καὶ Διδάσκαλοι τῆς Εκκλησίας καὶ ὅτι οὐδεμία τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἐθέσπισεν αὐτήν. Τοῦτου δὲ ἔνεκα οὐδ' εὐχὰς εἰδικὸς καθώρισεν ἡ Ἐκκλησία. Ἐνόμιζεν ἡ μερίς αὕτη ὅτι ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων ἀντιβαίνει εἰς τὴν πνευματικότητα τῆς χριστιανικῆς λατρείας καὶ ὅτι ὁ προσκυνῶν τὰς εἰκόνας προσκυνεῖ τὴν κτίσιν παρὰ τὸν κτίσαντα, ὅτι τέλος ἢ παράστασις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν εἰκόνι προσκρούει εἰς τὴν δογματικὴν περὶ αὐτοῦ ὡς Θεανθρώπου διδασκαλίαν. Ἡ εἰκὼν αὐτοῦ δὲν εἶναι εἰκὼν τοῦ Θεανθρώπου ἀλλὰ ψιλοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐπομένως διαίρει τὴν ἀδιαίρετον ὑπόστασιν τοῦ Σωτῆρος διὰ τούτων ἰσχυρισμῶν προσεπάθει νὰ ἐπιβληθῇ ἡ εἰκονομαχικὴ αὕτη μερίς, τὰ ἐπιχειρήματα δὲ αὐτῆς

πραγματικά να κάνει μεταρρυθμίσεις στο χώρο της θρησκείας, εξαγνίζοντάς την από αυτό που ο ίδιος θεωρούσε ως μια ειδωλολατρική αντίληψη, ενώ ταυτόχρονα τον απασχολούσε το μεγαλείο και η ησυχία της αυτοκρατορίας¹⁰⁷.

Πιθανότατα, λόγω του οικογενειακού και φιλικού του περιβάλλοντος, κατά τα πρώιμα χρόνια ζωής, στις ανατολικές επαρχίες, του είχαν αποτυπωθεί Μουσουλμανικές, Εβραϊκές, Μανιχαϊκές, Μονοφυσιτικές, Νεστοριανές και Παυλικιανικές ιδέες, διαμορφώνοντας μια στωικο-πουριτανική αντίληψη της θρησκείας που καταδίκασε τον εθισμό του λαϊκού Χριστιανισμού στη λατρεία της εικόνας¹⁰⁸, γι' αυτό και η εικονομαχία ξεκίνησε από τις μικρασιατικές επαρχίες¹⁰⁹. Αρκετοί μελετητές ερμηνεύουν την Εικονομαχία ως ένα πολυσύνθετο φαινόμενο, που είχε έντονο θρησκευτικό χαρακτήρα, αδιαμφισβήτητο, επηρεασμένη από τον μονοφυσιτισμό και την αριστοκρατική ιδεολογία αυστηρών στρατιωτικών, με στοιχεία βαθιάς κοινωνικής μεταρρύθμισης υπέρ των λαϊκών τάξεων¹¹⁰.

Άλλοι υποστήριξαν με προφανή ιδεολογικά κριτήρια ότι η εικονομαχία αποκρύπτει ταξικό αγώνα, ένεκα των τάσεων των ισχυρών της εποχής να σφετερισθούν την εκκλησιαστική περιουσία¹¹¹. Κι αυτό το αίτιο φαντάζει αληθές ή έστω αληθοφανές, καθώς οι Ίσαυροι διαλύσανε πάρα πολλά μοναστήρια, δήμευσαν εκκλησιαστικές περιουσίες, ενώ υποστήριξαν τους αγροτικούς πληθυσμούς, ενάντια στην ασυδοσία

είχαν κυρίως υπ' όψιν οι όρθόδοξοι απολογηταί τῆς προσκυνήσεως τῶν εικόνων, ιδίως ὁ συστηματικώτερον ταῦτα ἀναιρέσας καὶ ἀνατρέψας ἅγιος Ἰωάννης Δαμασκηνός», Χ. Παπαδόπουλου, *Αἰτίαι τῆς Εἰκονομαχίας*, σ. 13-14.

¹⁰⁷ Κ. Ντηλ, *Ιστορία*, σ. 69.

¹⁰⁸ «Perhaps in his Asiatic youth he had imbibed from Moslems, Jews, Manicheans, Monophysites, and Paulicians a Stoic-Puritan conception of religion that condemned the addiction of popular Christianity to image worship, ceremonialism, and superstition», W. Durant, *civilization IV*, σ. 425.

¹⁰⁹ Ἡ εἰκονομαχική κίνηση ἐκδηλώθηκε ἀρχικά στὶς μικρασιατικὲς ἐπαρχίες τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἐνεκοιλώθη δὲ τίς ιδέες τῆς ὀ αυτοκράτορας Λέων Γ' (711-741). Χ. Παπαδόπουλου, *Εκκλησία*, σ. 56, Β. Στεφανίδου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, σ. 232.

¹¹⁰ «Τέτοιο χαρακτήρα ἔχουν τὰ κινήματα τῆς περιόδου πὺ ἀκολουθεῖ τὸν θάνατο τοῦ Ἡρακλείου καὶ ὡς τὴν ἄνοδο στὸν θρόνο τοῦ Λέοντος Γ'. Ἡ εἰκονοκλαστικὴ κρίση εἶχε ἀναμφισβήτητα ἔντονα θρησκευτικὸ χαρακτήρα, στὸν ὅποιο καὶ οἱ σύγχρονες καὶ οἱ μεταγενέστερες πηγές, γραμμένες ἄλλωστε ἀπὸ εἰκονοφίλους, ἔδωσαν τὸ μεγαλύτερο βάρος. Τὸ πολυσύνθετο αὐτὸ φαινόμενο δὲν ἐπιτρέπει νὰ γίνῃ ἢ διάκριση τῶν διαφόρων ὄψεων καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ κινήματος. Παρ' ὅλα αὐτὰ πολλὰς ἐνδείξεις ἀφήνουν κανεὶς νὰ ὑποθέσῃ, πὺς μὲ τὴν ἄνοδο στὸν θρόνο τοῦ Λέοντος Γ' καὶ τῆς λεγόμενης δυναστείας τῶν Ἰσαύρων καθὼς καὶ τῆς δυναστείας τοῦ Ἀμορίου, πὺ τὴν διαδέχθηκε, ἢ στρατιωτικὴ ἀριστοκρατία τῆς γῆς, ἢ ὅποια βρισκόταν σε πλήρη ἀνάπτυξη, παίρνει τὴν ἐξουσία. Πράγματι, ἢ πολιτικὴ τῶν δύο δυναστειῶν δὲν παρουσιάζει στοιχεῖα βαθιάς κοινωνικῆς μεταρρυθμίσεως ὑπὲρ τῶν λαϊκῶν τάξεων. Τὸ θρησκευτικὸ καὶ πνευματικὸ νόημα τῆς Εἰκονομαχίας μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἀριστοκρατικὴ ιδεολογία αὐστηρῶν στρατιωτικῶν, ἐπηρεασμένη, ὅπως θὰ ἔλεγε κανεὶς, ἀπὸ τὴν ἀλύγιστη δογματικὴ καθαρὸτητα τοῦ μονοφυσιτισμοῦ στὴν ἀντίληψη τῆς θρησκείας. Αὐτὴ ἢ ἀντίληψη δὲν ἔγινε ποτὲ κατανοητὴ ἀπὸ τὰ λαϊκὰ στρώματα», Ν. Σβωρώνου, *Οικονομία – Κοινωνία*, σ. 211.

¹¹¹ Βλ. Φειδά, *Ἐκκλ. Ἱστορία Α'*, σ. 769.

των ισχυρών¹¹². Άλλοι περιορίζουν τις τάσεις αυτές σε μία απλή αγροτική μεταρρύθμιση, η οποία έπληττε κυρίως τη μοναστική περιουσία, χαρακτηρίζοντας την εικονομαχία ως μία μορφή «Μοναχομαχίας»¹¹³. Ακόμη κι έτσι όμως, η ακίνητη ιδιοκτησία των μοναστηριών, απαλλαγμένη από κάθε φόρο, εξαπλωνόταν επικίνδυνα σε βάρος της μικρής αγροτικής ιδιοκτησίας και του αυτοκρατορικού ταμείου¹¹⁴.

Ο μεγάλος αριθμός μοναστηριών και η αδιάκοπη αύξηση της μοναστικής περιουσίας δημιουργούσαν σοβαρούς κινδύνους για το Κράτος, αφού οι φορολογικές απαλλαγές που είχε εξασφαλίσει η Εκκλησία για την περιουσία της είχαν ως αποτέλεσμα την ελάττωση των πόρων του θησαυροφυλακίου, ενώ η πληθώρα των ανδρών, που έμπαιναν στο μοναχικό βίο αποτραβούσε εργάτες από τη γεωργία, στρατιώτες από το στρατό, υπαλλήλους από τις δημόσιες υπηρεσίες, το κυριότερο από όλα όμως, ήταν η επίδραση των μοναχών στις ψυχές των ανθρώπων και η δύναμη που αποκτούσαν από αυτήν, τους έκανε ένα επίφοβο στοιχείο αναταραχής¹¹⁵. Ακόμη κι αν ο αγώνας κατά των μοναχών και των μοναστηριών εκδηλώθηκε βέβαια αργότερα, αλλά πάντα προβλέπονταν απ' το αρχικό πρόγραμμα, το οποίο άρχισε απ' τις εικόνες¹¹⁶.

Γι' αυτό, άλλωστε μπορεί η εικονομαχία να ερμηνευτεί ακόμη και ως πάλη μεταξύ αυτοκρατορικής και εκκλησιαστικής εξουσίας¹¹⁷ και να θεωρηθεί η Βυζαντινή Εικονομαχία ως αυτοκρατορικό κίνημα¹¹⁸. Επιπλέον, η στρατολογία νέων μοναχών απομάκρυνε πολλούς ελεύθερους άνδρες από τις υποχρεώσεις τους από την Πολιτεία και το στρατό¹¹⁹. Ο αριθμός των μοναχών, επί βασιλείας Λεόντος Γ', ανήρχοντο σε 100.000¹²⁰ και μόνο αμελητέος δεν ήταν, ειδικά αν λάβει κανείς υπόψιν ότι η μισή έκταση της Αυτοκρατορίας άνηκε στην Εκκλησία¹²¹. Αρκετοί είναι οι ιστορικοί, που

¹¹² «Οι Ίσαυροι καί οι διάδοχοί τους διαλύσανε τὰ πιὸ πολλὰ μοναστήρια, κρατικοποίησανε τις μοναστηριακές καί ἐκκλησιαστικές περιουσίες, σταμάτησαν τὴν παραπέρα ἀσυδοσία τῶν δυνατῶν καί ὑποστήριξαν τοὺς ἐλεύθερους ἀγρότες καί τις ἀγροτικές κοινότητες», Γ. Κορδάτου, *Ακμή και παρακμή*, σ. 190.

¹¹³ Βλ. Φειδά, *Ἐκκλ. Ἱστορία Α'*, σ. 769,.

¹¹⁴ Α. Τσιγκαροπούλου, *Αναστήλωση*, σ. 68.

¹¹⁵ Κ. Ντηλ, *Ἱστορία*, σ. 69-70.

¹¹⁶ Κ. Ἀμαντου, *Ἱστορία Α'*, σ. 337.

¹¹⁷ «Τὸ εἰκονομαχικὸ λοιπὸν κίνημα πρέπει νὰ τὸ δοῦμε σὰν πάλη τῆς κεντρικῆς κυβερνητικῆς ἐξουσίας ἐνάντια στὴν ἐκκλησιαστικὴ - καλογερικὴ καὶ τσιφλικάδικη ιδιοκτησία, ποὺ ἀναπτύσσονταν σε βάρος τῆς μικρῆς ἀγροτικῆς καὶ κοινοτικῆς ιδιοκτησίας. Γι' αὐτὸ οἱ μεταρρυθμίσεις τῶν Ἰσαυρῶν, μέσα στὰ ἱστορικὰ πλαίσια τοῦ καιροῦ τους, εἶχαν προοδευτικὸ χαρακτήρα καὶ ἔβαλαν γερὲς βάσεις γιὰ νὰ ξεπεράσει το Βυζάντιο τὴν ἐσωτερικὴ του κρίση καὶ νὰ γίνῃ ἰσχυρὸ κράτος», Γ. Κορδάτου, *Ακμή και παρακμή*, σ. 188-189, Ν. Baynes, *The Icons*, σ. 93.

¹¹⁸ Δ. Ζακωνθηνού, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, σ. 185-186.

¹¹⁹ Α. Τσιγκαροπούλου, *Αναστήλωση*, σ. 68.

¹²⁰ Βλ. Α. Marin, *Les moines*, σ. 22 κ.εξ.

¹²¹ «Ἡ Ἐκκλησία εἶχε σὰ χέρια τῆς μυθικὰ πλοῦτη καὶ δέσποζε ὄχι μόνο πάνω στις ψυχές, ἀλλὰ καὶ πάνω στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς κοινωνίας. Τὰ μοναστήρια, ἐπωφελοῦμενα ἀπὸ τὶς ἀμέτρητες

επιμένουν στο αντιμοναχικό μέρος της πολιτικής των Ισαύρων και δίνουν την εντύπωση ότι η εικονομαχία είχε κύριο στόχο της να την μεγάλη ιδιοκτησία και κατά συνέπεια τα εικονολατρικά μοναστήρια¹²².

Σε πολλές από τις εκδηλώσεις της εικονομαχίας, η μορφή που προσλάμβανε ήταν αυτή της μοναχομαχίας, θέλοντας να απομακρύνουν τη θρησκεία από τη Εκκλησία, μη θέλοντας όμως να πολεμήσουν την παιδεία, τη γνώση ή τη τέχνη, ασχέτως αν κατέστρεψαν εικόνες ανεκτίμητης αξίας¹²³.

Οι Ίσαυροι προσπάθησαν να αντιδράσουν ενάντια σε αυτή την κατάσταση, απαγορεύοντας τις εικόνες έπλητταν τους μοναχούς, οι οποίοι έβρισκαν σε αυτές και στη λατρεία τους ένα από τα πιο ισχυρά μέσα επιρροής¹²⁴ εγκαινιάζοντας μία μεγάλη περίοδο ταραχών, μια νέα εκκλησιαστική πολιτική με σοβαρές πολιτικές επιπτώσεις.

Η Εικονομαχία σήμανε για το Βυζάντιο τη ρήξη με την ελληνορωμαϊκή παράδοση σε όλες τις μορφές της, όπως με τον όρο αποαστικοποίηση ή μάλλον αγροτοποίηση της Αυτοκρατορίας, που χρησιμοποιείται για να περιγράψει αυτό το φαινόμενο, δεν είναι καθόλου υπερβολικός για εκείνη την εποχή¹²⁵.

Άλλοι συνέδεσαν την εικονομαχία προς την τάση μιας ριζικής αναθεώρησης των σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας με κριτήριο τις θεοκρατικές αντιλήψεις του Λέοντος Γ', οι οποίες διακηρύχθηκαν με την επίσημη δήλωσή του προς τον πάπα Γρηγόριο Β' ότι ήταν φορέας τόσο της βασιλικής, όσο και της ιερατικής εξουσίας: «Βασιλεύς είμι

φορολογικές απαλλαγές και προνόμια, κατέχοντας τα καλύτερα χτήματα, έμμεταλλεύόμενα πολυάριθμους ανθρώπους που ήταν εξαρτημένοι απ' αυτά, εξασθένιζαν το κράτος στην αναλογία της άσταμάτητης ανάπτυξής τους. Μπορεί μάλιστα να ειπωθεί πως απειλούσαν την ίδια την ύπαρξη του κράτους. Το τερατώδες πλήθος των μοναστηριών στο Βυζάντιο έφτασε σε τέτοιο σημείο, ώστε τον 7ο αιώνα, ή μισή έκταση της Αυτοκρατορίας βρισκόταν στα χέρια της Εκκλησίας. Μια φυλλάδα της εποχής εκείνης βεβαιώνει πως ο κόσμος ήταν μοιρασμένος σε δυο ίσα μισά: τους καλόγερους και τους λαϊκούς. Κατά τον 10ο αιώνα η κατάσταση γίνεκε ακόμα πιο σοβαρή γιατί οι καλόγεροι, φεύγοντας την Άραβική προέκταση, καταφύγανε κατά μάζες στις κεντρικές επαρχίες, απειλώντας να τις σκεπάσουν με μοναστήρια, τη στιγμή που η Εύρωπη δεν είχε στρατιώτες και χρήματα για ν' αντιμετώπισει τον άραβικό κίνδυνο», Μ. Levchenko, *Ιστορία*, σ. 175-176.

¹²² Τ. Λουγγή, *Νέοι Προσανατολισμοί*, σ. 75-76, Ε. Κουντουρά-Γαλάκη, *Κοινωνικές ανακατατάξεις*, σ. 125-126, Π. Τσορμπατζόγλου, *Η κοινωνική διάσταση*, σ. 99.

¹²³ «Γενικώς πάντες οι εικονομάχοι ήταν κεκηρυγμένοι έχθροι του μοναχικού βίου, πολλάκις δ' ή εικονομαχία προσέλαβε χαρακτήρα μοναχομαχίας. Βεβαίως οι εικονομάχοι δεν ήσαν «γνωσμάχοι», έχθροι της παιδείας και της γνώσεως, ως κατηγορήθησαν, άλλ' έζήτησαν να προσδώσωσιν εις την παιδείαν νέαν κατεύθυνσιν επί το κοσμικώτερον, ν' απομακρύνωσι την θρησκείαν και την Εκκλησίαν από της παιδείας. Πολεμούντες τας εικόνας δεν έπολέμουν καθόλου την τέχνην, άλλ' ή καταστροφή ανεκτιμήτου αξίας εικόνων και μνημείων ανέκαμπε την πρόοδον της χριστιανικής τέχνης. Η τάσις αυτών ήτο άντιθρησκευτική καθόλου, άντεκκλησιαστική και άντικληρική, ζητούσα να ύποτάξη την Εκκλησίαν υπό την Πολιτείαν», Χ. Παπαδόπουλου, *Αίτιαί της Εικονομαχίας*, σ. 14-15.

¹²⁴ Κ. Ντηλ, *Ιστορία*, σ. 70.

¹²⁵ Ε. Γλυκατζή-Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία*, σ. 40.

καὶ ἱερεὺς»¹²⁶ (*imperator et sacerdos*)¹²⁷. Αὐτή, ἡ ὠμὴ ἐπέμβαση τοῦ αυτοκράτορα στα τῆς Ἐκκλησίας θα κλονίσει καὶ τὴ «συμφωνία» τῶν δύο σφαιρῶν, ὅπως εἶχε διατυπωθεῖ ἐπὶ Ἰουστινιανού¹²⁸.

Ἄλλοι υποστήριζαν τὴν ἀποψη ὅτι ἡ σταθερὴ ἀπόφαση τοῦ αυτοκράτορα Λέοντα Γ΄ γιὰ τὴν αναδιοργάνωση τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ ἐπεκτάθηκε ἀπλῶς καὶ στὴν Ἐκκλησία¹²⁹. Οἱ πηγές παρουσιάζουν τὴν εἰκονομαχία ὡς διοικητικὴ πρωτοβουλία τοῦ αυτοκράτορα Λέοντος Γ΄, στα πλαίσια τῶν προσπαθειῶν τοῦ γιὰ αναδιοργάνωση τοῦ Κράτους¹³⁰.

Ἄλλοι διέδιδαν στὴν εἰκονομαχία μίᾳ προσπάθεια περιορισμοῦ τῶν θρησκευτικῶν ἀντιθέσεων ἢ μίᾳ τάση συνδιαλλαγῆς μεταξύ τῶν τριῶν μεγάλων βιβλικῶν θρησκειῶν, τοῦ Χριστιανισμοῦ, τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ Ἰσλάμ¹³¹. Ὡστόσο, δὲν υπάρχουν πειστικὰ δεδομένα γιὰ αὐτὴ τὴ θεωρία, ἴσως υπῆρχε ἡ ἐλπίδα γιὰ ἔνωση με τοὺς μουσουλμάνους καὶ τοὺς ἰουδαίους, ἀλλὰ πιο ρεαλιστικὸ φαντάζει τὸ σχέδιο τῆς ἀποκατάστασης με τοὺς αἰρετικὸς ἀνατολικὸς πληθυσμοὺς¹³². Πάντως, αὐτὸ δὲν ἀναιρεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Λέων Γ΄, κυρίως λόγῳ καταγωγῆς, συμεριζόταν τὴν αὐστηρὴ ἀποστροφή τῶν Σημιτῶν καὶ τῶν μουσουλμάνων πρὸς οτιδήποτε μποροῦσε νὰ θυμίζει εἰδωλολατρία¹³³, ὁμως ἡ ἐπίδραση, ἰδιαιτέρα τῶν Ἰουδαίων φαντάζει ἀσήμαντὴ¹³⁴. Τὰ περὶ ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως Ἰουδαίων καὶ Μουσουλμάνων¹³⁵, ἀν εἶναι ἀληθῆ, ἀποτελοῦν δευτερεύοντα αἰτία, τὰ ὁποῖα δὲν θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ἐπιφέρουν τὴν Εἰκονομαχία, ἀν προηγουμένως δὲν εἶχε σχηματιστεῖ ἡ πεποιθήση, ὅτι ἡ χρῆση τῶν εἰκόνων εἶναι ἀντιχριστιανικὴ¹³⁶.

¹²⁶ Βλ. Φειδᾶ, *Ἐκκλ. Ἱστορία Α΄*, σ. 769, *MANSI*, 12, 975.

¹²⁷ Γ. Κρέμου, *Ἱστορία τοῦ σχίσματος Α΄*, σ. 456.

¹²⁸ Δ. Μόσχου, *Ἱστορία*, σ. 222.

¹²⁹ Βλ. Φειδᾶ, *Ἐκκλ. Ἱστορία Α΄*, σ. 769-770, Γ. Κορδάτου, *Ἀκμὴ καὶ παρακμὴ*, σ. 188-189.

¹³⁰ Π. Γιαννόπουλου, *Ὀψεις*, σ. 107, V. Laurent, *Εἰκονομαχία*, *ΘΗΕ* 5, σ. 396.

¹³¹ Βλ. Φειδᾶ, *Ἐκκλ. Ἱστορία Α΄*, σ. 770, N. Baynes, *The Icons*, σ. 93.

¹³² «Δὲν υπάρχουνε δεδομένα ὅπως ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι, οὕτω πράττων, ἤλπιζεν εἰς ἔνωση τῶν αἰρετικῶν, τῶν μωαμεθανῶν καὶ τῶν τοῦ ἰουδαίων μετὰ τῶν ὀρθοδόξων. Πιθανώτερον εἶνε, ὅτι δὲν ἐσκέπτετε τόσον περὶ τῆς εὐρύνσεως τῆς αυτοκρατορίας καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ὅσον περὶ τῆς διαρρυθμίσεως αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν εἶχεν ἱεραποστολικὸς σκοπὸς (ὅπερ πάλιν τυγχάνει λίαν ἀμφίβολον, οὗτοι ἀφεώρων εἰς μόνους τοὺς Ἀρμενίους, οὓς, ὡς νέους υπηκόους, ἔπρεπε νὰ προσαρτήση πρὸς τὸ κράτος, ὡς μέσον δὲ πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σχεδίου τούτου ἢ παράδοσις ὑπεδείκνυε τὴν θρησκείαν», Δ. Σπυρίδωνος, *Εἰκονομαχία*, σ. 468.

¹³³ S. Runciman, *Βυζαντινὴ Θεοκρατία* σ. 69.

¹³⁴ «Ἡ ἐπίδρασις ἐνταῦθα τῶν Ἰουδαίων εἶνε τόσον ἀσήμαντος, ὥστε δὲν παρίσταται ἀνάγκη νὰ μακρηγορήσωμεν λεπτομερῶς περὶ αὐτῆς· αὕτη περιορίζετο εἰς μόνους τοὺς ἐξ Ἀθιγγάνων ἰουδαίζοντες. Εἶνε ἀληθές ὅτι οἱ ὁμόθρησκοι αὐτῶν Χοζάροι ἀπήλανον ὑπολήψεως τινος, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ μέρους τοῦ Λέοντος Γ΄, καὶ τοῦτο λίαν ἤδη ἀργά, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ἢ γένεσις τῆς εἰκονομαχίας ἐξ ἐπιδράσεως αὐτῶν, κατὰ τοσοῦτο μᾶλλον, καθ' ὅσον ὡς βάσις τῆς ὑπολήψεως ταύτης ἦτο τὸ καθῆκον τῆς διεθνοῦς ἐμπορικῆς εὐγενείας», Δ. Σπυρίδωνος, *Εἰκονομαχία*, σ. 466.

¹³⁵ K. Ware, *Ἐκκλησία*, σ. 56.

¹³⁶ Β. Στεφανίδου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, σ. 233.

Δεν μπορεί, όμως, να αγνοηθεί το γεγονός ότι, οι εικονομαχικές τάσεις των Ανατολικών Επαρχιών επηρεάστηκαν κατά κάποιον τρόπο από τους Ιουδαίους, των οποίων η πίστη απαγόρευε τη λατρεία των εικόνων και που μερικές φορές επιτίθεντο βιαίως εναντίον κάθε μορφής λατρείας αυτού τού είδους, ενώ παρόμοια επίδραση άρχισαν να ασκούν, το δεύτερο ήμισυ τού 7ου αιώνα, οι μουσουλμάνοι, οι οποίοι, υπό την καθοδήγηση του Κορανίου που λέει ότι «οι εικόνες είναι μια σατανική βδελυγμία» (V. 92), θεωρούσαν την εικονολατρία ως μορφή ειδωλολατρίας¹³⁷.

Άλλοι θεώρησαν την εικονομαχία ως μία προσπάθεια βίαιου εξανατολισμού του ελληνοχριστιανικού Βυζαντίου με την υποβάθμιση της εκκλησιαστικής παραδόσεως, η οποία είχε διαμορφωθεί κυρίως επί τη βάση του ελληνικού πνεύματος¹³⁸. Στο φαινόμενο της κρίσεως της Ελληνικής πνευματικής παραδόσεως, δίχως αμφιβολία επέδρασε και η Εικονομαχία, συντελώντας στη δημιουργία του πνευματικού χάσματος, αλλά αυτό είχε ξεκινήσει πριν την δυναστεία των Ισαύρων και συγκεκριμένα μετά τη βασιλεία του Ηράκλειου¹³⁹.

Τέλος, άλλοι μελετητές, τόνισαν τον ακραιφνή θεολογικό χαρακτήρα της εικονομαχικής έριδας¹⁴⁰. Μερικοί μελετητές (όπως π.χ. ο Γάλλος Λομπάρ) άρχισαν πρόσφατα να αντιμετωπίζουν την Εικονομαχία ως μια καθαρά θρησκευτική μεταρρύθμιση, που είχε ως σκοπό να σταματήσει στην πρόοδο της αναζωογονήσεως της ειδωλολατρίας» που είχε πάρει τη μορφή της υπερβολικής λατρείας των εικόνων, και «να αποκαταστήσει την αρχική αγνότητα του Χριστιανισμού», πιστεύοντας ότι

¹³⁷ A. Vasiliev, *Ιστορία Α'*, σ. 324-325.

¹³⁸ Βλ. Φειδά, *Εκκλ. Ιστορία Α'*, σ. 770.

¹³⁹ «Τò φαινόμενον τούτο τῆς κρίσεως τῆς Ἑλληνικῆς πνευματικῆς παραδόσεως ἐρμηνεύεται κατὰ διαφόρους τρόπους καὶ ἀσφαλῶς ἐπιδέχεται διαφόρους ἐρμηνείας. Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ Εἰκονομαχία συνετέλεσεν εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ πνευματικοῦ χάσματος, ἀλλὰ τούτο εἶναι προγενέστερον τῶν Ισαύρων. Ὅθεν ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ αὐτοῦ ἀνάγκη νὰ συνεξετασθῶν καὶ ἄλλοι συντελεσταί. Καθ' ἡμᾶς τὸ «παμμέγεθες κενὸν» ἐμφανίζεται ὡς μία τῶν ἀπόψεων τῆς μεγάλης κρίσεως τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος. Ὁ ἀκρωτηριασμὸς τοῦ βιοτικοῦ χώρου τοῦ ὑπερποντίου Ἑλληνισμοῦ, ἡ ἀπώλεια χωρῶν, ἐν ταῖς ὁποίαις οὗτος ἔπλασε καὶ τὴν οἰκουμενικὴν μοναρχίαν καὶ τὸ ἰδεῶδες τῆς οἰκουμενικῆς παιδείας, δὲν ἦτο δυνατόν εἰμὴ νὰ ἐπιφέρουν μέγιστον καὶ βαθύτατον κλονισμόν. Ἐπὶ μακρὰς δεκαετηρίδας οὗτος ἀπετύπωσε τὰ ἔχνη τοῦ ἐπὶ τῆς ὅλης πνευματικῆς ὑφῆς τοῦ Βυζαντίου. Εἴπομεν ἀνωτέρω ὅτι κατὰ τινα ἀντινομίαν, ἐνῶ παρακαμάζει τὸ οἰκουμενικὸν ἰδεῶδες τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὸ Βυζαντινὸν Κράτος ἐξελληνίζεται. Ἐν τοῖς πράγμασι τὸ Βυζαντινὸν Κράτος ἐγραικώθη, ἀλλ' ἀφηλληνίσθη. Ἐπέτυχε τὴν ἐθνολογικὴν τὸν ὁμοιογένειαν, ἐν ᾧ μέτρῳ αὕτη ἦτο ἐφικτή, ἀλλ' εἶδε μειουμένην τὴν ὑπὲρ τὰς χώρας, τὰς θαλάσσας καὶ τὰ ὄρη, τὴν ὑπὲρ τὰ ἔθνη, τὰς γλώσσας καὶ τὰς ἰδιοσυγκρασίας ἐνεργὸν δυνάμιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης οἱ μετὰ τὸν Ἡράκλειον χρόνοι τερματίζουν τὴν περίοδον τῶν τελευταίων ἐπιβιώσεων τοῦ ἀρχαίου πνευματικοῦ βίου», Δ. Ζακυνθηνού, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, 157-158.

¹⁴⁰ Βλ. Φειδά, *Εκκλ. Ιστορία Α'*, σ. 770, Αικ. Χριστοφιλιπούλου, *Βυζ. Ιστορία Β1*, σ. 106.

αυτή η θρησκευτική μεταρρύθμιση αναπτύχθηκε παράλληλα με τις πολιτικές μεταβολές, είχε όμως τη δική της, ξεχωριστή, ιστορία¹⁴¹.

Όλες, όμως, οι υποθέσεις αυτές δεν δύνανται να εξηγήσουν επαρκώς την αιφνίδια κήρυξη της εικονομαχίας από τον Λέοντα Γ', ούτε να ερμηνεύσουν μεμονωμένως τους επιθυμητούς στόχους, αφού όλες οι ανωτέρω τάσεις συνδέθηκαν πράγματι με την εικονομαχία, αλλά δεν υπήρξαν και τα πρωταρχικά ή τα γενεσιουργά αίτια της αιφνίδιας εκρήξεώς της¹⁴².

¹⁴¹ Α. Vasiliev, *Ιστορία Α'*, σ. 321.

¹⁴² Βλ. Φειδά, *Ἐκκλ. Ἱστορία Α'*, σ. 770, Δ. Σπυρίδωνος, *Εἰκονομαχία*, σ. 466.

2. Η αφορμή και οι πρώτες πολιτικές μεθοδεύσεις

Όποιοι και αν ήταν οι λόγοι που τον ενθάρρυναν, στα τέλη της δεκαετίας του 720, ο αυτοκράτορας Λέων Γ΄ απαγόρευσε την ανόρθωση και προσκύνηση των ιερών εικόνων¹⁴³. Δεν είναι τυχαίο ότι η εικονομαχία λογίζεται ως η μεγαλύτερη πολιτική και πολιτιστική κρίση του Βυζαντίου, ισχυρότερη ακόμη και από τη κακοδοξία του μονοφυσιτισμού, αλλά και από τη λατινική εισβολή στην Κωνσταντινούπολη το 1204¹⁴⁴. Εκτός από τα πολυάριθμα αίτια, τα οποία έχουν μεγάλη σημασία στην κατανόηση της Εικονομαχικής πολιτικής του Λέοντα Γ΄, εκείνο που έχει βαρύνουσα σημασία είναι η αφορμή που επινόησε, ερμηνευτικά, ώστε να εκκινήσει τις ραδιουργίες του κατά των εικόνων. Η αφορμή δεν ήταν άλλη από την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας το 726¹⁴⁵.

Οι δεισιδαιμονίες του Λέοντα Γ΄ και η παρερμηνεία κάποιων γεγονότων τον οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι ο Θεός τιμωρεί τους Βυζαντινούς εξαιτίας των εικόνων. Οι προκαταλήψεις του δεν ξεκινούν με την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας το 726¹⁴⁶, αλλά με την κατάκτηση των επαρχιών σε Αφρική και Ασία, εκτός της Μ. Ασίας από τους Άραβες. Το γεγονός ότι καταγόταν από την Ανατολή και ως εκ τούτου ήταν επηρεασμένος από τους Εβραίους και τους μουσουλμάνους, οι οποίοι απέρριπταν τη χρήση των εικόνων, δημιούργησε στον Λέοντα Γ΄ την προκατάληψη ότι η αυτοκρατορία γνώριζε την μία ήττα μετά την άλλη επί σχεδόν έναν αιώνα, ενώ οι Άραβες θριάμβευαν, καταλήγοντας στην εξήγηση ότι οι εικόνες ευθύνονται για ότι συμβαίνει¹⁴⁷.

Το ιστορικό συμβάν, της εκρήξεως του ηφαιστείου της Θήρας, ερμηνεύτηκε από τον Λέοντα Γ΄ ως τιμωρία των Βυζαντινών από το Θεό λόγω της υπέρμετρης λατρείας των εικόνων, κυρίως μετά το β΄ μισό του 6^{ου} αιώνα¹⁴⁸. Πάντως, η ερμηνευτική προσέγγιση του φαινομένου, ως θεοσημία, δεν καλύπτει τα πραγματικά αίτια της εικονομαχίας, αλλά ήταν η αφορμή του μεγαλύτερου ιστορικού ατυχήματος στην

¹⁴³ J. Haldon, *Βυζάντιο*, σ. 238.

¹⁴⁴ G. Lander, *Byzantine Iconoclastic*, σ. 127.

¹⁴⁵ Βλ. Ι. Παναγιωτόπουλου, *Εικονομαχία*, σ. 235-253, Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 404-405, W. Treadgold, *History*, σ. 352.

¹⁴⁶ Βλ. Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 404-405, Ι. Παναγιωτόπουλου, *Εικονομαχία*, σ. 235-253, W. Treadgold, *History*, σ. 352, F. Fouqué, *Santorin*, σ. 11, R. Stewart, *The Illustrated*, σ. 51-52.

¹⁴⁷ Δ. Σταθακόπουλου, *Ιστορία*, 164.

¹⁴⁸ Ν. Πασσά, *Βυζαντινή Διαμάχη*, σ. 26-27, Α. Τσιγκαροπούλου, *Αναστήλωση*, σ. 67-68, J. Haldon, *Βυζάντιο*, σ. 225.

ιστορία του Βυζαντίου, της εικονομαχίας¹⁴⁹. Η αφορμή αυτή του έδωσε το έναυσμα να χρησιμοποιήσει την έκρηξη του ηφαιστείου, καταλήγοντας στην δική του «έκρηξη» εναντίον των εικόνων.

Η αφορμή, έπρεπε να παρουσιαστεί, ως το εφιαλτήριο και ανιδιοτελές αίτιο, της νέας εκκλησιαστικής του πολιτικής. Αιτία των δεινών θεωρήθηκε η λατρευτική χρήση των εικόνων, καθώς μπορούσε να ερμηνευθεί ως παράβαση της δεύτερης, από της δέκα εντολές της Παλαιάς Διαθήκης: «οὐ ποιήσεις σεαυτῶ εἰδωλον, οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω καὶ ὅσα ἐν τῇ γῆ κάτω καὶ ὅσα ἐν τοῖς ὕδασιν ὑποκάτω τῆς γῆς¹⁵⁰. οὐ προσκυνήσεις αὐτοῖς, οὐδὲ μὴ λατρεύσεις αὐτοῖς· ἐγὼ γάρ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου, Θεὸς ζηλωτῆς, ἀποδιδὸν ἀμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα, ἕως τρίτης καὶ τετάρτης γενεᾶς τοῖς μισοῦσί με»¹⁵¹.

Η εικονομαχία ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την προσωπικότητα του Λέοντος Γ', ο οποίος ήθελε να επιβάλλει τις θρησκευτικές πεποιθήσεις με άπώτερο σκοπό και στόχο την επίτευξη των προσωπικών του απόψεων¹⁵², σε ολόκληρη της οικουμένη, ενώ οι πεποιθήσεις του αυτές προηγούνταν, της αναρρήσεώς του στο θρόνο¹⁵³. Οι ιδεολογικές επιρροές φαντάζουν ένα σοβαρό αίτιο της Εικονομαχίας, όμως ο βασικός και άπώτερος λόγος, ήταν η μακροπολιτική σκοπιμότητα με αυξημένες θρησκευτικο-πολιτικές επιβολές. Ο Λέων Γ' επιχείρησε να εκμεταλλευτεί πολιτικά, ακόμη και το φυσικό φαινόμενο, της εκρήξεως του ηφαιστείου, αξιοποιώντας την ευρύτατα διαδεδομένη, εκείνη την εποχή, άποψη, ότι ο Θεός ήθελε να τιμωρήσει τους βυζαντινούς¹⁵⁴.

Ο Λέων Γ' επιθυμούσε να είναι ο μόνος άπόλυτος κύριος όλων των εκφάνσεων της ζωής, πιστεύοντας ότι, απαγορεύοντας τη λατρεία των εικόνων, θα απήλλασε το λαό

¹⁴⁹ I. Παναγιωτόπουλου, *Εικονομαχία*, σ. 238.

¹⁵⁰ *Εξ. 20,4*.

¹⁵¹ *Εξ. 20,5*.

¹⁵² «Η εικονομαχία συνδέεται άμεσα με τόν αυτοκράτορα Λέοντα Γ'. Στο χρονικό σημείο που έκδηλώνεται ή εικονομαχία, τέμνονται δύο άξονες, ή προσωπικότητα του αυτοκράτορος Λέοντος Γ' (717-741) καὶ ή εποχή του. Εύλογα, λοιπόν, διερωτάται κανείς αν ή εικονομαχία ήταν άπόρροια των κοινωνικών προβλημάτων τῆς εποχῆς ή άποκλειστική έπι νόηση του Λέοντος. Η διαμόρφωση των προσωπικών άπόψεων καὶ των θρησκευτικών πεποιθήσεων του Λέοντος παραμένουν στο μεγαλύτερο βαθμό άνεξιχνίαστα θέματα. Η καταγωγή καὶ ή στρατιωτική του προϋπηρεσία ελάχιστα συνεισφέρουν στην κατανόηση των κινήτρων τῆς εικονομαχίας, διότι άπό τὸ πολυτάραχο παρελθόν του άποδεικνύεται περισσότερο άνθρωπος τῆς δράσεως, άδίστακτος στην επίτευξη των στόχων του, παρά ένας θεωρητικός στοχαστής. Η μακροχρόνια παραμονή του στα θέματα τῆς Άσίας όπωσδήποτε επέδρασε άποφασιστικά στην διαμόρφωση έσωτερικού κόσμου μέσα στον όποιο θα καλλιεργούνταν άργότερα οι άποφάσεις του», Π. Τσορμπατζόγλου, *Εικονομαχία*, σ. 682.

¹⁵³ «Κατά τὰς προσωπικὰς δὲ καὶ κομματικὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις, ὁ Λέων ἦτο εικονομάχος ἔτι πρὸ τῆς εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον ἀναρρήσεως», Δ. Σπυρίδωνος, *Εικονομαχία*, σ. 468.

¹⁵⁴ Βλ. I. Παναγιωτόπουλου, *Εικονομαχία*, σ. 239.

από την ισχυρή επιρροή της Εκκλησίας και αυτό θα το κατάφερνε μέσω της εικονοκλαστικής του πολιτικής, η οποία είχε τόσο θρησκευτικά όσο και πολιτικά ελατήρια¹⁵⁵.

Την εκκλησιαστική πολιτική των εικονομάχων αυτοκρατόρων προσδιόρισε η βασική αρχή την οποία διατύπωσε ο αυτοκράτορας Λέων Γ', προς τον πάπα Γρηγόριο Β'¹⁵⁶, «ἐγὼ εἰμι βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς»¹⁵⁷, ως ακραία έκφραση καισαροπαπισμού¹⁵⁸. Αυτή η αρχή του παραβίαζε τη διάκριση μεταξύ εκκλησιαστικής και πολιτικής κυριαρχίας¹⁵⁹, υποκαθιστώντας την Εκκλησία και επιβάλλοντας προσωπικές απόψεις του επί σπουδαίων θεολογικών θεμάτων¹⁶⁰. Η περίφημη καισαροπαπική του διακήρυξη είχε βασικό της χαρακτηριστικό την μονοπρόσωπη πολιτική θεοκρατία¹⁶¹. Με βάση αυτή τη τακτική διαβλέπετε η τάση επιβολής της Πολιτείας επί της Εκκλησίας¹⁶².

Με απολυταρχική αυθαιρεσία, όπως αναφέρει ο Άγιος Ιωάννης Δαμασκηνός, ο Λέοντας Γ' «*τυραννικῶς τὴν ἱερωσύνην ἀρπάζοντα*»¹⁶³. Εξέδιδε διατάγματα περί θρησκευτικών ζητημάτων με δική του πρωτοβουλία ή εξ αποφάσεως του «Σιλεντίου», ενώ αποφάσιζε και περί εκλογής και καθαιρέσεως Πατριαρχών¹⁶⁴. Όμως, είναι δίκαιο να αναφερθεί ότι οι εικονομάχοι ηγεμόνες σ' αυτή τους την προσπάθεια βρήκαν πολυάριθμα στηρίγματα: στον ανώτερο κλήρο, που φθονούσε την επιρροή των μοναχών, στο στρατό, ο οποίος στην πλειοψηφία του απαρτιζόταν από άτομα ασιατικής καταγωγής, ενώ εκτός από τις ανώτερες τάξεις, τους υποστήριξε και ένα τμήμα του λαού¹⁶⁵. Μια άλλη καινοτομία, λοιπόν, του Λέοντος Γ', είναι το Σιλέντιον, που επί εποχής Ιουστινιανού Α' ήταν ένα περιορισμένο συμβούλιο, ενώ επί Λέοντος αναβαθμίστηκε και έλαβε τη μορφή μίας ιδιαίτερα επίσημης απόφασης¹⁶⁶.

¹⁵⁵ A. Vasiliev, *Ιστορία Α'*, σ. 321.

¹⁵⁶ «Μεταξὺ τοῦ Ρώμης Γρηγορίου τοῦ Β' καὶ τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος διεξήχθη ἀλληλογραφία, εμπνευσμένη ὑπὸ τῶν ἰδιαζουσῶν ἐκάστου ἰδεῶν, παπικῶν καὶ καισαροπαπικῶν», Β. Στεφανίδου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, σ. 233.

¹⁵⁷ *MANSI*, 12, 975.

¹⁵⁸ Βλ. Φειδά, *Βυζάντιο*, σ. 150.

¹⁵⁹ Δ. Μαγριπλή, *Σχέσεις*, σ. 71.

¹⁶⁰ Αικ. Χριστοφιλιπούλου, *Βυζ. Ἱστορία Β1*, σ. 107-108.

¹⁶¹ Γ. Παπαθωμά, *Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία*, σ. 33.

¹⁶² Π. Χρήστου, *Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματολογία Α'*, σ. 321.

¹⁶³ Ι. Δαμασκηνού, *Λόγος Δεύτερος*, PG 94, 1301-1304.

¹⁶⁴ Χ. Παπαδόπουλου, *Αἰτίαι τῆς Εἰκονομαχίας*, σ. 15.

¹⁶⁵ Βλ. Κ. Ντηλ, *Ἱστορία*, σ. 70.

¹⁶⁶ «Another innovation under Leo III was the use of the silentium; under Justinian I this had been a restricted council, but under Leo it became a type of special assembly in the Great Palace, convened by the emperor when he wanted to announce a particularly solemn decision. According to the Life of Stephen the Younger, a silentium could even involve assembling all the people, when it was convened in the Hippodrome», J. Shepard, *Byzantine Empire*, σ. 277.

Δίχως να κωλυσιεργήσει και έχοντας προετοιμάσει το έδαφος, για τα όσα θα έπραττε στην εκκλησιαστική του πολιτική, αποφασίζει να απομακρύνει την εικόνα του Χριστού από την Χαλκή Πύλη¹⁶⁷ και να την αντικαταστήσει με έναν Σταυρό¹⁶⁸, κάτω από τον οποίο χαράχθηκε το εξής εξάστιχο επίγραμμα:

Ἄφωνον εἶδος καὶ πνοῆς ἐξηρμένον,
Χριστὸν γράφεσθαι μὴ φέρων ὁ δεσπότης
ὔλη γεηρᾶ, ταῖς γραφαῖς πατουμένη,
Λέων σὺν υἱῷ τῷ νέῳ Κωνσταντίνῳ
Σταυροῦ χαράττει τὸν τρισόλβιον τύπον,
καύχημα πιστῶν, ἐν πύλαις ἀνακτόρων¹⁶⁹.

Η επίσημη εχθρική του στάση κατά των εικόνων ξεκινά το 726¹⁷⁰, με αυτή του την κίνηση, έχοντας πάντα ως αφορμή, της Εικονομαχίας, την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας¹⁷¹, ενώ είχε προηγηθεί παρότρυνση των εικονομάχων επισκόπων της Μ. Ασίας¹⁷², οι οποίοι πριν από λίγο χρόνο είχαν μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη¹⁷³. Παρότρυνση για την κατάργηση των εικόνων, δεν δέχθηκε μόνο από τους εικονομάχους επισκόπους της Μ. Ασίας, Κωνσταντίνο Νακωλείας και Θωμά

¹⁶⁷ I. Παναγιωτόπουλου, *Εικονομαχία*, σ. 243, Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 404-405, W. Treadgold, *History*, σ. 352, J. Shepard, *Byzantine Empire*, σ. 281, K. Αμαντου, *Ιστορία Α'*, σ. 338, M.-F. Auzéry, *Les enjeux*, σ. 133-134, E. Χρήστου, *Τάξις και βία*, σ. 76.

¹⁶⁸ C. Delvoe, *Βυζαντινή*, σ. 235, A. Τσιγκαροπούλου, *Αναστήλωση*, σ. 70, Δ. Ζακυνθινού, *Βυζαντινή Ιστορία*, σ. 188, Αικ. Χριστοφιλιπούλου, *Βυζ. Ιστορία Β1*, σ. 108.

¹⁶⁹ Θ. Στουδίτου, "Έλεγχος και ανατροπή", PG 99, σ. 437, H. Hennephof, *Iconomachiam*, σ. 99, Σ. Βυζάντιος, *Η Κωνσταντινούπολις*, σ. 192, Δ. Ζακυνθινού, *Βυζαντινή Ιστορία*, σ. 188, Αικ. Χριστοφιλιπούλου, *Βυζ. Ιστορία Β1*, σ. 108.

¹⁷⁰ B. Στεφανίδου, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, σ. 233, I. Παναγιωτόπουλου, *Εικονομαχία*, σ. 245, C. Barber, *Figure and Likeness*, σ. 9. A. Grabar, *L'iconoclasme byzantin*, σ. 295, S. Gero, *Iconoclasm*, σ. 94.

¹⁷¹ «Τῷ ἰ' ἔτει ἐπιστράτευσεν Μασσαλίαν τὴν Καισάρειαν Καππαδοκίας καὶ παρέλαβεν αὐτήν. Γέγονε δὲ καὶ θανατικὸν εἰς Συρίαν. Ἐν αὐτῷ τῷ ἔτει, ὧρα θέρους, ἄμις καμίνου πυρὸς ἀνέδρασιν ἀνὰ μέσον Θήρας καὶ θηρασίας τῶν νήσων ἐκ τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης ἐπὶ ἡμέρας τινός, καὶ κατὰ βραχὺ παχνομένης καὶ ἀπολιθουμένης τῇ πυρῶδει εκκαύσει ὅλες ὁ τόπος καὶ ὁ ἀήρ πυριφανῆς ἐδείκνυτο. Τῇ δὲ παχύτητι τῆς γεώδους ουσίας πετροκισσῆρους μεγάλους ὡς λίθους τινὰς ἀναπέμψαι καὶ ὄλης τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ Λέσβου καὶ Ἀβύδου καὶ τῆς πρὸς θάλασσαν Μακεδονίας, ὡς ἅπαν τὸ πρόσωπον τῆς θαλάσσης ταύτης κιστήρων ἐπιπολαζόντων γέμειν. Μέσον δὲ τοῦ τηλικούτου πυρός νῆσος ἀπογειωθείσα τῇ λεγομένη ἱερά νήσῳ συνήθη, μὴ πῶ τὸ πρὶν οὕσα, ἀλλ' ὡς αἰ προβληθεῖσαι θήρα τε καὶ θηρασία ποτὲ ἐξεβράσθησαν, οὕτω καὶ αὕτη νῦν ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ θεομάχου Λέοντος. Ὅς τὴν κατ' αὐτοῦ θεῖαν ὀργὴν ὑπὲρ αὐτοῦ λογισάμενος ἀντιλέστερον κατὰ τῶν ἁγίων τεπτῶν εἰκόνων ἤγειρε πόλεμον. Οἱ μέντοι κατὰ τὴν βασιλίδα πάλιν ἔχει ἀφορα λυπούμενοι αὐτῷ τε ἐμὲλλον ἐπελθεῖν καὶ πολλοὺς βασιλικούς ἀνθρώπους ἀντίον, τοὺς τα καθελόντας τὴν ἐπὶ τῆς μεγάλης χαλκῆς πύλης τοῦ Κυρίου εἰκόνα, ὡς πολλοὺς ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας τιμωρηθῆναι μελῶν τε ἐκκοπαῖς καὶ μάστιγι καὶ ἐξορίας καὶ ζημίαις υποβληθῆναι, σβασθῆναι τε τῶν παιδευτηρίων τὴν εὐσεβῆ διδασκαλίαν», Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 404-405, Γ. Κεδρηνοῦ, *Σύνομις Ιστοριῶν*, PG 121, σ. 872.

¹⁷² G. Ostrogorsky, *Ιστορία Β'*, σ. 27.

¹⁷³ «Τῷ θ' ἔτει ἤρξατο ὁ δυσσεβὴς Λέων τὸν κατὰ τῆς τῶν ἁγίων εἰκόνων καθαιρέσεως λόγον ποιεῖσθαι», Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 404, Γ. Κεδρηνοῦ, *Σύνομις Ιστοριῶν*, PG 121, σ. 872.

Κλαυδιουπόλεως¹⁷⁴, αλλά και από μάντεις, που μέσω χρησμών είχαν προφητεύσει την βασιλεία του Λέοντος Γ' και ως αντάλλαγμα ο τελευταίος είχε υποσχεθεί την καθαίρεση των αγίων εικόνων, υπόσχεση την οποία και απαιτούσαν να πράξει¹⁷⁵, όπως και έπραξε ο Λέων Γ' ή Κόνων¹⁷⁶ μετά από δέκα χρόνια βασιλείας¹⁷⁷. Ο Λέων Γ', αν και βαπτίσθηκε Κόνων, εγκατέλειψε το όνομά του, υπέρ του δημοφιλούς βυζαντινού ονόματος Λέων, το οποίο ήταν αρκετά πιο ευόιοιο για κάποιον που φιλοδοξούσε να αποκτήσει πολεμική δόξα¹⁷⁸.

Η Εικονομαχία ακόμη και αν ξεκίνησε ως νέος πολιτικός προσανατολισμός στις ανατολικές επαρχίες, για την αντιμετώπιση του αραβικού στοιχείου, κατόρθωσε να γίνει μια ριζική αλλαγή που υπαγορεύτηκε από την αναγκαιότητα¹⁷⁹. Ήδη από τη δεκαετία του 720 ορισμένοι επίσκοποι στην Ανατολία αντιτάχθηκαν στη χρήση θρησκευτικών εικόνων, και σε κάποιες περιπτώσεις τις αφαίρεσαν από τους ναούς τους¹⁸⁰. Μάλιστα, γίνεται λόγος ότι Μικρασιάτες θεολόγοι και κληρικοί έπεισαν τον αυτοκράτορα να καταργήσει τις εικόνες, αφού ήταν αποκλειστικά δικό του καθήκον και μάλιστα έργο επιτακτικής πολιτικής ανάγκης¹⁸¹. Άλλωστε, ήδη από το 723 ο

¹⁷⁴ J. Shepard, *Byzantine Empire*, σ. 279, S. Gero, *Iconoclasm*, σ. 87, Γερμανού, *Δογματική Έπιστολή*, PG 98, σ. 161.

¹⁷⁵ «Τῷ ζ' ἔτει ἤλθον, καθὼς προεῖρηται, οἱ μάντεις οἱ χρησιμοδοτήσαντες τῷ Λέοντι τὴν βασιλείαν, καὶ ἀπαιτοῦσι παρ' αὐτοῦ τὴν ὑπόσχεσιν ἣγουν τὴν τῶν ἀγίων εἰκόνων καθαίρεσιν, ὑποσχομένοι τῷ ἄσεβεί ποιήσαντι οὕτως βιώσειν χρόνους ἑκατόν. Τούτοις πεισθεὶς ὁ ἀλάστωρ πολλῶν κακῶν αἰτίου γέγονεν ἡμῖν τοῖς Χριστιανοῖς. Εὐρὼν γάρ τινας ὁμοφρονοῦνα τας αὐτῶ καὶ τὸν Νακωλείας ἐπίσκοπον, οὐ μικρῶς τὴν πίστιν ἐλυμήνατο. Γ. Κεδρηνοῦ, *Σύνομις Ἱστοριῶν*, PG 121, σ. 869.

¹⁷⁶ Καὶ γὰρ ὁ τὴν αἵρεσιν ἐμπνεύσας ὁ πρῶτος, ψεύστης ὢν καὶ ὑπουλος, τῆς βασιλείας ἰδράξατο. Κόνων γὰρ ὄνομαζόμενος, Λέοντος προσηγορίαν ἑαυτῷ περιεβάλλετο, ἐξ Ἑβραίων τοῦτον τὸν σκοπὸν καὶ τὸ φρόνημα εἰληφώς. Καὶ γὰρ περιπατοῦντος αὐτοῦ, μήπω τῆς βασιλείας αὐτοῦ χειρισθέντος, φησὶ πρὸς αὐτὸν ὁ Ἑβραῖος· Βασιλεὺς μέλλεις γενέσθαι. Ἀλλὰ τὸν λόγον ἂν εἶπω σοι, ἐὰν κρατήσης, ἔσται πολυχρόνιος ἡ βασιλεία σου καὶ ἡ τιμὴ σου. Αποβαλοῦ τὴν προσηγορίαν, ἥνπερ κέκτησαι, ὀνομασθεὶς Λέων. Ἐν γὰρ ταῖς ἡμέραις τῆς βασιλείας σου καταστραφήσονται τὰ ἰνδάλματα εἰκόνων, ὥνπερ οἱ Χριστιανοὶ πιστεύουσι. Διὸ δός μοι λόγον τοῦ καταστρέψαι αὐτὰ ἐν τοῖς καιροῦς τῆς βασιλείας σου, Δελασθεὶς οὖν ὁ βύθιος δράκων, δίδωκεν αὐτῷ, τὴν τιμὴν τῆς ἀξίας ἔχων εἰς ἐπιθυμίαν ὁ ἀνάγιος καὶ τῶν πραγμάτων ἐλθόντων εἰς ἐμφάνισιν, ἐδραζατο τῆς βασιλείας τὰ σκήπτρα. Καὶ μετὰ δέκατον χρόνον τοῦ ὁδηγοῦ τῆς ἀπωλείας ὑπαντήσαντος ἐπὶ προελύσεως, καὶ δεδωκότος αὐτῷ τὴν χάρτην, ὡς δῆθεν δεκτικῆς, καὶ ἀναγνόντος αὐτὸν τοῦ παρανόμου, παρ' αὐτὰ τὸν Ἑβραῖον εἰς τὰ βασίλεια ἐκέλευσεν εἰσελθεῖν, καὶ λαβὼν αὐτὸν ἀπὸ τότε συμύστην καὶ συγράμμωνα τῆς αὐτοῦ ἀνομίας, ὡς ἀληθῶς ὁ ἄγριος θῆρ, τῇ Ἐκκλησίᾳ εἰσι πήδησε, καὶ πολλοὺς ἐξ αὐτῆς ἀπέσπασε, καὶ ἐκ τῶν κόλπων αὐτῆς ἐσπάραξε, καὶ οὐσπερ αὕτη ἀναδύνως ὁ ἐγέννησε, καὶ ἐθρέψατο τοῖς τῶν Πατέρων δόγμασιν, οὐτ' αὐτοὺς ἀλλοτρίους ἐποίησε, καὶ ξένως τῆς μητρικῆς αὐτῶν ἀγχιστείας», I. Δαμασκηνοῦ, *Λόγος*, PG 95, σ. 336-337.

¹⁷⁷ «Μετὰ δὲ δεκατὸν χρόνον, αἵρεσιν ἐμπνεῖ τῇ Ἐκκλησίᾳ· καὶ τὸν ὑπ' αὐτὸν λαὸν ἐκκλησιάσας, μέσον πάντων λεοντοειδῶς βρῦξας ὁ ἀνήμερος θῆρ καὶ λεοντόνυμος, εἶπεν· Εἰδωλικῆς τεχνουργίας ὑπαρχούσης τῆς τῶν εἰκόνων ἀνατυπώσεως, οὐ δεῖ ταῦται προσκυνεῖν», I. Δαμασκηνοῦ, *Ἐπιστολή*, PG 95, σ. 360.

¹⁷⁸ S. Gero, *Iconoclasm*, σ. 24.

¹⁷⁹ E. Γλυκατζή-Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία*, σ. 40.

¹⁸⁰ Δ. Σταθακόπουλου, *Ἱστορία*, σ. 162.

¹⁸¹ «Αἰ πρὸς τοὺς μικρασιάτας θεολόγους σχέσεις ἔπεισαν αὐτὸν, ὅτι ἡ κατάργησις τῶν εἰκόνων εἶνε καθήκον αὐτοῦ, ὡς αὐτοκράτορος εὐσεβεστάτου, μεριμνώντας περὶ τῆς ἀγνότητος τῆς πίστεως τῶν

χαλίφης Yazid B', στη Συρία, είχε ανακοινώσει καθολικό δόγμα κατά των αγίων εικόνων και η «κακοδοξία» αυτή περιήλθε και σε ολόκληρο το Βυζαντινό Κράτος από τον Λέοντα Γ'¹⁸².

Μάλιστα, η περίπτωση της πολιτικής του Λέοντα Γ' έχει κοινά με αυτή του χαλίφη Yazid B'¹⁸³, ως προς τον ιθύνοντα νου, καθώς κι ο δεύτερος δεν σκέφτηκε από μόνος του το διάταγμα κατά των εικόνων, αλλά δύο Εβραίοι¹⁸⁴ από τη Λαοδικεία και τη Φοινίκη τον συμβούλεψαν και τον καθοδήγησαν¹⁸⁵. Γι' αυτή τη δεκτικότητα του Λέοντος, από τις προαναφερθείσες επιρροές, λαμβάνει και τους χαρακτηρισμούς ιουδαϊόφρων και σαρακηνόφρων, από τους συγγραφείς της εικονοφίλου παρατάξεως¹⁸⁶.

Η αλήθεια, πάντως, είναι ότι η ιδέα της εικονομαχίας δεν ήταν του Λέοντος, ήδη προ αυτού πολλοί επίσκοποι υπενθύμισαν ότι κατά τους πρώτους αιώνες δεν υπήρχαν εικόνες, πλην του «καλού ποιμένου», όπως ο Ευσέβιος Καισαρείας και ο Άγιος Επιφάνιος, έγραψαν κατά των εικόνων, διότι φοβόντουσαν ότι η προσκύνηση αυτών

ύπηκόων αὐτοῦ· ἐξ ἄλλου δ' ἢ σοβαρὰ αὐτοῦ προσοχὴ εἰς τὰς ἐσωτερικὰς κοινωνικοπολιτικὰς ἀνωμαλίας τοῦ Βυζαντίου ἐμόρφουν ἐν αὐτῷ τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἡ καταπολέμησις τῶν εἰκόνων εἶνε ἔργον ἐπιτακτικῆς πολιτικῆς ἀνάγκης», Δ. Σπυρίδωνος, *Εἰκονομαχία*, σ. 468.

¹⁸² «Αἱ ἀρχαὶ τῆς Εἰκονομαχίας παραμένουν σκοτειναί. Οἱ πρώτοι κατὰ τῶν εἰκόνων διωγμοὶ ἐγένοντο ἐν Συρίᾳ ὑπὸ τοῦ Ομεῦάδου χαλίφου Yazid τοῦ Β', ὅστις τῷ 723 «δόγμα καθολικὸν ἐνηφίστατο κατὰ τῶν ἁγίων εἰκόνων». Τὰ ἀρχαιολογικὰ τεκμήρια ἐπιβεβαιοῦν τὰς μαρτυρίας ταύτας. Ἐκ τῆς Ἀνατολῆς, κατὰ τὸν Θεοφάνη, ἡ «κακοδοξία» εἰσέδυσεν εἰς τὸ Βυζαντινὸν Κράτος.

Ἐξ ἀφανῶν ἀφορμῶν ἡ εἰκονοκλαστικὴ κίνησις περιεβλήθη τὸ κῦρος τῆς αὐτοκρατορικῆς πολιτικῆς. Ἡ πρώτη κατὰ τῶν εἰκόνων πράξις τοῦ Λέοντος τοῦ Γ' τοῦ Ἰσαύρου ἀναφέρεται εἰς τὸ ἔτος 726: «τούτῳ τῷ ἔτει, λέγει ὁ Θεοφάνης, ἤρξατο ὁ δυσσεβῆς βασιλεὺς Λέων τῆς κατὰ τῶν ἁγίων καὶ σεπτῶν εἰκόνων καθαιρέσεως λόγον ποιείσθαι». Ἀλλὰ τὸ περὶ τῶν εἰκόνων διάταγμα ἐξεδόθη μόλις τῷ 730, ἀφοῦ ὁ αὐτοκράτωρ μάτην ἠγωνίσθη νὰ ἐπιβάλλῃ τὰς γνώμας αὐτοῦ εἰς τὸν πάπαν Γρηγόριον τὸν Β' καὶ τὸν πατριάρχην τὴν Κωνσταντινουπόλεως Γερμανὸν τὸν Α' (715-730)», Δ. Ζακυνθινοῦ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, σ. 186-187.

¹⁸³ S. Gero, *Iconoclasm*, σ. 59-60.

¹⁸⁴ «Ἰαζήθ τοῦ τῆς Ἀράβων ἡγεμονευόντος τῆς ἐξουσίας, δύο τινὲς θεομάχοι Εβραῖων παῖδες (οἱ αἰεὶ καὶ πάντοτε τραχηλιόντες κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ φρυαττόμενοι τερατείαις καὶ βωμολοχίαις καὶ δαιμονιώδεσιν οἰωνίσμασι σχολάζοντες, ὡς δῆθεν ἀστρολογικὴν τινα μεταδιώκοντες ἐπιστήμην, καταλαμβάνουσι τὴν τῶν Ἀράβων βασιλικὴν αὐλὴν καὶ δὴ καταμηνύοντες τῷ ποβηθέντι Ἰαζήθ), καὶ τούτῳ χρησιμῶς πολυζῶϊας καὶ πολυχρονίου διαμονῆς μνοῦνται, εἶγε ἄρα τὴν θεανδρικήν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Θεομήτορος ἐκ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν τῶν ὑπ' αὐτῷ οὐσῶν ἀπολείπειεν. Καὶ δὴ ὁ φιλόζωος ἐκεῖνος, καὶ χοιρόβιος, ὑπακούσας τῇ συμβουλῇ τῶν ἀπατεῶνων, πάσας τὰς ἐκκλησίας τὰς ὑπὸ τῆς ἐξουσίας αὐτοῦ οὗτος διεσάλυσεν», Γεωργίου Μοναχοῦ, *Χρονογραφία*, PG 110, σ. 913-916.

¹⁸⁵ «Λέων ὁ καὶ Κόνων, ὁ Ἰσαυρος καὶ εἰκονομάχος, ἐβασίλευσεν ἔτη κδ'. Πρὸ ὀλίγων τινῶν χρόνων τῆς βασιλείας Λέοντος Εβραῖοι τινες ἐκ Λαοδικείας τῆς Φοινίκης ἦλθον πρὸς Ἰζήθ τὸν ἀρχηγὸν Ἀράβων, ἐπαγγελλόμενοι αὐτῷ ἔτη μ' κρατήσασθαι τῆς Ἀράβων ἀρχῆς, εἰ τὰς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῶν Χριστιανῶν τιμωμένας σεπτὰς εἰκόνας ἐν πάσῃ τῇ ἀρχῇ αὐτοῦ καταλύσει. Τούτοις πεισθεὶς ὁ ἀνόητος Ἰζήθ δόγμα καθολικὸν ἐνηφίστατο κατὰ τῶν ἁγίων καὶ σεπτῶν εἰκόνων», Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 401-402, Γ. Κεδρηνοῦ, *Σύνοψις Ἱστοριῶν*, PG 121, σ. 864.

¹⁸⁶ Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 45, Γ. Κεδρηνοῦ, *Σύνοψις Ἱστοριῶν*, PG 121, σ. 871, *MANSI*, 13, 365, Αικ. Χριστοφιλιπούλου, *Βυζ. Ἱστορία Β1*, σ. 106.

φτάνει στην ειδωλολατρία και τις απαγόρευσαν από τους ναούς¹⁸⁷. Ενώ, και η Τοπική Σύνοδος της Ελβίρας (306 μ.Χ.), με απόφασή της είχε αποφανθεί κατά των εικόνων. Η ειδωποϊός διαφορά, εκτός του ότι ο Λέοντας την εισήγαγε και την περιέβαλε με αυτοκρατορικό κύρος, είναι ότι τα κίνητρά του ήταν διαφορετικά και όχι αμιγώς θεολογικά.

¹⁸⁷ Κ. Άμαντου, *Ιστορία Α΄*, σ. 334, E. Kitzinger, *Images*, σ. 83-150.

3. Δράσεις και Αντιδράσεις στην Εικονομαχική του Πολιτική

Ο Λέων Γ΄ υπήρξε οπαδός της απολυταρχικής μοναρχίας και η πολιτική του ιδεολογία ταυτιζόταν με τις μεταφυσικές περί βασιλείας πεποιθήσεις του¹⁸⁸. Η ιδέα του απόλυτου μονάρχη, υπεράνω πάσης εξουσίας, της Εκκλησίας συμπεριλαμβανομένης, συγκεκριμενοποιείται με πράξεις θεοκρατικού χαρακτήρα¹⁸⁹.

Η αναγνωριστική κίνηση του Λέοντος Γ΄, κατά των εικόνων, αρχής γενομένης το 726, με την καθαίρεση της εικόνας του Χριστού από την Χαλκή Πύλη¹⁹⁰, έγειρε σοβαρές αντιδράσεις και εντός της Κωνσταντινουπόλεως και από το Ελλαδικό θέμα¹⁹¹, αλλά και από τους Πατριάρχες. Η καταστροφή της εικόνας του Χριστού θεωρείται η απαρχή της θρησκευτικής μεταρρύθμισης, την οποία ο Λέων Γ΄ θέλησε να επιβάλει στους υπηκόους του μετά τους νικηφόρους πολέμους που διεξήγαγε κατά των Αράβων και αφού είχε εδραιώσει τη θέση του στο εσωτερικό μέτωπο¹⁹². Αν με την πράξη αυτή ο Λέων θέλησε να δοκιμάσει τις διαθέσεις του πληθυσμού της πρωτεύουσας, το αποτέλεσμα ήταν πολύ αποθαρρυντικό, το εξαγριωμένο πλήθος σκότωσε τον αυτοκρατορικό απεσταλμένο επί τόπου¹⁹³.

Μερικούς μήνες αργότερα οι κάτοικοι της Ελλάδας και των Κυκλάδων εξεγέρθηκαν κατά του Λέοντα¹⁹⁴, ενώ σοβαρότερη και από την εξέγερση αυτή ήταν η επανάσταση που προκάλεσε η είδηση της εικονοκλαστικής συμπεριφοράς του αυτοκράτορα στην Ελλάδα, η οποία ανακήρυξε δικό της αυτοκράτορα και επιτέθηκε με στόλο ενάντια στην Κωνσταντινούπολη¹⁹⁵. Έντονος ξεσηκωμός υπήρχε και στην Ιταλία, καθώς και ο

¹⁸⁸ Π. Γιαννόπουλου, *Πολιτική Ιστορία*, σ. 31.

¹⁸⁹ G. Dagron, *Césaropapisme*, σ. 169-170.

¹⁹⁰ «Ἐν δὲ ταῖς δυσείμοσι ταύταις ἡμέραις, ὁ ἀσεβῆς Ἀναστάσιος ἀπεδείας χειρὶ τὴν ἀρχιερωσύνην ἐπιλαμβάνεται στρατιωτικῶς, καὶ οὐ ψήφῳ Θεοῦ εὐσεβείας· ὅστι τὰ τῆς Ἐκκλησίας πάντα τοῖς βασιλείοις παρα ἔδωκεν. Ἐν, τούτοις οὖν ἐξουσιαστικῶς δραζόμενος ὁ τύραννος τῆς αἰρέσεως, πειράται παρευθὴ τὴν ἁγίαν καὶ Δεσποτικὴν εἰκόνα Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, τὴν ἰδρυμένην ὑπερθεῖν τῶν βασιλικῶν πυλῶν, ἐν οἷσπερ διὰ τὸν χαρακτῆρα ἢ ἁγία Χαλκή λέγεται, κατενέγκαι καὶ πυρὶ παραδοῦναι, ὁ καὶ πεποίηκεν», *Βίος Στεφάνου τοῦ Νέου*, PG 100, σ. 1085.

¹⁹¹ Χ. Παπαδόπουλου, *Εκκλησία*, σ. 57, G. Ostrogorsky, *Ιστορία Β΄*, σ. 27.

¹⁹² Α. Καρπόζηλου, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Β΄*, σ. 154.

¹⁹³ «Ἐν δὲ τῇ αὐτῆς καθαιρέσει ζήλω θεῖῳ ῥωσθεῖσαι τίμαι γυναῖκες, καὶ ῥωμαλέως εἰσπηδήσασαι καὶ τῆς κλίμακος δραζόμεναι, καὶ τὸν καθαιρέτην σπαθάριον χαμάζε προσρίψασαι, καὶ τοῦτον διασύρεσαι, τῷ θανάτῳ παρέπεμψαν· καὶ εὐθέως εἰσδραμοῦσαι καταλαμβάνουσιν τῶν πατριαρχικῶν οἶκον, λιθοβολοῦσαι τὸν δυσεββῆ Ἀναστάσιον, καὶ λέγουσαι, «Μιαρωτάτη κεφαλὴ, καὶ τῆς ἀληθείας ἐχθρὸς τοῦτου γε ἔνεκα τῆς ἱερωσύνης ἐδράξω, προς καταστροφὴν τῶν ἁγίων καὶ ἱερῶν ἀναθημάτων;» Ταύτην οὖν τὴν ἦτταν μὴ φέρων ὁ ἀνίερος, φυγῆ ἐχρήσατο ἀπὸ προσώπου τῶν ευσεβῶν γυναικῶν· καὶ τῷ τυράννῳ προσφυγόν, πέποικεν αὐτόν, τοῦ διὰ ξίφους θανατοθῆναι τῆς ἁγίας γυναῖκας ἐκεῖνας», *Βίος Στεφάνου τοῦ Νέου*, PG 100, σ. 1085, G. Ostrogorsky, *Ιστορία Β΄*, σ. 27.

¹⁹⁴ Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 405, Χ. Παπαδόπουλου, *Εκκλησία*, σ. 57.

¹⁹⁵ G. Ostrogorsky, *Ιστορία Β΄*, σ. 27, Χ. Παπαδόπουλου, *Εκκλησία*, σ. 57.

Πάπας Γρηγόριος ο Β΄ διαμαρτυρήθηκε με σθένος κατά της εικονομαχικής αίρεσης¹⁹⁶. Ο Γρηγόριος Β΄, αν και απέρριψε με ασυνήθιστα αυστηρό τόνο τις εικονοκλαστικές αντιλήψεις του αυτοκράτορα, προσπάθησε να αποφύγει τη ρήξη με το Βυζάντιο και μεσολαβούσε στην καταστολή των αντιαυτοκρατορικών κινήσεων που εμφανίζονταν εκείνη την εποχή στην Ιταλία, διαχωρίζοντας τα θρησκευτικά από τα πολιτικά ζητήματα, παραμένοντας αφοσιωμένος στο βυζαντινό αυτοκράτορα, κυρίως λόγω της προστασίας που χρειαζόταν, από τον τελευταίο, για να αποτρέψει τον κίνδυνο από τους Λογγοβάρδους¹⁹⁷.

Σφοδρή ήταν και η πολιτική, κατά της εικονομαχίας, από τους Πατριάρχες Αντιοχείας, Ιεροσολύμων και Αλεξανδρείας, οι οποίοι δεν μπορούσαν να την δεχθούν, αλλά η μεγαλύτερη αντίδραση προήλθε από τον ονομαστό θεολόγο και μοναχό, Ιωάννη Δαμασκηνό (675-750)¹⁹⁸. Ο Ιωάννης Δαμασκηνός, ένας Έλληνας που κατείχε ανώτερο αξίωμα στην αυλή του χαλίφη της Δαμασκού και που αργότερα περιβλήθηκε το μοναχικό ράσο στη Μονή του αγίου Σάββα στα Ιεροσόλυμα, ήταν ο μεγαλύτερος θεολόγος της εποχής του και μέσω των τριών λόγων¹⁹⁹ που έγραψε υπέρ των εικόνων, απέκρουσε την κατηγορία ότι η λατρεία των εικόνων αποτελεί ανανέωση της εθνικής ειδωλολατρίας, αναπτύσσοντας μία ιδιότυπη εικονοσοφία, η οποία έμελλε να καθορίσει αποφασιστικά όλη τη μετέπειτα εξέλιξη της διδασκαλίας των εικονοφίλων²⁰⁰.

Ιδιαίτερος σημαντική είναι η συμβολή του Ιωάννη Δαμασκηνού, σχετικά με τις απόψεις των εικονομάχων και μάχη του να καταδείξει την ορθότητα της προσκύνησης των εικόνων, ενώ ταυτόχρονα αντιμάχεται την καισαροπαπική πολιτική του Λέοντος Γ΄, τολμώντας να αναφέρει ότι: «Οὐ βασιλέων ἐστὶ νομοθετεῖν τῇ Ἐκκλησίᾳ»²⁰¹, υποστηρίζοντας με παραδείγματα από την Αγία Γραφή και των λόγων του Χριστού ότι καθ' ὑλήν αρμόδιοι για αποφάσεις της εκκλησιαστικής κατάστασης είναι οι απόστολοι, οι προφῆτες, οι ποιμένες και οι διδάσκαλοι, ενώ ο βασιλιάς είναι υπεύθυνος για την πολιτική ευπραξία²⁰².

¹⁹⁶ Κ. Ντηλ, *Ιστορία*, σ. 70.

¹⁹⁷ G. Ostrogorsky, *Ιστορία Β΄*, σ. 28.

¹⁹⁸ Κ. Αμαντου, *Ιστορία Α΄*, σ. 339.

¹⁹⁹ Ι. Δαμασκηνού, *Λόγος Πρώτος*, PG 94, σ. 1231-1284, Ι. Δαμασκηνού, *Λόγος Δεύτερος*, PG 94, σ. 1283-1318, Ι. Δαμασκηνού, *Λόγος Τρίτος*, PG 94, σ. 1317-1420.

²⁰⁰ G. Ostrogorsky, *Ιστορία Β΄*, σ. 28.

²⁰¹ Ι. Δαμασκηνού, *Λόγος Δεύτερος*, PG 94, σ. 1296, Κ. Krumbacher, *Ιστορία*, σ. 129, Κ. Παπαρρηγόπουλου, *Ιστορία Γ΄*, σ. 408-409, Κ. Οικονόμου, *Ἐκκλησιαστικά Συγγράμματα*, σ. 198-199.

²⁰² «Οὐ βασιλέων ἐστὶ νομοθετεῖν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Τί φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος; «Καὶ οὐς μὲν ἔθετο ὁ Θεὸς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ· πρῶτον, ἀποστόλους· δεύτερον, προφῆτας· τρίτον, ποιμένας καὶ διδασκάλους, πρὸς

Παρά τις αντιδράσεις ο αυτοκράτορας ήταν αποφασισμένος να συνεχίσει την πολιτική του. Η ιδέα του Λέοντα να εμπλέξει ένα θρησκευτικό ζήτημα στο διοικητικό του πρόγραμμα και η άρνησή του να διαπραγματευτεί με την Εκκλησία προκάλεσαν τις αντιδράσεις των θεολογικών, και όχι μόνο, κύκλων²⁰³, τις οποίες αποφάσισε να κάμψει. Αρχικά, κατέστειλε τις αντιδράσεις του πλήθους της Κωνσταντινούπολης, που ήταν αντίθετοι στην απομάκρυνση της εικόνας του Χριστού από την Χαλκή Πύλη, τιμωρώντας τους με μαστιγώματα, με εκκοπή μελών του σώματός τους και εξορίες²⁰⁴. Εν συνεχεία, κατέστειλε την επανάσταση στην Ελλάδα, επέβαλλε βαρύτερη φορολογία στη Σικελία και στις εναπομείνουσες ιταλικές περιοχές, φτάνοντας μέχρι και στη δήμευση παπικών κτημάτων στη Σικελία, όσο κι αν η παπική έδρα υποδαύλιζε σημαντικές ταραχές, ο Λέων Γ΄ ήταν αυτός που αντέδρασε αποφασιστικά, μεταφέροντας της εκκλησιαστική του δικαιοδοσία επί της Σικελίας, της νότιας Ιταλίας -μητροπολιτική επισκοπή της Ρώμης- και του Ιλλυρικού, στο οποίο συμπεριλαμβανόταν η Θεσσαλονίκη, από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη²⁰⁵. Ο πάπας Ρώμης, ακόμη κι όταν πληροφορήθηκε την υψηλότερη φορολογία που ζητούσε

τὸν καταρτισμὸν τῆς Ἐκκλησίας». Οὐκ εἶπε, βασιλεῖς. Καὶ πάλιν· «Πείθεσθε τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν, καὶ ὑπέεικετε. Αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ὡς λόγον ἀποδώσοντες». Καὶ αὐθις· «Μνημονεῦτε τῶν ἡγουμένων ὑμῶν, οἵτινες ἐλάλησαν ὑμῖν τὸν λόγον, ὡν ἀναθεωροῦντες τὴν ἀναστροφὴν, ζηλοῦσε τὴν πίστιν». Οὐκ ἐλάλησαν ἡμῖν τὸν λόγον οἱ βασιλεῖς, ἀλλὰ ἀπόστολοι καὶ προφῆται, ποιμένες τε καὶ διδασκαλοὶ. Τῷ Δαβὶδ ἐντειλόμενος ὁ Θεὸς οἰκοδομησάτω αὐτῷ οἶκον, ἔφη πρὸς αὐτὸν, ὅτι «Οὐκ οἰκοδομήσεις μοι σὺ οἶκον, ἐπειδὴ ἀνὴρ αἱμάτων σὺ εἶ». «Ἀπόδοτε πάλιν τὰς ὀφειλάς, ὁ Ἀπόστολος ἀνακέκραγε Παῦλος, τῷ τὴν τιμὴν, τὴν τιμὴν· τῷ τὸν φόβον, τὸν φόβον· τῷ τὸν φόρον, τὸν φόρον· τῷ τὸ τέλος, τὸ τέλος». Ὁ Βασιλεὺς ἐστὶν ἡ πολιτικὴ εὐπραξία· ἡ δὲ ἐκκλησιαστικὴ κατάστασις, ποιμένων καὶ διδασκάλων. Ληστρικὴ ἔφοδος ἐστὶν αὕτη, ἀδελφοί. Ὁ Σαοὺλ τὸ ἰμάτιον ἔσχισε τοῦ Σαμουὴλ, καὶ τί πέπονθεν; Ἔσχισε τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ὁ Θεὸς, καὶ δέδωκεν αὐτὴν Δαβὶδ τῷ πραοτάτῳ. Τὸν Ἡλίαν Ἰεζάβελ ἐδίωξε, καὶ ἐξέλειξαν αἱ ὕες καὶ οἱ κύνες τὸ αἷμα αὐτῆς, καὶ αἱ πόρνοι ἐλούσαντο ἐν αὐτῷ. Ἡρώδης ἀνείλε τὸν Ἰωάννην, καὶ σκωληκόβροτος γενόμενος, ἐξέψυξε. Καὶ νῦν ὁ μακάριος Γερμανός, ὁ βίῳ καὶ λόγῳ ἐξαστράπτων, ἐρραπέσθη, καὶ ἐξόριστος γέγονε, καὶ ἕτεροι πλείστοι ἐπίσκοποι καὶ Πατέρες, ὧν οὐκ οἶδαμεν τὰ ὀνόματα. Οὐ ληστρικὸν τοῦτο; Ὁ Κύριος, ὅτ πειραστικῶς αὐτῷ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι προσήσαν, ἵνα παγιδεύσωσιν αὐτὸν λόγῳ, καὶ ἐπρωτήσαν αὐτὸν, «Εἰ ἔξῃστι δοῦναι κῆνσον Καίσαρι;» πρὸς αὐτοὺς ἀπεκρίνατο· «Ἀγάγετέ μου νόμισμα». Τῶν δὲ ἀγαγόντων, ἔφη· «Τίνος ἔχει τὴν εἰκόνα;» «Τῶν δὲ φησάντων», Καίσαρος, λέγει· «Ἀπόδοτε τὰ τοῦ Καίσαρος, Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ». Ὑπεικομέν σοι, ὦ βασιλεῦ, ἐν τοῖς κατὰ τὸν βίον πράγμασι, φέροις, τέλεσι, δοσιλησίαις, ἐν οἷς σοι τὰ καθ' ἡμᾶς ἐγκεχεύονται· ἐν δὲ τῇ ἐκκλησιαστικῇ καταστάσει, ἔχομεν τοὺς ποιμένας, τοὺς λαλήσαντας ἡμῖν τὸν λόγον, καὶ τυπώσαντας τὴν ἐκκλησιαστικὴν θεσμοθεσίαν. Οὐ μεταίρομεν ὅρια αἰώνια, ἃ ἔθεντο οἱ πατέρες ἡμῶν, ἀλλὰ κατέχομεν τὰς παραδόσεις, καθὼς παρελάβομεν. Εἰ γὰρ ἀρξόμεθα τὴν οἰκοδομὴν τῆς Ἐκκλησίας κἂν ἐν μικρῷ καθαιρεῖν, κατὰ μικρὸν τὸ πᾶν καταλυθήσεται», Ἰ. Δαμασκηνού, *Λόγος Δεύτερος*, PG 94, σ. 1296-1297.

²⁰³ Π. Γιαννόπουλου, *Οψεις*, σ. 109.

²⁰⁴ «Οἱ δὲ κατὰ τὴν βασιλίδα πόλιν ὄγλοι σφόδρα λυπούμενοι ἐπὶ ταῖς καιναῖς διδασκαλίαις αὐτῷ τε ἐμελέτων ἐπελθεῖν καὶ τινὰς βασιλικούς ἀνθρώπους ἀνείλον καθελόντας τὴν τοῦ κυρίου εἰκόνα τὴν ἐπὶ τῆς μεγάλης Χαλκῆς πύλης, ὡς πολλοὺς αὐτῶν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας τιμωρηθῆναι μελῶν ἐκκοπαῖς καὶ μάστιγι καὶ ἐξορίας καὶ ζημίας, μάλιστα δὲ τοὺς εὐγενεῖα καὶ λόγῳ διαφανεῖς· ὥστε καὶ τὰ παιδευτήρια σβεσθῆναι καὶ τὴν εὐσεβῆ παιδείαν τὴν ἀπὸ τοῦ ἐν ἁγίοις Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου καὶ μέχρι νῦν κρατήσαν, ἧς καὶ μετὰ ἄλλων πολλῶν καλῶν καθαιρέτης ὁ σαρακηνόφρων οὗτος Λέων γέγονεν», Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 405, Γ. Κεδρηνοῦ, *Σύνομις Ἱστοριῶν*, PG 121, σ. 872.

²⁰⁵ M. Angold, *Βυζάντιο*, σ. 141.

ο Λέων Γ΄ δεν δίστασε να του αποστείλει δογματική επιστολή, στην οποία του ανέφερε ότι δεν μπορεί να αντιμάχεται και να καινοτομεί σε αρχαία δόγματα της Εκκλησίας.²⁰⁶ Εκτός, αυτών, ο αυτοκράτορας θέλησε να εκδικηθεί και τον Ιωάννη Δαμασκηνό, αφού διέταξε να μιμηθούν τον γραφικό χαρακτήρα, τόσο σε διάνοια, όσο και στην αποτύπωση των λέξεων, πλαστογράφησε γράμμα, το οποίο υποτίθεται ότι συνέγραψε ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος προς τον αυτοκράτορα Λέοντα Γ΄ και πληροφορούσε τον βασιλιά ότι οι Αγαρηνοί είναι ολιγάριθμοι και ασθενείς και πως μπορεί να καταλάβει την Δαμασκό²⁰⁷. Με δόλιο τρόπο, προσπάθησε να γλιτώσει από την κριτική του Ιωάννη Δαμασκηνού, αφού, πράγματι ο χαλίφης πείστηκε για την ενοχή του τελευταίου και του έκοψε το δεξί χέρι, το οποίο όμως με θαυματουργό τρόπο, η Παναγία, το τοποθέτησε ξανά στη θέση του²⁰⁸.

Πράξη θεοκρατικού χαρακτήρα και καισαροπαπικής αντίληψης, λογίζεται και η επιβολή του διατάγματος του Λέοντος, περί κατάργησης των εικόνων. Μετά την ολοκληρωτική αποτυχία των συζητήσεων αποφάσισε ότι για να εφαρμόσει τα σχέδιά του έπρεπε να εκδώσει διάταγμα, το οποίο θα διέταζε την καταστροφή όλων των λατρευτικών εικόνων, όπως και έκανε στις 17 Ιανουαρίου 730, συγκαλώντας σύναξη όλων των ανώτερων κοσμικών και Εκκλησιαστικών αξιωματούχων, το λεγόμενο «Σιλέντιον», ώστε να τηρήσει έστω τα προσχήματα της νομιμότητας²⁰⁹. Ο Λέων Γ΄, ήθελε να επαναφέρει το διοικητικό σύστημα του Κωνσταντίνου Α΄, στα πλαίσια του οποίου θεσμοθετήθηκαν επίσημα οι σχέσεις μεταξύ αυτοκρατορικής και εκκλησιαστικής εξουσίας, έχοντας ως γνώμονα τη ρωμαϊκή πολιτειακή ιδεολογία περί αρχηγού του Κράτους ως *imperator* και *pontifex maximus*, αντιμετωπίζοντας την Εκκλησία σαν θρησκευτικό οργανισμό υπαγόμενο άμεσα στις αυτοκρατορικές αρμοδιότητες²¹⁰.

Αρχικά, λοιπόν, ο αυτοκράτωρ ή όπως τον αναφέρει ο Θεοφάνης: «ὁ παράνομος βασιλεύς, κατά τῆς ὀρθῆς πίστεως» προσπάθησε με θωπευτικούς λόγους να δελεάσει τον Πατριάρχη Γερμανό Α΄ να προσυπογράψει το διάταγμα που θα εξέδιδε, ο οποίος όμως απάντησε αποφαστικά: «μὴ γένοιτο, δέσποτα, διὰ τῆς σῆς βασιλείας τὸ κακὸν

²⁰⁶ «Γρηγόριος δὲ ὁ πάπας Ρώμης τοῦτο μαθὼν τοὺς φόρους τῆς Ἰταλίας καὶ Ῥώμης ἐκόλυσε, γράφως καὶ πρὸς Λέοντα ἐπιστολὴν δογματικὴν, μὴ δεῖν βασιλέα λόγον περὶ πίστεως ποιεῖσθαι καὶ καινοτομεῖν τὰ ἀρχαῖα δόγματα τῆς Ἐκκλησίας τὰ ὑπὸ τῶν ἁγίων Πατέρων δογματισθέντα», Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 404, Γ. Κεδρηνοῦ, *Σύνοψις Ἱστοριῶν*, PG 121, σ. 872.

²⁰⁷ *Βίος Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ*, PG 94, σ. 429-456.

²⁰⁸ *Βίος Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ*, PG 94, σ. 456-457.

²⁰⁹ G. Ostrogorsky, *Ἱστορία Β΄*, σ. 28.

²¹⁰ Π. Γιαννόπουλου, *Ὀψεις*, σ. 105, R. Shedlock, *Leo III*, σ. 32-33.

τοῦτο τελεσθῆναι· Αντιχρίστου γὰρ ἐστὶ πρόδρομος ὁ τοῦτο πληρῶν καὶ τῆς ἐνσάρχου θείας οἰκονομίας ανατροπείς»²¹¹.

Στην εικονομαχική αυτοκρατορική πολιτική, στην οποία συγκατένευσαν κρατικοί αξιωματούχοι και μερίδα του κλήρου, αντιτάχθηκε με σθένος ο Πατριάρχης Γερμανός Α΄ (715-730), ο οποίος μοιραία το 730 αναγκάστηκε να παραιτηθεί (μεταγενέστερες πηγές αποδίδουν την παραίτησή του στην προσωπική του αντίθεση προς την αυτοκρατορική εικονομαχία)²¹², ἄλλοι κάνουν λόγο για διαφωνία σε θέματα εκκλησιαστικής δικαιοδοσίας²¹³, ενώ υπάρχει και η άποψη ότι ήταν μία αντίφραση στις δημοσιονομικές πολιτικές του αυτοκράτορα που προέβλεπαν την κατάργηση των φοροαπαλλαγών της εκκλησιαστικής περιουσίας.²¹⁴

Ἐκτοτε, τόσο ο Λέων Γ', όσο και ο γιος του Κωνσταντίνος Ε' διόρισαν πατριάρχες πρόθυμους να αποδεχτούν και να υποστηρίξουν τη θρησκευτική τους πολιτική. Μάλιστα, αυτοί, οι εικονομάχοι Πατριάρχες, ήταν αυτοί που εισήγαγαν την πολυτέλεια, «τὴν πολυτέλειαν ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ εἰσήγαγον οἱ εἰκονομάχοι πατριάρχαι, καταργήσαντες καὶ τῆς διαίτης τὴν λιτότητα»²¹⁵, οι οποίοι ήταν και ενδυματολογικά, εκτός από άποψη ιδεών, πιο κοντά με τον τρόπο σκέψης των εικονομάχων αυτοκρατόρων, παρά με το τρόπο σκέψης του ποιμνιού τους.

Ο Πατριάρχης Γερμανός Α΄, λοιπόν, αν και πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως κατά το πρώτο μισό της βασιλείας του Λέοντος Γ', όταν αντιλήφθηκε τις πρώτες εικονομαχικές του ιδέες²¹⁶, σε ορισμένες ανατολικές επαρχίες, προσπάθησε να τον σταματήσει και ενεπλάκη με τον αυτοκράτορα, γι' αυτό και καθαιρέθηκε αφού δεν ήταν διατεθειμένος να ακολουθήσει την αυτοκρατορική εικονομαχική πολιτική²¹⁷. Ο Πατριάρχης Γερμανός Α΄, είχε αντιταχθεί με σθένος, ως Μητροπολίτης Κυζίκου τότε και στην εκκλησιαστική πολιτική του Βαρδάνη-Φιλιππικού²¹⁸, ο οποίος αντικατέστησε

²¹¹ Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 406.

²¹² Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἦταν ὁ Γερμανός Α΄ (715- 730), ευρείας μορφώσεως, ηπίου δέ καί εἰρηνικοῦ χαρακτήρα ἱεράρχης. Χ. Παπαδόπουλου, *Εκκλησία*, σ. 56, J. Haldon, *Βυζάντιο*, σ. 238.

²¹³ J. Haldon, *Βυζάντιο*, σ. 225.

²¹⁴ Δ. Σταθακόπουλου, *Ιστορία*, σ. 163.

²¹⁵ Μ. Γεδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες*, σ. 58.

²¹⁶ «Ὁ Λέων, μετὰ ἀπὸ μερικές προπαρασκευαστικές ἐνέργειες σὴν Κωνσταντινούπολιν τῶν εἰκονομάχων ἐπισκόπων Κωνσταντίνου Νακωλείας (κοντὰ σὴν Φρυγία) καὶ Θωμᾶ Κλαυδιουπόλεως (κοντὰ σὴν βόρειο Γαλατία), ἄρχισε ἀπὸ τὸ 726 νὰ ζητεῖ ἀπὸ τὸν πατριάρχη Γερμανὸ τὴν κατάργηση τῶν εἰκόνων. Ὁ τελευταῖος ἀντιδρούσε σθεναρά, ἡ δὲ ἀντίστασή του εἶχε ζωηρότατη ἀπήχηση ἰδιαίτερα σὴν Ἑλλάδα, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἀποφάσισαν νὰ προβάλλουν ἔνοπλη ἀντίσταση κατὰ τοῦ εἰκονομάχου αυτοκράτορα», Χ. Παπαδόπουλου, *Εκκλησία*, σ. 56-57.

²¹⁷ *Βίος Γερμανοῦ*, σ. 53, S. Gero, *Iconoclasm*, σ. 95, G. Pang, *Leo III*, σ. 6.

²¹⁸ K. Schenk, *Kaiser Leon III*, σ. 40.

την εικόνα της ΣΤ΄ Οικουμενικής Συνόδου²¹⁹ και μπορεί κάλλιστα να θεωρηθεί ως «ο πρόδρομος της εικονομαχίας».

Επίσης, στον Πατριάρχη Γερμανό Α΄ αποδίδεται παραδοσιακά ο *Λόγος περί των εικόνων*, ένα κείμενο που χρονολογείται στο 730 μ.Χ., δηλαδή την περίοδο αμέσως μετά την παραίτησή του, κείμενο το οποίο παρέχει σημαντικές πληροφορίες για τον τρόπο με τον οποίο άρχισαν να εξελίσσονται τα αντιεικονομαχικά κατά τις αρχικές φάσεις της διαμάχης²²⁰.

Ο λόγος που ο Πατριάρχης Γερμανός Α΄ δεν προχωρούσε στην επικύρωση της απόφασης του Λέοντος ήταν, επειδή δεν μπορούσε να καινοτομήσει στη πίστη δίχως Οικουμενική Σύνοδο, δεν ήταν πρόθυμος να προσπεράσει τους αποστολικούς και θεοπαράδοτους θεσμούς για χάρη του αυτοκράτορος²²¹, ούτε μπορούσε να αποδεχθεί ότι η Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης θα ήταν πολιτικά υποταγμένη στον Λέοντα Γ²²². Αντιμαχόμενος τον αυτοκράτορα ανέφερε ότι οι άγιοι, οι Πατέρες της Εκκλησίας και οι Οικουμενικές Σύνοδοι δέχονται την προσκύνηση των εικόνων και όχι την καταστροφή τους, σε σημείο που οι υπερασπιστές των εικόνων είναι πρόθυμοι να πεθάνουν γι' αυτές, εξοργίζοντας τον αυτοκράτορα, ο οποίος απέστειλε στον πατριαρχικό οίκο σατράπες με ξίφη για να τον απομακρύνουν²²³. Ακόμη και

²¹⁹ Π. Τσορπατζόγλου, *Εκκλησιαστική πολιτική*, σ. 239.

²²⁰ "Ascribed traditionally to Germanos also is a Logos on the icons, a text which in fact seems to date to the period immediately after his abdication as patriarch in 730, but which nevertheless provides important insights into the way in which antiiconoclast arguments began to evolve during the opening phases of the dispute», L. Brubaker – J. Haldon, *Byzantium*, σ. 247.

²²¹ «Ἠγωνίσθη κατὰ τῆς τότε φανείσης αἰρέσεως τῶν εἰκονομάχων, καὶ προτρεπόμενος ὑπὸ τοῦ πρώτου τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου νὰ συμφρονήσῃ μετ' αὐτοῦ, ἐπέμενεν ἀρνούμενος, καὶ προβάλλων ὅτι «χωρὶς οἰκουμενικῆς συνόδου ἀδύνατον ἦν αὐτῷ καινοτομήσαι πίστιν»· καὶ μάτην ἄρα ὑπεμίμησκεν αὐτῷ ὁ μακάριος Γερμανὸς τοὺς ὄρκους, οὓς ἔδωκε κατὰ τὴν στέψην αὐτοῦ «ἐν μηδενὶ σαλευῖσαι τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ τῶν αὐτῆς ἀποστολικῶν καὶ θεοπαράδοτων θεσμῶν»· οἰασδῆποτε φύσεως ἂν ἢ ἡ ἐπακολουθήσασα ταῖς συζητήσεσι τῆς 6 Ἰανουαρίου 730 σκηνὴ μεταξὺ Γερμανοῦ καὶ Λέοντος Ἰσαύρου, τέλος ἔσχεν τὴν παραίτησιν τοῦ πατριάρχου· ὁ Γερμανὸς ἀπέθετο ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπεζῆς ναοὶ τίνος τοῦ Παλατίου τὸ ὠμοφόριον, ἀποσυρθεὶς δ' ἀπὸ τῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων διοικήσεως, μετέβη εἰς τὸν πατρικὸν αὐτοῦ οἶκον κείμενον ἐν τόπῳ λεγομένῳ Πλατανίῳ», Μ. Γεδεών, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες*, σ. 256-257.

²²² Π. Γιαννόπουλου, *Πολιτικὴ Ἱστορία*, σ. 31

²²³ «Γνοὺς δὲ τοῦτο ὁ τῆς εὐσεβείας κήρυξ Γερμανός, δηλοῖ πρὸς αὐτόν· Βασιλεῦ, τοῦ Δεσπότη Χριστοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ σαρκωθέντος ἐκ τῶν ἀχράντων αἱμάτων τῆς ἁγίας Θεοτόκου, καὶ τελείου αὐτοῦ καθ' ἡμᾶς ὀφθέντος καὶ περιγραπτοῦ, πάσα ἡ εἰδωλικὴ λατρεία εκποιῶν γέγονεν· ἀπὸ δὲ τῆς εἰς ἡμᾶς αὐτοῦ συναναστροφῆς, καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων κοσμοσώστου διδασκαλίας ἕως τῆς νυνί, ἔτη φλς', καὶ οἱ ἀναμέσον τούτοις τοῖς χρόνοις περιελθόντες ἢ ἅγιοι Πατέρες περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων τοιοῦτόν τι οὐκ ἐνενόησαν· ἀλλὰ καὶ αἱ ἅγιοι καὶ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ταύτας αἰροῦσαι, προσκυνεῖσθαι διετάξαντο, καὶ οὐ καταστρέφεισθαι. Σὺ δὲ, βασιλεῦ, γίνωσκε, ὅτι εἰ τούτου κρατήσῃς, ὑπὲρ τῶν σεπτῶν εἰκόνων ἐτοίμως ἀποθανοῦμαι. Ἡ γὰρ τοῦ Χριστοῦ εἰκὼν τὸ αὐτοῦ φέρει ὄνομα, καθὼ ἐν σαρκὶ ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστράφη. Ταῦτα ἀκούσας ὁ βασιλεὺς, καὶ βρύξας ὡς λέων, ξιφῆρεις σατράπας ἀποστείλας ἐν τῷ πατριαρχικῷ οἴκῳ, πυγμαῖς καὶ ὄνειδισμοῖς κατενέγκαι τὸν ἅγιον τῶν ἐκεῖσε προσέταξεν. Οὗτινος κατελθόντος, καὶ τοῦ μονήρους βίου συμμετόχου γεγονότος, τὸν ἀσεβῆ

παραιτούμενος, όμως, έγραφε ότι: «Έάν ειμί εγώ Ίωνᾶς βάλετέ με εις τήν θάλασσαν· χωρίς γάρ οίκουμενικῆς συνόδου καινοτομήσαι πίστιν, ὧ βασιλεύ, ἄδυνατῶ»²²⁴.

Οι παλιοί Βυζαντινοί ιστορικοί θεωρούσαν αυτονόητη τη διασύνδεση της Εκκλησίας με το Κράτος και την παρέμβαση των αυτοκρατόρων στα εκκλησιαστικά πράγματα, ώστε η παρουσίαση της εκκλησιαστικής ιστορίας να μετατραπεί και σε υπόθεση πολιτική και εθνική²²⁵, αλλά η εκκλησιαστική πολιτική του Λέοντα ήταν καισαροπαπική και ξεπερνούσε κατά πολύ αυτή τη θεωρία, γι' αυτό και ο Πατριάρχης Γερμανός Α' παραιτήθηκε. Στην θέση του χειροτονήθηκε Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ο Αναστάσιος (22 Ιανουαρίου 730) που δεν είχε καμία αντίρρηση να συμμορφωθεί με τις διαταγές του αυτοκράτορα, όμως ο πάπας Γρηγόριος Β' αρνήθηκε να τον αναγνωρίσει²²⁶. Παρ' όλα αυτά, ο Λέων Γ', κατόρθωσε με την προσυπογραφή του διατάγματός του, από τον Πατριάρχη Αναστάσιο (730-754), να υπάρξει κοινή πολιτική Εκκλησίας και Πολιτείας εναντίον των εικόνων²²⁷.

Εκτός από την αντίδραση του πάπα Γρηγορίου Β' κι ο επόμενος Πάπας της Ρώμης, Γρηγόριος Γ' (731-741) δεν δέχθηκε τον εγκαινιασμό της εκκλησιαστικής πολιτικής του Αυτοκράτορα με την πολεμική κατά των εικόνων μέσω του Σιλεντίου και εξέδωσε αφορισμό εναντίον του²²⁸, εγκαινιάζοντας αμέσως μία πολιτική πιο τολμηρή από τον προκάτοχό του Πάπα Γρηγόριο Β'. Μάλιστα, ο Πάπας Γρηγόριος Γ' δεν αρκέστηκε στον αφορισμό και τον αναθεματισμό των αντιπάλων των εικόνων, αλλά αναζήτησε τη συνδρομή των Λομβαρδών κατά του Αυτοκράτορα²²⁹. Η απάντηση του Αυτοκράτορα ήταν η προσάρτηση περιοχών που μολονότι πολιτικώς ανήκαν προ πολλού στο Βυζάντιο, θρησκευτικώς υπάγονταν στην Εκκλησία της Ρώμης, μεταξύ αυτών η Νότια Ιταλία, η Σικελία και η Κρήτη²³⁰. Ο πάπας Γρηγόριος Γ', ήταν τραχύτερος από τον προκάτοχό του, διαμαρτυρήθηκε πεντάκις κατά της Εικονομαχίας, ενώ συγκάλεσε και

Αναστάσιον τῆς ἀρχιερωσύνης προβάλλεται στρατιωτικῶς, καί οὐ ψήφω Θεοῦ εὐσεβείας· ὅστις τὰ τῆς ἐκκλησίας πάντα τοῖς βασιλείοις παραδίδωκε», Ι. Δαμασκηνού, *Ἐπιστολή*, PG 95, σ. 360-361.

²²⁴ Γ. Κεδρηνού, *Σύνομις Ιστοριών*, PG 121, σ. 877, Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 409, Μ. Γεδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες*, σ. 257.

²²⁵ Κ. Schwarzlose, *Der Bilderstreit*, σ. 240-241.

²²⁶ Κ. Ἀμαντου, *Ιστορία Α'*, σ. 340, Δ. Ζακυνθινού, *Βυζαντινή Ιστορία*, σ. 187, Αικ. Χριστοφιλιπούλου, *Βυζ. Ιστορία Β1*, σ. 109-110, Ι. Rochow, *Anastasios (730-754)*, σ. 24-25, Α. Καψάλη – Ν. Νικολαΐδη, «Εικονομαχία», *ΜΟΧΕ* 6, σ. 441.

²²⁷ Β. Κουκουσά – Δ. Βαλαή, *Θέματα*, σ. 629.

²²⁸ «Γρηγόριος ὁ Γ', Πάπας τῆς Ρώμης ἀπὸ τοῦ 731 μέχρι τοῦ 741, εἰς ἀπάντησιν τῆς ἰδίας ἀπὸ τοῦ 730 διὰ τῆς συνόδου τοῦ Σιλεντίου ἐγκαινιασθείσης πολεμικῆς ἐναντίον τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων εἰς τὸ Βυζάντιον, ἐξέδωκεν ἀφορισμὸν ἐναντίον τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς κινήσεως αὐτῆς Λέοντος Γ' τοῦ Ἰσαύρου», Β. Λαούρδα, *Εἰκονομαχία*, σ. 49.

²²⁹ Κ. Ντηλ, *Ιστορία*, σ. 70-71.

²³⁰ Β. Λαούρδα, *Εἰκονομαχία*, σ. 49.

Σύνοδο στη Ρώμη το 731 ή 732²³¹ και αφόρισε τους εικονομάχους²³² καταδικάζοντας την εικονομαχική πολιτική της βυζαντινής κυβερνήσεως²³³. Η συγκεκριμένη Σύνοδος αποφάσισε ότι: «Όποιοσδήποτε στό μέλλον, άρπάξει, καταστρέψει, προσβάλλει, βλασφημήσει τίς εικόνες του Κυρίου, τής Άγίας Μητρός Του (virginis immaculatae atque gloriosae) ή τών άποστόλων (...) δέν θά μπορεϊ νά λαμβάνει τό σῶμα καί τό αίμα του Κυρίου, καί θά άπομακρύνεται από τήν Έκκλησία»²³⁴.

Όσο κι αν ο αυτοκράτορας δεν μπόρεσε να επιβάλλει την εικονομαχία στην Ιταλία, κατάφερε να περιβάλλει την εικονομαχική διδασκαλία με το κύρος του νόμου, να την καταστήσει επίσημο δόγμα του Κράτους και της Εκκλησίας, ενώ ταυτόχρονα ο εικονοκλαστικός αγώνας στο Βυζάντιο δημιουργούσε σοβαρές συνέπειες στις σχέσεις της Κωνσταντινούπολης με τη Ρώμη²³⁵. Τη θρησκευτική διαφωνία ακολούθησε η πολιτική αποξένωση και οι πρώτες πολιτικές συνέπειες της εικονομαχίας ήταν η διεύρυνση του χάσματος ανάμεσα στην Κωνσταντινούπολη και τη Ρώμη και η επικίνδυνη αποδυνάμωση της θέσεως του Βυζαντίου στην Ιταλία²³⁶.

Ο Λέων Γ΄ συνέλαβε το νόημα της αντιθέσεως και την επέκτεινε από το δογματικό στο πολιτικό πεδίο, διατάζοντας την φυλάκιση των παπικών απεσταλμένων και αποσπώντας από τη Ρωμαϊκή Εκκλησία τις επαρχίες Καλαβρίας και Σικελίας έως και τις παλαιές επαρχίες του ανατολικού Ιλλυρικού, υπάγοντας την εκκλησιαστική τους δικαιοδοσία στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως (732-733)²³⁷. Η πολιτική υπαγωγή ολοκληρώθηκε με την εκκλησιαστική υπαγωγή στη δικαιοδοσία του Οικουμενικού θρόνου²³⁸, αφού η Δυτική Εκκλησία αντιδρούσε στην αυτοκρατορική πολιτική κατά των εικόνων²³⁹.

Η φανερή αιτία ήταν ότι ο πάπας είχε σοβαρές δογματικές αντιρρήσεις για την κατάργηση της εικονολατρίας, ο βαθύτερος, όμως, πολιτικός λόγος, που καθόρισε τη στάση της Ρώμης, ήταν η πολιτική κατά των εικόνων και η προσάρτηση των περιοχών που αναφέρθηκαν²⁴⁰. Ο καισαροπαπισμός του Λέοντα, η ουσιαστική αιτία της

²³¹ V. Laurent, *Εικονομαχία*, *ΘΗΕ* 5, σ. 398.

²³² Κ. Άμαντου, *Ιστορία Α΄*, σ. 340, Κ. Παπαρρηγόπουλου, *Ιστορία Γ΄*, σ. 409, Τ. Λουγγή, *Βυζαντινή Ιστορία*, σ. 196, Δ. Ζακυνθινού, *Βυζαντινή Ιστορία*, σ. 188.

²³³ Δ. Ζακυνθινού, *Βυζαντινή Ιστορία*, σ. 188, Αικ. Χριστοφιλιπούλου, *Βυζ. Ιστορία Β1*, σ. 110.

²³⁴ Βλ. Α. Ουσπένσκι, *Θεολογία της εικόνας*, σ. 135.

²³⁵ G. Ostrogorsky, *Ιστορία Β΄*, σ. 29.

²³⁶ G. Ostrogorsky, *Ιστορία Β΄*, σ. 29.

²³⁷ Αικ. Χριστοφιλιπούλου, *Βυζ. Ιστορία Β1*, σ. 110, *Βίος Γερμανού*, σ. 236, Κ. Παπαρρηγόπουλου, *Ιστορία Γ΄*, σ. 411.

²³⁸ Βλ. Ι. Παναγιωτόπουλου, *Πατριάρχης Μεθόδιος Α΄*, σ. 60.

²³⁹ Β. Κουκουσά – Δ. Βαλαή, *Θέματα*, σ. 630

²⁴⁰ Ε. Χρήστου, *Έργα και ημέρες*, σ. 12.

διένεξης, μεταβλήθηκε σε θεολογική αντίθεση, θεωρούμενη υπό το πρίσμα αυτό, η εικονομαχία παρουσιάζει τη μοναδική, σε ιδιομορφία περίπτωση, μίας από τις σοβαρότερες αιρέσεις, που άρχισε, ως διοικητική μεταρρύθμιση, χωρίς θεωρητικό υπόβαθρο, χωρίς συγκεκριμένη θεολογία, χωρίς οπαδούς και κυρίως χωρίς τη θέληση του εμπνευστή της να προκαλέσει δογματικά ζητήματα²⁴¹. Παρ' όλα αυτά ο λαός των επαρχιών που προσάρτησε ο Λέων Γ' παρέμενε αφοσιωμένος στην Ορθοδοξία²⁴².

Μάλιστα, η κατάσταση, θα ήταν χειρότερη στις σχέσεις των δύο Εκκλησιών, αν ο μέγας στόλος υπό την ηγεσία του στρατηγού των Κιβυρραιωτών Μάνη, κατ' εντολήν Λέοντος, έφτανε στην Ιταλία και δεν καταστρεφόταν τελικά από θύελλα που προκάλεσε τρικυμία στην Αδριατική θάλασσα²⁴³. Ο Λέων Γ' διαπιστώνοντας την αδυναμία να ελέγξει τη Ρώμη, ουσιαστικά εκτός βυζαντινής σφαίρας, προτίμησε να αποσπάσει από την παπική εκκλησιαστική δικαιοδοσία τις υπό βυζαντινό έλεγχο δυτικές επαρχίες της αυτοκρατορίας στα πλαίσια της πολιτική: «μία αυτοκρατορία, ένας βασιλεύς, μία Εκκλησία»²⁴⁴.

²⁴¹ Π. Γιαννόπουλου, *Όψεις*, σ. 109.

²⁴² Ι. Παναγιωτόπουλου, *Πατριάρχης Μεθόδιος Α'*, σ. 60.

²⁴³ Δ. Ζακυνθινού, *Βυζαντινή Ιστορία*, σ. 188, Κ. Παπαρρηγόπουλου, *Ιστορία Γ'*, σ. 411, E. Martin, *History*, σ. 75-76, Π. Γιαννόπουλου, *Πολιτική Ιστορία*, σ. 31, Τ. Λουγγή, *Βυζαντινή Ιστορία*, σ. 196

²⁴⁴ Π. Γιαννόπουλου, *Πολιτική Ιστορία*, σ. 31.

4. Μοναχομαχία, Στρατικοποίηση και Πολιτικοί Στόχοι

Με την κατάργηση των εικόνων ο Λέων Γ΄ προσδοκούσε τη προσέγγιση των πολυάριθμων ανεικονικών τάσεων, Μονοφυσίτες, Αρμένιους, Παυλικιανούς, Μανιχαίους²⁴⁵, όμως η μάχη κατά των εικόνων δεν έγινε αποδεκτή από τους υπόλοιπους υπηκόους της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και προκάλεσε διχασμό σε ολόκληρο το χριστιανικό κόσμο²⁴⁶. Ο Λέων Γ΄, έχοντας ως πρόσχημα, ως δούρειο ίππο, την μάχη κατά των εικόνων εκδήλωνε τη μάχη κατά του κλήρου, ενώ προσηλύτιζε τους πληθυσμούς των ανατολικών επαρχιών στα στρατεύματα της αυτοκρατορίας, ενδυναμώνοντας την εκκλησιαστική, πολιτική και στρατιωτική του θέση.

Έχοντας, πάντοτε ως αρχή ότι είναι βασιλεύς και ιερέυς και μη αμφισβητώντας κανείς την στρατιωτική του οξυδέρκεια, ήθελε να έχει συγκεντρωμένες όλες τις εξουσίες στο πρόσωπό του. Θέλησε να επαναφέρει το μονοθεισμό στην παλιά του μορφή, πιστεύοντας πως έτσι θα ενισχυόταν ιδεολογικά ο μοναρχικός θεσμός, δίνοντάς του θεϊκή εντολή²⁴⁷.

Ο αυτοκράτορας γνώριζε την κεντρική διακυβέρνηση που ίσχυε στο Ισλάμ και δεν τον άφηνε ανεπηρέαστο. Η ιδέα του χαλίφη, που συγκέντρωνε στο πρόσωπό του όλες τις δυνάμεις και ήταν πολιτικοθησκευτικός ηγέτης και τοποτηρητής του Θεού στη γη, φαίνεται ότι αντιστοιχούσε ακριβώς σε αυτό που ήθελε να επιτύχει²⁴⁸, την επιβολή της κρατικής εξουσίας στην θρησκεία, ώστε οι σχέσεις θρησκείας και πολιτικής να αλληλοπεριχωρούνται με αδιάσπαστους συνεκτικούς δεσμούς, σε τέτοιο βαθμό ώστε η διάκρισή τους να καθίσταται ιδιαίτερος δυσχερής και καταλήγει ουσιαστικά

²⁴⁵ «Φιλοδοξία τῆς εἰκονομαχικῆς πρωτοβουλίας ἦταν νὰ ἰκανοποιηθοῦν δύο διαφορετικοὶ στόχοι, κοινῆς ὅμως ἠθικῆς κατευθύνσεως: ἀπὸ τὴν μίαν νὰ ἀνακοπεῖ ἡ διάδοσις τῆς «λατρείας τῶν εἰκόνων» καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ προσεγγισθοῦν οἱ «πολυάριθμες ομάδες ἀνεικονικῶν τάσεων, Μονοφυσιτῶν, Ἀρμενίων, Παυλικιανῶν ἢ Μανιχαίων, Ἰουδαίων καὶ Μουσουλμάνων. Μὲ ἄλλα λόγια, σκοπὸς τοῦ Λέοντος ἦταν νὰ ἐλέγξει τις διαφοροποιημένες ομάδες τῆς Ἀνατολῆς, χρησιμοποιώντας «ἀπλούστερη» θεολογία καὶ αἴροντας τὰ σχετικὰ ἐμπόδια. Μία τέτοια ὅμως πολιτικὴ τί σκοπιμότητα θὰ μπορούσε νὰ ἔχει; Νὰ παραμείνουν οἱ παραπάνω ομάδες στοὺς κόλπους τῆς αὐτοκρατορίας καὶ νὰ μὴν ἀναζητήσουν καταφύγιο στὴν θρησκευτικὴ ἀδιαφορία τῆς ἀραβικῆς ἐπικρατείας ἢ νὰ χρησιμεύσουν ἀπλῶς ὡς ἀσπίδα στὴν ἀραβικὴ προέλασι; Προκαταβολικὰ ἴσως θὰ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ κάθε μία ἀπὸ τὶς παραπάνω ομάδες ἀποτελεῖ καὶ μίαν ἰδιάζουσα περίπτωση συνεπῶς θὰ συνιστοῦσε μεθοδολογικὸ σφάλμα ἢ συλλήβδην ἐνταξὴ ὅλων τῶν ἀνεικονικῶν ομάδων στοὺς θιασώτες τῆς εἰκονομαχίας, καὶ φυσικὰ στοὺς ἀποδέκτες τῆς πρωτοβουλίας τοῦ Λέοντος. Ἀπὸ ὅσο κατανοεῖται ἡ παραπάνω πρότασις, πρωτεύοντα στόχο ἀποτελοῦσε ἡ ἀμβλυνση τῶν ἀντιθέσεων Χριστιανῶν-Μουσουλμάνων καὶ κατὰ δεύτερο λόγο Χριστιανῶν Μονοφυσιτῶν, Παυλικιανῶν καὶ Ἀρμενίων. Ἡ παραπάνω θεωρητικὴ πρόσληψη τοῦ πολιτικοῦ σκηنيκοῦ ἀπὸ τὸν Λέοντα, ὁμολογουμένως θὰ ἦταν ἀξιοθαύμαστη σαν ἰδέα, ἀλλὰ μόνο σαν ἀσκησις ἐπὶ χάρτου», Π. Τσορμπατζόγλου, *Εἰκονομαχία*, σ. 715.

²⁴⁶ Δ. Ζακυνθινού, *Εἰκονομαχία*, σ. 91.

²⁴⁷ Γ. Κορδάτου, *Ακμή καὶ παρακμὴ*, σ. 193.

²⁴⁸ Μ. Μαρίορα, *Ισλάμ*, σ. 435, 441, 451.

ανέφικτη²⁴⁹. Υπό την έννοια, της συγκέντρωσης πολιτικής, θρησκευτικής και στρατιωτικής εξουσίας στον ηγέτη²⁵⁰, δεν θα ήταν παράλογο να αναφερθεί ότι πίσω από την εικονομαχία βρισκόταν η αναγνώριση της ακαταμάχητης επιτυχίας του Ισλάμ²⁵¹.

Πολιτικοί, λοιπόν, ήταν οι στόχοι που ώθησαν τον Λέοντα Γ' να επιτεθεί στις εικόνες, θέλοντας να δημιουργήσει ένα απόλυτα στρατιωτικό Κράτος, στηριζόμενος στην επιτακτική δύναμη του ξίφους, αρνούμενος την στήριξη της Εκκλησίας, θεωρώντας ότι οι αυτοκρατορίες χρειάζονται πολεμιστές και όχι ιερείς²⁵². Υπό αυτή την σκέψη και γνωρίζοντας ότι η σωτηρία της Αυτοκρατορίας εξαρτιόταν αποκλειστικά από τους αγροτικούς πληθυσμούς του εσωτερικού της Μικράς Ασίας, και με γνώμονα τις ανεικονικές τάσεις των περιοχών αυτών, αλλά και των στρατιωτικών που κατάγονταν από εκεί θέλησε μέσω της φορολογικής και ανεικονικής του πολιτικής να συμφιλιώσει την Κωνσταντινούπολη με τους αγροτικούς πληθυσμούς της ανατολικής Μικράς Ασίας, που εξαθλιωμένοι και πάμφτωχοι αποζούσαν από τη γη, την οποία τώρα όφειλαν να υπερασπίσουν από τους Άραβες επιδρομείς²⁵³.

Η «στρατικοποίηση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας», που επιχειρήθηκε, φαίνεται καθαρά σε όλο το εύρος και το μεγαλείο της στη λειτουργία του κρατικού μηχανισμού και σε όλους τους μοχλούς της διοίκησης, η οποία δέσποζε σε όλους τους θεσμούς που ρύθμιζαν τις σχέσεις των πολιτών με το Κράτος και επέβαλλε αυτές τις αρχές σε όλη την ιεραρχία που καθιερώθηκε στην εσωτερική λειτουργία της πολύπλοκης βυζαντινής διοίκησης²⁵⁴. Ήταν το αποτέλεσμα του νέου επαρχιακού συστήματος που εφαρμόστηκε, του συστήματος των «θεμάτων»²⁵⁵ που εξέφραζε αναμφίβολα την

²⁴⁹ Μ. Μαριόρα, *Ισλαμικός Ριζοσπαστισμός*, σ. 35.

²⁵⁰ Α. Σαββίδη, *Βυζάντιο*, σ. 175-176.

²⁵¹ Μ. Angold, *Βυζάντιο*, σ. 148.

²⁵² «In der ganzen Konstellation, unter der sich der Bildersturm in die Geschichte einfuhrte, lag es begründet, daß mit dem Geschehen der Bilder zugleich die Stellung der Kirche im byzantinischen Staate definitiv entschieden wurde. Es ist bereits früher entwickelt worden, wie es vornehmlich politische Ziele waren, welche Leo den Jaurier zum Sturme gegen die Bilder veranlaßten. Er wollte einen absoluten Militärstaat gründen, im Troßen auf die zwingende Gewalt seines Schwertes glaubte er der Unterstützung durch die Kirche entraten zu können», Κ. Schwarzlose, *Der Bilderstreit*, σ. 243.

²⁵³ Ε. Γλυκατζή-Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία*, σ. 39.

²⁵⁴ Ε. Γλυκατζή-Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία*, σ. 42-43. S. Runciman, *Βυζαντινή Θεοκρατία* σ. 68.

²⁵⁵ «Η λέξη «θέμα» σήμαινε βασικά ένα σώμα στρατού και έπειτα επεκτάθηκε και στις νέες στρατιωτικές περιφέρειες, πράγμα που διαφωτίζει τη γένεση του νέου συστήματος. Η προέλευσή του σχετίζεται με τη συγκέντρωση των στρατιωτικών μονάδων, των «θεμάτων», στις επαρχίες της Μ. Ασίας, που για τον λόγο αυτό ονομάσθηκαν κι' αυτές «θέματα». Δεν αποτελούσαν δηλαδή μόνο διοικητικές ενότητες αλλά και περιοχές εγκαταστάσεως των στρατιωτικών μονάδων. Με την υποχρέωση της κληρονομικής στρατιωτικής θητείας απέκτησαν οι στρατιώτες κτήματα με δικαίωμα να τα κληροδοτούν στα παιδιά τους», G. Ostrogorsky, *Ιστορία Α'*, σ. 163, S. Runciman, *Βυζαντινή Θεοκρατία* σ. 68, J. Bury, *History*, σ. 408 κ.έξ., Α. Σαββίδη, *Οικουμενικό Βυζάντιο*, σ. 132, W. Treadgold, *Army*, σ. 27.

επικράτηση των στρατιωτικών στον κρατικό μηχανισμό²⁵⁶. Ο θεσμός των θεμάτων πιθανότατα ανάγεται στην εποχή της βασιλείας του Κώνστα Β' (641-648)²⁵⁷, όμως επί Λέοντος Γ' παίρνει σταδιακά την τελική και μαζική του μορφή, προς εξυπηρέτηση του ιδίου²⁵⁸.

Το σύστημα των θεμάτων ήταν άμεσα συνδεδεμένο με την εγκατάσταση των στρατιωτικών μονάδων και τη δημιουργία στρατιωτικών γαιοκτημάτων²⁵⁹. Ο Λέων Γ' βρήκε τα μέσα που χρειαζόταν, όσο και τις γαίες που θα εγκαθιστούσε τους στρατιώτες, δίνοντάς τους κίνητρα, ενώ ταυτόχρονα πέτυχε να δημεύσει, σε μεγάλη κλίμακα, τις περιουσίες και το πλούτο της Ορθόδοξης Εκκλησίας και των μοναστηριών²⁶⁰. Ο αυτοκράτορας με τη πολιτική που ακολούθησε, κατόρθωσε να συρρικνώσει πληθυσμιακά, περιουσιακά και οικονομικά τον ρόλο της Εκκλησίας και των μοναστηριών, γι' αυτό και οι εχθροπραξίες αρχίσανε στις αρχές του 8^{ου} αιώνα να παίρνουν την ιδιότυπη μορφή της εικονομαχίας²⁶¹, την μοναχομαχία.

Στις ανατολικές επαρχίες, τις οποίες κατοικούσαν, ως επί το πλείστον, Μονοφυσίτες, Παυλιανοί, ακόμη και Ιουδαίοι, ενώ και η επιρροή των μουσουλμάνων, σχετικά με το ζήτημα των εικόνων ήταν έκδηλο, ο αυτοκράτωρ Λέων Γ' ήταν

²⁵⁶ E. Γλυκατζή-Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία*, σ. 43.

²⁵⁷ W. Treadgold, *History*, σ. 314.

²⁵⁸ W. Kaegi, *Byzantium*, σ. 39-42, Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Πολίτευμα και Θεσμοί*, σ. 117.

²⁵⁹ F. Uspenskij, *Voennoe*, σ. 199-203, E. Stein, *Studien*, σ. 134, G. Ostrogorsky, *Ιστορία Α'*, σ. 163, W. Treadgold, *Army*, σ. 27.

²⁶⁰ M. Levchenko, *Ιστορία*, σ. 175.

²⁶¹ «Η πολιτική αυτή χτυπήθηκε σκληρά από την πλειοψηφία του κλήρου και, ιδιαίτερα, από τους καλόγερους που έπαιζαν σπουδαίο ρόλο στην Έκκλησία. Η αντίδραση αυτή κέντρισε την κυβέρνηση να έπιμείνει στον αγώνα της έναντι στην εκκλησιαστική και μοναστηριακή περιουσία. Η Έκκλησία είχε στα χέρια της μυθικά πλούτη και δέσποζε όχι μόνο πάνω στις ψυχές, αλλά και πάνω στην οικονομική ζωή της κοινωνίας. Τα μοναστήρια, επωφελούμενα από τις άμετρητες φορολογικές απαλλαγές και προνόμια, κατέχοντας τα καλύτερα χτήματα, έμμεταλλεύόμενα πολυάριθμους ανθρώπους που ήταν έξαρτημένοι απ' αυτά, εξασθενίζαν το κράτος στην αναλογία της άσταμάτητης ανάπτυξής τους. Μπορεί μάλιστα να ειπωθεί πως απειλούσαν την ίδια την ύπαρξη του κράτους. Το τερατώδες πλήθος των μοναστηριών στο Βυζάντιο έφτασε σε τέτοιο σημείο, ώστε τον 7ο αιώνα, ή μισή έκταση της Αυτοκρατορίας βρισκόταν στα χέρια της Έκκλησίας. Μια φυλλάδα της εποχής εκείνης βεβαιώνει πως ο κόσμος ήταν μοιρασμένος σε δύο ίσα μισά: τους καλόγερους και τους λαϊκούς. Κατά τον 10ο αιώνα η κατάσταση γίνηκε ακόμα πιο σοβαρή γιατί οι καλόγεροι, φεύγοντας την Άραβική προέκταση, καταφύγανε κατά μάζες στις κεντρικές επαρχίες, απειλώντας να τις σκεπάσουν με μοναστήρια, τη στιγμή που η Ευρώπη δεν είχε στρατιώτες και χρήματα για να αντιμετωπίσει τον άραβικό κίνδυνο.

Έκεί που είχαν φτάσει τα πράγματα ή σύγκρουση ανάμεσα στους αυτοκράτορες-στρατιώτες, που άντιπροσωπεύανε τα συμφέροντα του κράτους και του καλογερισμού ήταν αναπόφευκτη. Οι εχθροπραξίες άρχισανε στις αρχές του 8ου αιώνα, παίρνοντας την ιδιότυπη μορφή της εικονομαχίας. Μιας κι αυτοί που κυβερνούσαν το Βυζάντιο δε μπορούσαν να κάμουν χωρίς την Εκκλησία που στεκόταν στήριγμα της «καθεστυκίας τάξης, ο θρίαμβος του Ίσλάμ και οι επιτυχίες των παυλικιανών, που άρνιόνταν γενικά την Έκκλησία στο εσωτερικό, βάζανε στην κυβέρνηση το καθήκον να προχωρήσει σε μία αναδιοργάνωση της Έκκλησίας από τη σκοπιά που τη θεωρούσε απαραίτητη: να την καθαρήσει από τις προλήψεις τις περισσότερο όχληρές και συνάμα να την ύποτάξει στο Κράτος κατά στερεό τρόπο», M. Levchenko, *Ιστορία*, σ. 175-176.

διατεθειμένος να δεχθεί τις αντιλήψεις των ανωτέρω αιρέσεων και θρησκειών με τις ανεικονικές τους απόψεις και να συνεργαστεί απαιτώντας από τον Πατριάρχη Γερμανό Α΄ να συμφωνήσει ως προς την κατάργηση των εικόνων, ενώ ο τελευταίος προσπαθούσε να αποδείξει ότι λατρεία των εικόνων δεν σημαίνει ειδωλολατρία²⁶². Αντιθέτως, ο Λέων Γ΄, δεν αντιμετώπιζε μόνο τη προσκύνηση των εικόνων ως ειδωλολατρία, αλλά ακόμη και των λειψάνων των αγίων²⁶³. Ομοίως και οι Παυλιακιανοί, όχι μόνο δεν είχαν εικόνες στα κέντρα λατρείας τους, αλλά και δε θεοποιούσαν τους αγίους και τα λείψανά τους²⁶⁴.

Η μεγαλύτερη βαρύτητα για τον αυτοκράτορα ήταν η οργάνωση της άμυνάς της και μπροστά στο βάραθρο της αραβικής απειλής πραγματοποίησε με την εικονομαχική πολιτική του τον εθνικό ξεσηκωμό που θα επέτρεπε στην αυτοκρατορία την συνέχισή της²⁶⁵. Μέσα από το πρίσμα της μοναχομαχίας με σκοπό τη στρατικοποίηση της Αυτοκρατορίας μπορεί να γίνει κατανοητή η θρησκευτική πολιτική του Λέοντος Γ΄ ως μία μόνο πτυχή του αγώνα τους να εξασφαλίσουν την επιβίωση της Αυτοκρατορίας²⁶⁶. Ο Θ. Ουσπένσκι παρατηρεί ότι «ο Λέων ο Ίσαυρος είναι υπεύθυνος για τον μάλλον χοντροκομμένο τρόπο, με τον οποίο το λεπτό ζήτημα της πίστεως και της λατρείας του Θεού αφέθηκε από το Κράτος στις στρατιωτικές και αστυνομικές αρχές, που προσέβαλαν τα αισθήματα τού λαού, μεταβάλλοντας ένα επιμέρους πρόβλημα σε πολιτικό γεγονός»²⁶⁷.

Ταυτόχρονα, η Εκκλησία ήταν πανίσχυρη και τα μοναστήρια -τόποι καλλιτεχνήσεως και λατρείας εικόνων- ήταν πάμπλουτα, συσσωρεύοντας δωρεές πιστών και περιουσίες μοναχών, αλλά δεν κατέβαλλαν φόρους στην κυβέρνηση και με την πάροδο του χρόνου, τα έσοδα των μονών υπερέβησαν τα λειτουργικά έξοδα και τις φιλανθρωπίες που δικαιολογούσαν τις δωρεές²⁶⁸.

Ο αριθμός των μοναχών πλήθαινε και όλοι αυτοί έφευγαν από τον στρατό, δεν υπηρετούσαν το Κράτος, ενώ πολλά ήταν και τα κτήματα των μοναστηριών, τα οποία τύγχαναν απαλλαγής από τη φορολογία και ένας συγκεντρωτικός στρατιωτικός και

²⁶² Κ. Σταυριανού, *Ο Άγιος Γερμανός Α΄*, σ. 34-36.

²⁶³ Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 406, Β. Στεφανίδου, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, σ. 233.

²⁶⁴ Γ. Κορδάτου, *Ακμή και παρακμή*, σ. 191.

²⁶⁵ Ε. Γλυκατζή-Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία*, σ. 40.

²⁶⁶ J. Shepard, *Byzantine Empire*, σ. 279.

²⁶⁷ Βλ. Α. Vasiliev, *Ιστορία Α΄*, σ. 343.

²⁶⁸ Ι. Σαρρή, *Βυζάντιον*, σ. 80.

πολιτικός σαν τον Λέοντα, ήταν αδύνατον να μην θέλει να υποβάλει τους μοναχούς και τα μοναστήρια υπό την άμεση εποπτεία του²⁶⁹.

Οι ιστορικοί διαβλέπουν ένα πολιτικό κίνητρο σε αυτήν την πολεμική του Λέοντος Γ', ο οποίος είχε σκεφτεί σοβαρά, υπό μία αντικληρικαλιστική οπτική, ότι οι επεκτεινόμενες γαίες των μονών συμπίεζαν την μικρή γαιοκτησία των φθινόντων σε πληθυσμό πέριξ χωρίων, των οποίων οι κάτοικοι ηναγκάζοντο, δια φορολογικής επιβαρύνσεως, να καλύπτουν εμμέσως την φοροαπαλλαγή των αναχωρησάντων νυν μοναχών, ενόσω η υπογεννητικότητα και η λειψανδρία υπονόμευαν συνεχώς την αριθμητική ισχύ του στρατού, χιλιάδες νέοι εγκατέλειπαν τα εγκόσμια για να δεχθούν το μοναχικό σχήμα και αυτό δεν μπορούσε να το δεχθεί²⁷⁰.

Τελικά ο Κ. Ν. Ουσπένσκι ρίχνει το βάρος στην πολιτική του Κράτους εναντίον της αναπτύξεως της μοναστηριακής φεουδαρχίας: «Τα διοικητικά μέτρα του Λέοντος – γράφει – στράφηκαν βασικά και ουσιαστικά, από την αρχή, εναντίον των μοναστηριών, τα οποία κατά τον 8ο αιώνα είχαν καταλάβει μια αφύσικη θέση στην Αυτοκρατορία. Στην πραγματικότητα η πολιτική του Λέοντος Γ' δεν στηρίχθηκε σε θρησκευτικές αιτίες. Οι ομάδες όμως των μοναχών που διώκονταν, οι υπέρμαχοι της μοναστηριακής φεουδαρχίας, βρήκαν ότι ήταν χρήσιμο γι' αυτούς να μεταφέρουν τη διαμάχη σε θεολογικό πεδίο με σκοπό να μπορέσουν ν' αποδείξουν ότι η δράση των Αυτοκρατόρων ήταν αθεϊστική και αιρετική και να διαβάλλουν έτσι την κίνηση, υποσκάπτοντας την εμπιστοσύνη που είχε ο λαός στον Αυτοκράτορά του. Ο πραγματικός χαρακτήρας τής κινήσεως αυτής έχει, με τον τρόπο αυτό, παραμορφωθεί εντέχνως και χρειάζεται μεγάλη προσπάθεια για την επανεύρεσή του»²⁷¹.

²⁶⁹ Κ. Άμαντου, *Ιστορία Α'*, σ. 337.

²⁷⁰ Ι. Σαρρή, *Βυζάντιον*, σ. 80.

²⁷¹ Βλ. Α. Vasiliev, *Ιστορία Α'*, σ. 322.

Β' Κεφάλαιο

Η Εικονομαχική Πολιτική του Κωνσταντίνου Ε' (741-775), πριν τη Σύνοδο της Ιερείας

1. Ανάρρηση στο Θρόνο: Θέσεις και Αντιθέσεις

Ο Λέων Γ', μετά από είκοσι τέσσερα χρόνια στο αυτοκρατορικό αξίωμα απεβίωσε, στις 18 Ιουνίου 741²⁷², αφού αρρώστησε βαριά από υδρωπικία²⁷³ και ο μεγαλύτερος υιός του Κωνσταντίνος Ε' (741-775), τον διαδέχθηκε στον θρόνο²⁷⁴. Μάλιστα, ο νεαρός ηγεμόνας φορούσε το βασιλικό στέμμα πάνω από είκοσι χρόνια, αφού είχε στεφθεί συναυτοκράτορας από τον ίδιο του τον πατέρα σε ηλικία δύο χρονών (το Πάσχα του 720)²⁷⁵ και υπήρξε ο αξιολογότερος από τους βασιλείς της δυναστείας των Ισαύρων, αλλά το εικονομαχικό πάθος του τον ώθησε σε ακραίες αποφάσεις και αυτό δυσφήμιζε το όνομά του²⁷⁶. Ο Κωνσταντίνος Ε', λοιπόν, δεν διαδέχθηκε τον πατέρα του, μόνο στη βασιλεία, αλλά και στην ασέβεια²⁷⁷.

Ο Κωνσταντίνος Ε' αναφέρεται ως δυσσεβέστερος του Λέοντος Γ' και πρόδρομος του Αντιχρίστου²⁷⁸. Η εικονόφιλη παράταξη του είχε προσδώσει τα προσωνύμια: Κοπρώνυμος και Καβαλλίνος²⁷⁹. Ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι ο Θεοφάνης,

²⁷² «Ἐβασίλευσεν οὖν Λέων ἀπὸ κε' τοῦ Μαρτίου μηνὸς τῆς τέ ἰνδικτιῶνος ἕως μηνὸς Ἰουνίου ἡ' τῆς θ' ἰνδικτιῶνος, βασιλεύσας ἔτη κδ', μῆνας β', ἡμέρας κε'», Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 412, Νικηφόρου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Ιστορία Σύντομος*, σ. 142.

²⁷³ Νικηφόρου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Ιστορία Σύντομος*, σ. 142.

²⁷⁴ Νικηφόρου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Ιστορία Σύντομος*, σ. 142, Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 412, R. Browning, *Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, σ. 82, Τ. Γριτσόπουλου, «Κωνσταντίνος Ε' ὁ Κοπρώνυμος», *ΘΗΕ 2*, σ. 22.

²⁷⁵ G. Ostrogorsky, *Ιστορία Β'*, σ. 30.

²⁷⁶ «Ὀὐ πολὺ δὲ τὸ διὰ μέσου, καὶ ὁ Λέων ὡς ἄνθρωπος θνήσκει, καὶ ὡς εἷς τῶν ἀρχόντων πέπτωκε. Τούτου δὲ τοῦ ζῆν ἀπορρήξαντος, καὶ τοῦ αἰωνίου πυρὸς γεγονότος παρανάλωμα, ἀνέστησεν ἀντ' αὐτοῦ τὸ ἐκεῖνου μιὰρὸν γέννημα, Κωνσταντίνον φημι», Ι. Δαμασκηνοῦ, *Ἐπιστολή*, PG 95, σ. 360, Σ. Καργάκου, *Αὐτοκρατορία*, σ. 156.

²⁷⁷ «Ὅμοίως καὶ Κωνσταντίνος, ὁ υἱὸς αὐτοῦ καὶ τῆς ἀσεβείας αὐτοῦ καὶ βασιλείας διάδοχος, ἀπὸ τῆς αὐτῆς τῆ τοῦ Ἰουνίου μηνὸς τῆς θ' ἰνδικτιῶνος ἕως τῆς ιδ' τοῦ Σεπτεμβρίου μηνὸς τῆς ιδ' ἰνδικτιῶνος, βασιλεύσας καὶ αὐτός, παραχωρήσαντος τοῦ Θεοῦ, ἔτη λδ', μῆνας γ', ἡμέρας β'. οὕτως οὖν, ὡς προέφημεν, τῷ αὐτῷ ἔτει τῆς θ' ἰνδικτιῶνος μηνὶ Ἰουνίῳ τῆ τέθηκε Λέων σὺν τῷ ψυχικῷ καὶ τὸν σωματικὸν θάνατον, καὶ αὐτοκρατορεῖ Κωνσταντίνος, ὁ υἱὸς αὐτοῦ, καὶ ὅσα μὲν ἐπὶ Λέοντος τοῦ ἀσεβοῦς κακὰ Χριστιανοῖς συνέβη περὶ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν καὶ περὶ τῶν πολιτικῶν διοικήσεων αἰσχροῦ κέρδους καὶ φιλαργυρίας ἐπινοία κατὰ τὴν Σικελίαν καὶ Καλαβρίαν καὶ Κρήτην, ἢ τε τῆς Ἰταλίας καὶ ἀποστασία διὰ τὴν αὐτοῦ κακοδοξίαν, σεισμοὶ τε καὶ λιμοὶ καὶ λιμοὶ καὶ ἔθνων ἐπαναστάσεις, ἵνα τὰ κατὰ μέρος σιγήσω, ἐν τοῖς προλαβοῦσι δεδηλωταὶ κεφαλαίσις», Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 412-413, Γ. Μοναχοῦ, *Χρονογραφία*, σ. 932.

²⁷⁸ Γ. Κεδρηνοῦ, *Σύνοψις Ἱστοριῶν*, PG 121, σ. 868, Κ. Πολατίδου, *Ἱστορία*, σ. 112.

²⁷⁹ «Τῷ γ' ἔτει ἐτέχθη τῷ βασιλεῖ Λέοντι υἱὸς δυσσεβέστατος καὶ τοῦ Ἀντιχρίστου πρόδρομος, Κωνσταντίνος ὁ Καβαλλίνος. Τῇ δὲ κε' τοῦ Ὀκτωβρίου μηνὸς ἐστέφη Μαρία ἡ γυνὴ Λέοντος ἐν τῷ

στη *Χρονογραφία* του, πριν την γέννηση του Κωνσταντίνου Ε΄, αναφέρει δύο φορές τον πατέρα του ως ευσεβή, ενώ με τη γέννηση του υιού και διαδόχου του γίνεται δυσεββής²⁸⁰. Ο Θεοφάνης δεν αποσιωπά τις μεγάλες στρατιωτικές νίκες των Ισαύρων, αλλά αναφέρεται με αρνητικούς χαρακτηρισμούς σε αυτούς, εξ αιτίας της εκκλησιαστικής τους πολιτικής²⁸¹. Ομοίως και ο Ιωάννης Δαμασκηνός αναφέρει, τα όσα θα επακολουθούσαν στην εκκλησιαστική πολιτική, μετά τη πράξη ρύπανσης της κολυμβήθρας, από τον Κωνσταντίνου Ε΄, κατά τη βάπτισή του από τον Πατριάρχη Γερμανό Α΄, ο οποίος και προφητικά αποφάνθηκε ότι: «Οὗτος φανήσεται τῇ Ἐκκλησίᾳ δυσωδία μεγάλη»²⁸².

Παρ' όλα αυτά, ο πρώην Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Γερμανός, μετά το θάνατο του Λέοντα Γ΄ ζήτησε από το διάδοχο του Κωνσταντίνου Ε΄, να επαναφέρει την εικόνα του Χριστού, χωρίς όμως αποτέλεσμα²⁸³. Ο Κωνσταντίνος Ε΄ ήταν ο πρώτος αυτοκράτορας που ενηλικιώθηκε σε ένα εικονομαχικό περιβάλλον, ήταν ένας συνειδητός εικονομάχος που προσπάθησε να συνεχίσει την πολιτική του προκατόχου

τρικλίνῳ τοῦ Αὐγουστέως, καὶ εὐξαμένη πρὸ τῆς εἰσίδου τοῦ ἁγίου θυσιαστηρίου μετῆλθεν εἰς τὸν μέγαν βαπτιστήρα, καὶ βαπτίσαντος ἐκεῖτε Γερμανοῦ τοῦ πατριάρχου τὸν τῆς κακίας αὐτοῦ καὶ βασιλείας διάδοχον Κωνσταντίνον, δεινὸν καὶ δυσώδες ἐκ νηπιότητος αὐτοῦ προσημάνατο τεκμήριον καὶ γὰρ ἀφώδευσεν ἐν τῇ ἁγίᾳ κολυμβήθρα, ὡς εἰπεῖν τὸν πατριάρχη προφητικῶς ὅτι μέγιστον κακὸν Χριστιανοῖς καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ δι' αὐτοῦ γενήσεται», Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 399-400, Γ. Κεδρηνοῦ, *Σύνομις Ἱστοριῶν*, PG 121, σ. 868-869, Γ. Μοναχοῦ, *Χρονογραφία*, σ. 953, Κ. Μανασσή, *Σύνομις Χρονική*, σ. 185, Εφραίμ Αντιοχείας, *Χρονικὸ Ρωμαίων Αυτοκρατόρων*, σ. 79-82, Λέοντος Γραμματικοῦ, *Χρονογραφία*, σ. 181, Συμεὼν Μάγιστρον καὶ Λογοθέτου, *Χρονικόν*, σ. 187.

²⁸⁰ Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 399, Α. Κόλλια-Δερμιτζάκη, *Βυζαντινὸς πόλεμος*, σ. 191.

²⁸¹ H. Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, σ. 138-141.

²⁸² «Τούτου δὲ τοῦ ζῆν κακῶς ἀπολέσαντος, ἀνῆφεν εὐθὺς τὸ μιαρὸν αὐτοῦ γέννημα, καὶ τῆς κακίας αὐτοῦ κληρονόμος ἐν διπλῶ γενόμενος, Κωνσταντίνος, ὁ ἀποποιήσας ἑαυτὸν ἐκ σπαργάνων τῆς τῶν Χριστιανῶν εὐσεβείας καὶ πίστεως, ἐξ αὐτῆς τῆς ἁγίας καὶ ἀμώμου κολυμβήθρας. Καὶ πῶς, ἄκουε. Ὅτε γὰρ βρέφος ὢν ἐβαπτίζετο ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως καὶ ποιμένος ἡμῶν Γερμανοῦ εἰς τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας· τῷ φωνῆσαι τὸν πατριάρχη, «Βαπτίζεται ὁ δεῖνα, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος», ὁ παρ' αὐτὰ ὁ τῆς Ἐκκλησίας δυσειδῆς εχθρὸς καὶ ἀλλότριος, τὴν κολυμβήσαν τὴν ἡχρείωσε, καὶ ἐξεπλήρωσε πάντα τοὺς παρατυγχάνοντας τῆς δυσωδίας τούτου ἐκ τῶν μικρῶν αὐτοῦ ἐγκάτων· ὥστε φωνῆσαι τὸν Ἱεροφάντην Γερμανόν· «Οὗτος φανήσεται τῇ Ἐκκλησίᾳ δυσωδία μεγάλη». Ὅρατε πρῶτον τῆς αὐτοῦ κακίας ἔργον· βλέπετε ποίαν παρανομίαν ἐποίησε καὶ ἐτεκτόνευσεν. Ἴδετε οἷα σκάνδαλα ὁ τῆς αἰρέσεώς πρώταρχος ἐκαινούργησε θεωρεῖτε σκοτεινῆς αὐτοῦ ψυχῆς καὶ σώματος τὴν ἀπώλειαν», Ι. Δαμασκηνοῦ, *Λόγος*, PG 95, σ. 337.

²⁸³ J. Lillie, *Die Patriarchen*, σ. 20.

του²⁸⁴. Εξακολούθησε τον αγώνα κατά της προσκυνήσεως των εικόνων, πολεμώντας με ιδιαίτερη οξύτητα τους μοναχούς²⁸⁵.

Ο Κωνσταντίνος Ε΄, πιο θεολόγος από τον πατέρα του, έφερε στη διαμάχη τις προσωπικές του απόψεις, οι οποίες ήταν αντίθετες πλέον όχι μόνο προς τη λατρεία των εικόνων αλλά και της Παναγίας και στην αντίληψη για τη μεσολάβηση των Αγίων²⁸⁶, δεν δεχόταν να επικαλεσθεί ούτε τις πρεσβείες των αγίων, ούτε της Παναγίας, την οποία δεν αποκαλούσε Θεοτόκο, αλλά Μαρία²⁸⁷. Ούτε αυτός, γλίτωσε τους χαρακτηρισμούς σαρακηνόπιστος και ιουδαιοφρονας, από την εικονόφιλη παράταξη, ενώ θεωρήθηκε Παυλιακιανός ή ακόμη και ειδωλολάτρης, αφού, σύμφωνα με τον Γεώργιο Μοναχό, τιμούσε την Αφροδίτη και τον Διόνυσο της αρχαίας ελληνικής θρησκείας, στους οποίους μάλιστα προσέφερε ανθρωποθυσίες, σε μέρος που μέχρι πρότινος ήταν ναός της αγίας Μαύρας, εκείνος τον κατεδάφισε και τον έκανε φονευτήριο δαιμονικών τελετών²⁸⁸.

²⁸⁴ «Ἄξιον δὲ λοιπὸν ἐφεξῆς καὶ τοῦ δυσσεβεστάτου καὶ παναθλίου παιδὸς αὐτοῦ τὰς ἀθεμίτους διεξελεθῆναι πράξεις ἀνοσιουργοτέρας καὶ θεομισήτους οὕσας, φιλαλήθως δὲ ὅμως, ὡς ἐφορῶντος τοῦ παντεπόπτου θεοῦ, καὶ ἀπερίττως εἰς ὠφέλειαν τοῖς μετέπειτα καὶ τοῖς νῦν πλανωμένοις ἀθλοῖς καὶ ἀτασθαλοῖς ἀνδραρίοις εἰς τὴν τοῦ παρανομοτάτου βδελυρῶν κακοδοξίαν, τὰ ἀπὸ τῆς ἰ΄ λέγοντας ἐνδικτιῶνος, ἔτους πρώτου τῆς αὐτοῦ βασιλείας, (δυσσεβῶς πεπραγμένα ἕως τῆς δ' ἐνδικτιῶνος, ἔτους τῆς αὐτοῦ ἀπωλείας). αὐτὸς γὰρ ὁ πανώλης καὶ ἐμβρόντητος αἰμοβόρος τε καὶ ἀγριώτατος θῆρ τυραννικῶς καὶ οὐκ ἐννόμως τῷ κράτει χρησάμενος πρώτων μὲν ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἀχράντου καὶ παναγίας μητρὸς αὐτοῦ καὶ πάντων τῶν ἁγίων διίσταται, μαγείας δὲ καὶ ἀσελγείας καὶ αἰμοθυσίας καβαλλίαις τε κόπροις καὶ σύροις ἀπατόμενος, μαλακίας τε μὴν καὶ δαιμόνων ἐπικλήσει χαίρων, [καὶ] πᾶσιν ἀπλῶς ψυχοφθόροις ἐπιτηδεύμασιν ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας συνέζησεν», Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 413, S. Runciman, *Η Βυζαντινή Θεοκρατία*, σ. 74.

²⁸⁵ Χ. Παπαδόπουλου, *Εκκλησία*, σ. 58.

²⁸⁶ Κ. Ντηλ, *Ιστορία*, σ. 71.

²⁸⁷ «Οὗτος, τὴν πατρῶαν βασιλείαν τε καὶ δυσσέβειαν ἐκδεξάμενος, πλεῖον (καὶ μᾶλλον) ἐκ (τῆς) τοῦ Θεοῦ (καὶ τῆς Θεομήτορος, καὶ πάντων τῶν ἁγίων) διίστατο· κἀντεῦθεν λοιπὸν μαγείαις καὶ δαιμόνων ἐπικλήσει καὶ ἄλλοις πονηροῖς ἐπιτηδεύμασι χαίρων καὶ σχολάζων, (ἐξαίρετον) ὄργανον (καὶ λίαν) ἐπιτήδειον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ καὶ διδασκάλου γέγονε διαβόλου· (καὶ γὰρ εἰς τοσαύτην ἀπόνοιαν καὶ παραπληξίαν ἐξώκειλεν) ὡς καὶ θεσμὸν καθολικὸν (ἐπὶ λαοῦ) ἐκθέσθαι, μὴ λέγεσθαι τίνα (τῶν θεραπόντων τοῦ Κυρίου) τοπαράπαν ἅγιον, ἀλλὰ καὶ τὰ λείψανα τούτων εὕρισκόμενα διαπτύεσθαι, καὶ μηδὲ πρεσβείαν αὐτῶν ἐξαιτεῖν· οὐδὲν γὰρ ἰσχύουσιν· (εἶτα) προσθεῖς ὁ ἀνόσιος (καὶ παμβέβηλος λέγει)· «Μηδὲ τὴν τῆς Μαρίας ἐπικαλεῖσθω τις πρεσβείαν· οὐ γὰρ δύναται τι· μηδὲ Θεοτόκον αὐτὴν ὀνομάζεσθαι καὶ δὴ λαβὼν ἐν χειρὶ βαλάντιον πληρὲς χρυσοῦ, καὶ ὑποδείξας» αὐτὸ πᾶσιν, ἤρετο· «Τίνος ἐστὶν ἄξιον; Τῶν δὲ «πολλοῦ» εἰπόντων, κενώσας τὸ χρυσίον πάλιν ἤρετο· «Τίνος ἐστὶν ἄξιον;» Καὶ λέγουσιν· «Οὐδενός.» —«Οὕτως,» ἔφη, «καὶ ἡ Μαρία.» —(οὐ γὰρ Θεοτόκον ὁ ἄθλιος ἤξιον λέγειν· —«ἕως μὲνείχε τὸν Χριστὸν ἐν ἑαυτῇ, τετιμημένη ἦν· ἀφ' οὗ δὲ τοῦτον ἀπέτεκεν, οὐδὲν τῶν λοιπῶν γυναικῶν διενήνοχεν.» (ὃ τῆς βλασφημίας!) φεῖσαι ἡμῶν, Κύριε», Γ. Μοναχού, *Χρονογραφία*, σ. 932-933.

²⁸⁸ «Φεῦ τῆς τολμηρᾶς δυσφημίας τοῦ σαρακηνοπίστου καὶ ιουδαιοφρονος· οὐ γὰρ Χριστιανός, —μὴ γένοιτο! —ἀλλὰ Παυλικιανός ἢ—τό γε ἀληθέστερον εἰπεῖν—εἰδωλολάτρης καὶ δαιμόνων ὑπηρέτης καὶ ἀνθρωποθύτης· τὴν μὲν γὰρ πανάχραντον Θεοτόκον καὶ τοὺς ἁγίους ὁ ἐναγῆς καὶ ἄθεος ἐκτρέπομενος, τὴν παρ' Ἑλληνισι τιμωμένην Αφροδίτην καὶ τὸν Διόνυσον ἐθρήσκευεν ὁ νέος Ἰουλιανὸς καὶ ἀνθρωποθυσίας αὐτοῖς ἀνέφερε πέραν τῆς πόλεως, ἔνθα τῆς ἁγίας Μαύρας τῆς μάρτυρος ἦν ὁ ναός, ὄνπερ ὁ μισάγιος ἐκδαφίσας καὶ φονευτήριον ποιήσας, Μαῦραν ὠνόμασε τὸν τόπον, ἐν ᾧ καὶ τὰς πρὸς τοὺς δαίμονας τελετὰς νύκτωρ ποιοῦμενος, παῖδας κατέσφαττε· καὶ μαρτυρε τὸ πρὸς θυσίαν σφαιρισθὲν τοῦ Σουφλαμίου παιδάριον, ὅπερ ὁ δαιμονιώδης ἐν παραβύστῳ ποιήσας, ἔκδηλον ὁ Θεὸς τοῖς πολλοῖς τοῦτο πεποίηκε», Γ. Μοναχού, *Χρονογραφία*, σ. 933.

Η πολεμική των εικονοφίλων και η μετατόπιση του ζητήματος των εικόνων στο θεολογικό πεδίο, υποχρέωσαν τους εικονομάχους να αναζητήσουν και αυτοί θεολογικές και θεωρητικές βάσεις των απόψεών τους, αφού ο Κωνσταντίνος Ε΄ ήταν αυτός που ανέπτυξε τη θεολογία της εικονομαχίας με βάση τη Βίβλο, την πατερική φιλολογία και με επιχειρήματα που στο παρελθόν είχαν χρησιμοποιήσει οι μονοφυσίτες, ενώ παράλληλα επιστρατεύτηκε ο νεοπλατωνισμός και η διαλεκτική του για τη φιλοσοφική στήριξη της νέας ιδεολογίας²⁸⁹.

Η διαμάχη όμως μοιραία έμελλε να γίνει πιο σκληρή. Ο Κωνσταντίνος Ε΄, εκτός από τα όσα προφητικά προανήγγειλε η πράξη του κατά τη βάπτισή του, και τα ψήγματα εικονομαχικής πολιτικής από τον ελάχιστο χρόνο που ήταν αυτοκράτορας, απέδειξε περίτρανα αυτές του τις προθέσεις όταν πολέμησε στις στρατιές του Αρταβάσδου, εναντίον των Αράβων, μη διστάζοντας να καταστρέψει εικόνα της Παναγίας²⁹⁰.

Γρήγορα εμφανίστηκαν ζητήματα αρχών σε μια διένεξη, όπου στην πραγματικότητα συγκρούονταν η εξουσία του αυτοκράτορα σε θρησκευτικά θέματα και η επιθυμία της Εκκλησίας να απελευθερωθεί από την κηδεμονία του Κράτους²⁹¹. Η εξέγερση του γαμπρού του, Αρτάβασδου, ο οποίος στο παρελθόν στήριξε τον πατέρα του, όμως έδειχνε να μην συμμερίζεται τις επιλογές του Κωνσταντίνου Ε΄ και ήθελε να σφετεριστεί το θρόνο, προσδίδοντας στον αγώνα του και εικονολατρική χροιά.

²⁸⁹ Π. Γιαννόπουλου, *Όψεις*, σ. 109.

²⁹⁰ «Κωνσταντίνος δέ τις στρατών τοῦ Ἀρταβάσδου ἰδὼν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου ἐστῶσαν, λαβὼν λίθον ἔρριψε κατ' αὐτῆς καὶ συν ἔτριψεν αὐτήν καὶ πεσοῦσαν κατεπάτησεν· καὶ θεωρεῖ ἐν ὄραματι παρεστῶσαν αὐτῷ τὴν δέσποιναν καὶ λέγουσαν αὐτῷ· “οἶδας ποῖον γενναῖον πρᾶγμα εἰργάσω εἰς ἐμέ; ὄντως κατὰ τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς τοῦτο ἐποίησας.” τῇ δὲ ἐπαύριον προσβαλόντων τῶν Σαρακηνῶν τῷ τείχει, καὶ πολέμου κροτηθέντος, δραμῶν εἰς τὸ τεῖχος ὡς γενναῖος στρατιώτης ὁ ταλαίπωρος ἐκεῖνος βάλλεται ὑπὸ λίθου τοῦ ἐκ τοῦ μαγγανικοῦ πεμφθέντος, καὶ συνέτριψεν αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ πρόσωπον, ἄξιον τῆς ἑαυτοῦ δυσσεβείας κομισάμενος ἀνταπόδομα, αἰχμαλωσίαν δὲ πλείστην καὶ λάφυρα συναγαγόντες ὑπέστρεψαν, δεικνύντος καὶ τοῦτο τοῦ θεοῦ τῷ ἄσεβεϊ, ὅτι οὐ δι' εὐσέβειαν περιγέγονε τῶν ὁμοφύλων, ὡς ἐκεῖνος ἠύχει, ἀλλὰ διὰ τινὰ αἰτίαν θείαν καὶ ἀπόρρητον κρίσιν, ἀποκρουομένης μὲν τὴν τοιαύτην Ἀραβικὴν ἰσχὺν τῆς τῶν ἁγίων πατέρων πόλεως ταῖς αὐτῶν πρεσβείαις, διὰ τῶν ἐν αὐτῇ τιμωμένων ἀκριβεστάτων αὐτῶν χαρακτήρων εἰς ἔλεγχον δὲ καὶ ἀναπολόγητον κρίσιν τοῦ τυράννου καὶ βεβαίωσιν τῶν εὐσεβούντων», Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 409, Γ. Κεδρηνοῦ, *Σύνοψις Ἱστοριῶν*, PG 121, σ. 873.

²⁹¹ Κ. Ντηλ, *Ἱστορία*, σ. 71.

2. Τα πρώτα σύννεφα στην Εικονομαχική του πολιτική: Ο εμφύλιος πόλεμος

Στους ήδη υπάρχοντες εχθρούς του Κωνσταντίνου Ε΄, προστέθηκε και ο Αρτάβασδος, ο οποίος θέλησε να καταλάβει το θρόνο²⁹². Η αντιπολίτευση στη πολιτική των Ισαύρων βρίσκεται στο πρόσωπο του Αρτάβασδου, μία δυναμική, ώστε να εκδηλωθεί πολιτικά, θρησκευτικά και στρατιωτικά. Η εξέγερση του κουροπαλάτη, πατρίκιου και κόμη του Οψικίου Αρτάβασδου (Ιούνιος 742), ο οποίος από παλιά ήταν αυτοκρατορικός γαμπρός και συμπολεμιστής των Ισαύρων²⁹³, δίνει την ευκαιρία στους εικονολάτρες να ταχθούν με το μέρος του. Έτσι, η θρησκευτική διαμάχη μετατοπίζεται στο πολιτικό πεδίο²⁹⁴.

Ο Αρτάβασδος, είχε τη δύναμη, ως διοικητής των στρατευμάτων της μεγαλύτερης και σπουδαιότερης στρατιωτικής περιοχής, να αποτολμήσει το σφετερισμό του θρόνου από τον νεαρό κουνιάδο του, όμως αποφασιστικό ρόλο στην επιτυχία έπαιξε το γεγονός ότι εμφανίστηκε ως οπαδός των εικονοφίλων²⁹⁵. Η υιοθέτηση εικονοφίλου πολιτικής υπό του επαναστάτου, γενομένη μετά την κατάληψη της Κωνσταντινουπόλεως, απέβλεπε στον προσεταιρισμό του λαού της πρωτεύουσας²⁹⁶. Θέλοντας να πάρει με το μέρος του τον πληθυσμό της πρωτεύουσας, η πρώτη του φροντίδα ήταν να ακυρώσει όλα τα μέτρα που είχε πάρει ο προκάτοχός του ενάντια στις εικόνες²⁹⁷.

Ο Αρτάβασδος, λοιπόν, διώκει τον νεαρό κουνιάδο του και τον οδηγεί στο Αμόριο, ενώ ταυτόχρονα διώκει και την εικονομαχική του πολιτική, καθώς αναστηλώνει τις εικόνες και αναγορεύεται βασιλεύς, από τον άλλοτε εικονομάχο Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, Αναστάσιο και τον διορισμένο -από τον Κωνσταντίνο Ε΄- αντιβασιλέα Θεοφάνη Μονώτη²⁹⁸. Μάλιστα, ο Θεοφάνης, που τον αποκαλούσαν

²⁹² «Ἐπεὶ δὲ τὴν πατρικὴν ἀρχὴν σὺν τῇ κακίᾳ προσέλαβεν, τί δεῖ λέγειν, ὅσον ἐκ προοιμίων ὁ παμμίαρος τὴν κακίαν ἐκίσσησεν, καὶ εἰς προὔπτον ταύτην καὶ ἐναέριον ἀνερρίπισε φλόγας οὐ μικρὰ γὰρ ταύτην βλέποντας τοὺς Χριστιανοὺς κατέλαβεν ἀθυμία, ὥστε πάντας ἐκ προοιμίων εὐθὺς δὲ ἰταμότητα μισῆσαι αὐτόν, καὶ Ἀρτανάσδω κουροπαλάτῃ καὶ κόμητι τοῦ Ὀψικίου προστεθῆναι γαβρῶ τε αὐτοῦ ὄντι ἐπ' ἀδελφῆ Ἄννη, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτῷ ὡς ὀρθοδόξῳ παραδοῦναι», Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 413-414.

²⁹³ Τ. Λουγγή, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, σ. 198, Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 414-415.

²⁹⁴ Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζ. Ἱστορία Β1*, σ. 112.

²⁹⁵ G. Ostrogorsky, *Ἱστορία Β΄*, σ. 30-31.

²⁹⁶ Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζ. Ἱστορία Β1*, σ. 121.

²⁹⁷ M. Levchenko, *Ἱστορία*, σ. 177, S. Gero, *Constantine V*, σ. 15.

²⁹⁸ «Τούτῳ τῷ ἔχει ὁ διώκτης τῶν πατροπαραδότων θεσμῶν Κωνσταντίνος ἐβασίλευσε θείοις κρίμασι καὶ πλήθει πταισμάτων ἡμῶν. τῷ σὺν Ἰουνίῳ μηνί κζ' τῆς ἐπέκεινα ἰ' ἰνδικτιῶνος ἐξελθὼν ἐν τοῖς μέρεσι τοῦ Ὀψικίου κατὰ τῶν Ἀράβων ἦλθεν ἐν τῇ λεγομένῃ Κρασῶ, τοῦ δὲ λεχθέντος Ἀρτανάσδου ἐν τῷ Δορυλαίῳ μετὰ τοῦ Ὀψικίου λαοῦ ὄντος, ὑπεβλέποντο ἀλλήλοις. ἀποστείλας δὲ Κωνσταντίνος πρὸς αὐτὸν ἠτείτο τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ πεμφθῆναι αὐτῷ, ὡς ἅτε ἀνεψιούς αὐτοῦ ποθῶν ἰδεῖν αὐτούς. σκοπὸς δὲ ἦν αὐτῷ κατασχεῖν αὐτούς καὶ φρουρήσαι. ὁ δὲ τὸν δόλον νοήσας καὶ ἀπογνοὺς ἑαυτοῦ γινώσκων τε τὴν ἄμετρον πονηρίαν αὐτοῦ διαλαλήσας τε τῷ λαῷ καὶ πείσας ὥρμησε κατ' αὐτοῦ σὺν παντὶ τῷ πλήθει, καὶ

Μονώτιο και είχε το αξίωμα του μαγίστρου και αναπλήρωνε τον αυτοκράτορα στην Κωνσταντινούπολη, όχι μόνο υποστήριξε τον Αρτάβασδο και τον ανακήρυξε αυτοκράτορα, αλλά προσπάθησε να πείσει τους κατοίκους της πρωτεύουσας, διαδίδοντας τη φήμη, ότι ο Κωνσταντίνος είχε πεθάνει²⁹⁹.

Ο σφετεριστής αυτοκράτορας αποκατέστησε τις εικόνες ως σύμβολο της βασιλείας του³⁰⁰, αφού επαναστάτησε εν ονόματι της Ορθοδοξίας³⁰¹, προκειμένου να τύχει και της εύνοιας των εικονοφίλων³⁰². Θέλοντας, λοιπόν, να εδραιώσει τη θέση του, αναστήλωσε τις εικόνες και με αυτόν τον τρόπο κατόρθωσε να προσεταιριστεί πολλούς αξιωματούχους της πρωτεύουσας που διαφωνούσαν με την εικονομαχική πολιτική του προκατόχου του³⁰³.

Η εικονοκλαστική πολιτική του Κωνσταντίνου Ε΄, δεν είχε υιοθετηθεί τελείως ούτε από τους πιο στενούς του συνεργάτες, καθώς εκτός από τον Πατριάρχη Αναστάσιο και τον αντιβασιλέα Θεοφάνη Μονωτή κι άλλοι ανώτεροι αξιωματούχοι της πρωτεύουσας, προσχώρησαν στην παράταξη του σφετεριστή αυτοκράτορα³⁰⁴. Επίσης, ο νέος πάπας της Ρώμης Ζαχαρίας αναγνωρίζει σαν νόμιμο αυτοκράτορα τον Αρτάβασδο³⁰⁵ και ενώ η περίοδος της Εικονομαχίας φάνηκε ότι έκλεισε, ο Κωνσταντίνος Ε΄ έβρισκε στήριξη

τὸν μὲν πατρίκιον Βησῆρ τὸν σαρακηνόφρονα προὔπαντήσαντα ῥομφαία ἀνεῖλεν· ὁ δὲ Κωνσταντίνος παρίππιν εὐρὼν ἐστρωμένον καὶ ἐπιβάς αὐτοῦ ἔφυγεν εἰς τὸ Ἀμῶριν, καὶ προσδραμῶν τῷ θέματι τῶν ἀνατολικῶν στρατηγουμένῳ τότε ὑπὸ τοῦ Λαγκίνου περισώζεται ὑπ' αὐτῶν, δεξιούται τε τούτους μεγάλας ὑποσχέσεσιν· καὶ πρὸς Σισινάκιον ἀποστέλλει εὐθὺς στρατηγὸν ὄντα τὸ τηνικαῦτα τοῦ θέματος τῶν Θρακησίων, καὶ πείθει αὐτοὺς συμμαχήσειν αὐτῷ, ἐντεῦθεν οὖν μάχαι δεινόταται καὶ ἀνθοπλισμοὶ γίνονται τοῖς ὑπηκόοις, ἐκατέρων βασιλέων ἀναγορευομένων. Ἀρτάνασδος δὲ γράφει πρὸς Θεοφάνην τὸν πατρίκιον καὶ μάγιστρον ἐκ προσώπου ὄντα ἐν τῇ πόλει διὰ Ἀθανασίου σιλεντιαρίου τὰ πραχθέντα. ὁ δὲ προσκείμενος τῷ Ἀρτανάσδῳ, σωρεύσας τὸν λαὸν ἐν τοῖς κατηχουμένιοις τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, καὶ διὰ τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ λεχθέντος Ἀθανασίου πείθει πάντας, ὡς ὁ βασιλεὺς τέθηκεν, Ἀρτάνασδος δὲ ὑπὸ τῶν θεμάτων ἀνηγορεύθη βασιλεὺς. τότε πᾶς ὁ λαὸς σὺν Αναστασίῳ τῷ ψευδωνύμῳ πατριάρχῃ ἀναθέματι καὶ ἀνασκαφῇ ἔβαλον αὐτὸν ὡς ἀλάστορα καὶ ἀντίθεον, καὶ ἀστείως τὴν αὐτοῦ ἐδέξαντο σφαγὴν ὡς μεγίστου κακοῦ λυτρωθέντες, Ἀρτάνασδος δὲ ἀνεκήρυττον βασιλέα ὡς ὀρθόδοξον καὶ θεῶν δογμάτων ὑπέρμαχον. εὐθέως οὖν ἀποστέλλει ὁ Μονώτης ἐν τοῖς Θρακίαις μέρεσι πρὸς Νικηφόρον, τὸν ἴδιον υἱόν, στρατηγοῦντα τῆς Θράκης, τοῦ συναλλάσαι τὸ ἐκεῖσε στρατόπεδον πρὸς φυλακὴν τῆς πόλεως. κλείσας οὖν τὰς τῶν τει χέων πύλας καὶ βίγλας θέμενος τοὺς φίλους τε Κωνσταντίνου χειρωσάμενος, τύψας καὶ κουρεύσας εἰς φυλακὰς ἀπέθετο. τοῦ δὲ Ἀρτανάσδου μετὰ τοῦ Ὀψικίου λαοῦ ἐν τῇ πόλει εἰσελθόντος, κατέλαβε καὶ Κωνσταντίνος ἐν Χρυσοπόλει μετὰ τῶν δύο θεμάτων, Θρακησίων τε, φημί, καὶ ἀνατολικῶν, καὶ μηδὲν ἰσχύσας ὑπέστρεψε καὶ ἐχεῖ μασεν εἰς τὸ Ἀμῶριν. ὁ δὲ Ἀρτάνασδος κατὰ πᾶσαν τὴν πόλιν τὰς ἱερὰς εἰκόνας ἀναστήλωσεν», Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 414-415.

²⁹⁹ Νικηφόρου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Ιστορία Σύντομος*, σ. 142, Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 415, Κ. Παπαρρηγόπουλου, *Εἰκονομαχία*, σ. 107, V. Levchenko, *Ιστορία*, σ. 177.

³⁰⁰ M. Angold, *Βυζάντιο*, σ. 152.

³⁰¹ Κ. Ἀμαντου, *Ιστορία Α΄*, σ. 347.

³⁰² Ν. Νικολαΐδη, *Ἡ εἰκονομαχία*, σ. 68.

³⁰³ Μ. Ρώτα, *Βυζάντιο*, σ. 118.

³⁰⁴ G. Ostrogorsky, *Ιστορία Β΄*, σ. 31.

³⁰⁵ Τ. Λουγγή, *Βυζαντινή Ιστορία*, σ. 198.

στα θέματα των Ανατολικών και των Θρακησίων, αλλά και στο στόλο των Κιβυρραιωτών³⁰⁶.

Ακόμη και στα οργανωμένα στρατεύματα, εκατέρωθεν, προείχε το πολιτικό στοιχείο και οι στρατιώτες πειθάρχησαν στην ηγεσία, ανεξαρτήτως ατομικών πεποιθήσεων, ενώ η στήριξη που είχαν και οι δύο παρατάξεις, δεν οφείλονταν σε θρησκευτικούς λόγους, αλλά σε προσωπικούς δεσμούς και πολιτικούς υπολογισμούς³⁰⁷. Το ευρωπαϊκό τμήμα της αυτοκρατορίας παρέμεινε αμέτοχο στη διένεξη των δύο εστεμμένων, γεγονός που αποδεικνύει ότι δεν επρόκειτο για θρησκευτικό ζήτημα, αλλά για προσωπικές φιλοδοξίες³⁰⁸.

Ακολούθησε σύγκρουση, με τις μείζονες διοικήσεις του στρατού να είναι μοιρασμένες³⁰⁹. Η περίοδος της Εικονομαχία δεν τελείωνε, αλλά αναζωπυρωνόταν και για περισσότερο από έναν χρόνο εξελισσόταν ένας εμφύλιος σπαραγμός. Ο Θεοφάνης αποτυπώνει την βιαιότητα αυτού του εμφύλιου πολέμου αναφέροντας ότι: «ὁ δὲ ἀρχέκακος διάβολος τοιαύτην κατὰ τῶν Χριστιανῶν ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις ἤγειρε μανίαν καὶ ἀλληλοσφαγίαν, ὥστε τέκνα κατὰ γονέων καὶ ἀδελφοὺς κατὰ ἀδελφῶν συγκινεῖσθαι ἀφειδῶς εἰς σφαγὴν, καὶ ἀνηλεῶς ἐμπυρίζειν τὰς ἀλλήλοις ὑπαρχούσας στάσεις τε καὶ οἰκίας»³¹⁰.

Τελικά, ο Κωνσταντίνος Ε΄ θα καταφέρει να επικρατήσει, απέναντι στα στρατεύματα του Αρτάβασδου και των υιών αυτού, Νικηφόρου και Νικήτα, επιφέροντας σοβαρή ήττα στον σφετεριστή αυτοκράτορα στις Σάρδεις το Μάιο του 743 και τον Αύγουστο του ίδιου έτους στη Μοδρίνη³¹¹. Με τον τρόπο αυτό εξασφάλισε τη τελική νίκη και τον Σεπτέμβριο βρέθηκε κιάλας μπροστά στα τείχη της Κωνσταντινούπολης, ώστε ύστερα από σύντομη πολιορκία να εισήλθε θριαμβευτής στην πρωτεύουσα στις 2 Νοεμβρίου, για να πάρει αμέσως άγρια εκδίκηση από τους αντιπάλους του³¹².

Από τη πρώτη στιγμή το δυναστικό αυτό επεισόδιο έλαβε τις διαστάσεις υπέρτατου ανταγωνισμού των δισταμένων παρατάξεων, της εικονοκλαστικής και της

³⁰⁶ Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 414-415, G. Ostrogorsky, *Ιστορία Β΄*, σ. 31, Τ. Λουγγή, *Βυζαντινή Ιστορία*, σ. 198.

³⁰⁷ Αικ. Χριστοφίλου, *Βυζ. Ιστορία Β1*, σ. 120-121.

³⁰⁸ Π. Γιαννόπουλου, *Πολιτική Ιστορία*, σ. 35.

³⁰⁹ Δ. Σταθακόπουλου, *Ιστορία*, σ. 159.

³¹⁰ Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 418.

³¹¹ Νικηφόρου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Ιστορία Σύντομος*, σ. 148, Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 419-420, Ostrogorsky, *Ιστορία Β΄*, σ. 32, Δ. Σταθακόπουλου, *Ιστορία*, σ. 159.

³¹² Νικηφόρου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Ιστορία Σύντομος*, σ. 148, Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 420, Ostrogorsky, *Ιστορία Β΄*.

εικονοφίλου³¹³. Οι δεκαέξι μήνες της βασιλείας του Αρτάβασδου, αποτέλεσαν δίδαγμα και προειδοποίηση στον Κωνσταντίνο, αφού έγινε κατανοητό ότι η εικονόφιλος διδασκαλία είχε μεγάλη απήχηση στα λαϊκά στρώματα και η προώθηση των εικονοκλαστικών αντιλήψεων απαιτεί μεγαλύτερη περίσκεψη³¹⁴.

³¹³ Δ. Ζακυνθινού, *Βυζαντινή Ιστορία*, σ. 189.

³¹⁴ Αικ. Χριστοφιλιπούλου, *Βυζ. Ιστορία Β1*, σ. 112.

3. Η εκδικητικότητα του Κωνσταντίνου Ε΄ έναντι των θρησκευτικών του αντιπάλων

Ο Κωνσταντίνος Ε΄ αποδείχθηκε ικανότερος στρατηγός αλλά και εμπαθέστερος οικονομάρχος από τον πατέρα του, καθώς η αχαλίνωτη αγριότητα, με την οποία καταδίωξε και τιμώρησε τους θρησκευτικούς του αντιπάλους, δεν οφείλεται σε πρωτόγονη ωμότητα αλλά σε αρρωστημένη υπερευαισθησία³¹⁵. Η θεαματική εμφάνιση του Κωνσταντίνου Ε΄, διά μέσου των θεμάτων της Ανατολής, προσέφερε, εκτός από τον ενθουσιασμό στρατιωτών και κατοίκων, τη διαβεβαίωση υποστήριξης και συνέχισης του αγώνα κατά των εικόνων³¹⁶.

Πρωταρχικό του μέλημα, τώρα, ήταν η τιμωρία των θρησκευτικών του αντιπάλων. Ο Κωνσταντίνος Ε΄ τύφλωσε τον Αρτάβασδο και τους δύο υιούς του, Νικήτα και Νικηφόρο³¹⁷. Με αυτή του τη πράξη έδειξε ότι είναι σκληρότερος του πατέρα του, ο οποίος ουδέποτε εφήρμοσε αυτή τη ποινή, η οποία βέβαια εντάσσονταν στην ποινική νομοθεσία του Ανατολικού Κράτους και υπάγονταν εντός των ορίων της νομιμότητας, όπως στη συγκεκριμένη περίπτωση που οι αντιμαχόμενοι συγγενείς του θεωρήθηκαν ένοχοι εσχάτης προδοσίας³¹⁸.

Η αγριότητά του συνεχίστηκε με τον αποκεφαλισμό του Βακτάγγιου, πιστότατου στρατηγού του Αρτάβασδου, «καὶ τὴν τούτου κεφαλὴν ἐν τῷ Μιλίῳ ἐκρέμασεν ἐπὶ ἡμέρας τρεῖς»³¹⁹. Ενώ, τριάντα χρόνια αργότερα ανάγκασε τη γυναίκα του να ξεθάψει τα οστά του, για να τα ρίξει στα αποκαλούμενα μνήματα του Πελαγίου³²⁰. Η εκδικητική διάθεση του αυτοκράτορα δεν σταμάτησε εκεί, αμέσως μετά την επανακατάληψη του

³¹⁵ G. Ostrogorsky, *Ιστορία Β΄*, σ. 32.

³¹⁶ Ν. Πασσά, *Βυζαντινή Διαμάχη*, σ. 45.

³¹⁷ Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 420.

³¹⁸ «Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος θριαμβεύσας ἐπὶ ἀγῶνες ἰππικοῦ συμπεριήγαγεν ἐν τῷ θριάμβῳ τούτῳ δεσμίους τὸν τε Ἀρτάβασδον καὶ τοὺς δύο αὐτοῦ υἱούς, ἔπειτα δὲ ἐτύφλωσεν αὐτούς. Ἡ ποινὴ αὕτη τῆς τυφλώσεως εἶχεν, ὡς μὴ ᾤφειλε, παρεισδύσει ἐν τῇ ποινικῇ νομοθεσίᾳ τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους· ἅμα δὲ λογισθῆ ὡς ποινὴ κοινῶς ὑπὸ τῆς νομοθεσίας ἐπὶ τετραμμένη, δικαιούμεθα μὲν νὰ κατακρίνωμεν τὸν Κωνσταντῖνον διότι δὲν ἐμμήθη τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τοὺς ἄλλους βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως, οἵτινες οὐδέποτε σχεδὸν ἐφήρμοσαν τὴν ποινὴν ταύτην, ἀλλὰ δὲν εἰμποροῦμεν νὰ καταδικάσωμεν αὐτὸν ἀπολύτως, διότι ἐφήρμοσεν αὐτήν, ὑφισταμένην ἐν τῇ νομοθεσίᾳ, εἰς ἄνδρας γενομένους ἐνόχους ἐσχάτης προδοσίας καὶ ἐπὶ ἐν ἡμῖσι ἔτος ἐπαγαγόντας εἰς τὸ κράτος δεινὰς συμφοράς», Κ. Παπαρρηγόπουλου, *Εἰκονομαχία*, σ. 109-110.

³¹⁹ Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 420.

³²⁰ «Μετὰ δὲ λ' ἔτη ὁ μνησικάκος καὶ ἄσπλαγχος βασιλεὺς προσέταξεν ἀπελθεῖν τὴν αὐτοῦ γυναῖκα ἐν τῇ μονῇ τῆς Χώρας, ἐκεῖσε γὰρ ἦν ταφεῖς, καὶ ἀνασκάψαι αὐτοῦ τὰ ὀστά καὶ ἐν τῷ ἰδίῳ παλλίῳ βαστάσαι καὶ εἰς τὰ λεγόμενα Πελαγίου μνήματα μετὰ τῶν βιοθανάτων ρίψαι. Ὡς τῆς ἀπανθρωπίας», Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 420.

θρόνου, τύφλωσε και διαμέλισε χέρια και πόδια αναρίθμητων συμμάχων του γαμπρού του³²¹.

Ο μοναδικός, πλέον, αυτοκράτορας αποφάσισε να τιμωρήσει και τον Πατριάρχη Αναστάσιο, διαπομπεύοντάς τον στον υπόδρομο «τυφθέντι δημοσίως και ἐπὶ ὄνου ἐξανάστροφα καθημένω»³²². Σύμφωνα με τον Σλόσσερ, ο μόνος που ήταν άξιος διπλής και τριπλής τιμωρίας ήταν ο Πατριάρχης Αναστάσιος, καθώς συσώρευε προδοσία ἐπὶ προδοσίας³²³. Το ίδιο, όμως θα μπορούσε να λεχθεί και για τον Αρτάβασδο, ο οποίος επίσης υποστήριξε τη θρησκευτική πολιτική του Λέοντος Γ΄, προσδοκώντας όμως προσωπικά οφέλη δεν δίστασε να στραφεί εναντίον του ομοϊδεάτη και νόμιμου διαδόχου, Κωνσταντίνου Ε΄, με θλιβερότερο, ωστόσο, δείγμα αυτής της νοοτροπίας, τον Πατριάρχη Αναστάσιο³²⁴.

Παρά τον εξευτελισμό, που υπέστη ο Πατριάρχης Αναστάσιος και την εκδικητικότητα του Κωνσταντίνου Ε΄, ο τελευταίος του επέτρεψε να παραμείνει στο θρόνο του, αφού πρώτα τον είχε εκφοβίσει³²⁵, γεγονός που αποσκοπούσε οπωσδήποτε στη δυσφήμιση του ανώτατου εκκλησιαστικού αξιώματος³²⁶. Όταν, λοιπόν, ο αυτοκράτορας θώρησε ότι ο τρομοκρατημένος Αναστάσιος είχε μεταβληθεί σε απόλυτα πειθήνιο όργανό του, τον υποχρέωσε να επανέλθει στον πατριαρχικό θρόνο³²⁷.

Ο λόγος που ο Πατριάρχης Αναστάσιος δεν εκθρονίστηκε ήταν επειδή δέχθηκε να καταδικάσει και πάλι την τιμή των ι. εικόνων³²⁸ και να κρατήσει δώδεκα ακόμα χρόνια την πατριαρχική έδρα³²⁹, γιατί με τη δουλοπρέπειά του εξυπηρετούσε τη πολιτική του

³²¹ Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 420.

³²² Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 420-421.

³²³ «Der Einzige, der doppelt und dreyfadh der Strafe würdig war, weil er Verrath auf Verrath und auf diesen Meineid und Fre vel gehäuft hatte, der schändliche Patriarch entging dem Untergange, und wir müssen hier erfennen, daß nicht Der Menschen Weißheit die Religion nor ihre Tugendliche Patriarch entging dem Untergange, und wir müssen hier erfennen, daß nicht Der Menschen Weißheit die Religion nor ihre Tugendliche Patriarch entging dem Untergange unter jenem Belfe erhielt, sondern allein ihre göttliche Kraft? denn, wer fonnte einer Lehre glauben, welche ihre ersten Lehrer durch die That verläugnen? Der nie. berträchtige Anastasius ward nämich freilich gezeiffelt, und rúdwárté auf einem Efel reitend den Bewohtern Der Hauptstadt zur Schau durch die Straßen geführt)», F. Schlosser, *Kaiser*, σ. 211.

³²⁴ «Η περιπέτεια της βασιλείας του Αρτάβασδου αποτελεί την καλύτερη ιστορική απόδειξη του τρόπου που οι Βυζαντινοί αντιλαμβάνονταν τους τις ιδεολογικές δεσμεύσεις. Άνθρωποι που πρωταγωνίστησαν ως υποστηρικτές της θρησκευτικής πολιτικής του Λέοντος δεν δίστασαν να στραφούν κατά του ομοϊδεάτη τους και νόμιμου διαδόχου, προσδοκώντας σε προσωπικά οφέλη. Ο πατριάρχης Αναστάσιος αποτελεί αναμφισβήτητα το θλιβερότερο δείγμα αυτής της νοοτροπίας», Π. Γιαννόπουλου, *Πολιτική Ιστορία*, σ. 37.

³²⁵ Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 421.

³²⁶ G. Ostrogorsky, *Ιστορία Β΄*, σ. 32.

³²⁷ Π. Γιαννόπουλου, *Πολιτική Ιστορία*, σ. 36.

³²⁸ Βλ. Φειδά, *Έκκλ. Ιστορία Α΄*, σ. 779.

³²⁹ M. Levtschenko, *Ιστορία*, σ. 178.

Κωνσταντίνου³³⁰. Ενώ ταυτόχρονα, ο Κωνσταντίνος Ε΄ είχε καταστήσει σαφές προς πάσα κατεύθυνση ότι ήταν ο απόλυτος κυρίαρχος του «παιχνιδιού» σ' όλη τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία³³¹.

Αυτή την υπεροχή του την έκανε γνωστή και στον εξάδελφό του Σισσίνιο, ο οποίος ήταν πατρίκιος και στρατηγός των Θρακησίων, δηλαδή σύμμαχός του, όμως σαράντα ημέρες μετά την ανατροπή του Αρτάβασδου, αποφάσισε να τυφλώσει και τον ίδιο³³², έχοντας υποψίες ότι συνωμοτούσε εναντίον του³³³, προσεταιριζόμενος τους δυσареστημένους και τους οπαδούς του Αρτάβασδου, επιδιώκοντας να διεκδικήσει τον θρόνο ως συγγενής του αυτοκρατορικού οίκου³³⁴.

Μετά τις διώξεις και τις κακουχίες που δημιούργησε σε όσους βοήθησαν στην ανατροπή της βασιλείας του και οι οποίοι τάσσονταν υπέρ της εικονόφλου παρατάξεως, ο Κωνσταντίνος Ε΄ για τα επόμενα δέκα έτη υπήρξε ήρεμος, στα εκκλησιαστικά ζητήματα, καθώς ήταν απασχολημένος με την πολιτική διαμάχη. Παρά το γεγονός ότι ο αυτοκράτορας ήταν απασχολημένος με την νικηφόρα πολεμική του εκστρατεία εναντίον των Αράβων, τόσο στη βόρεια Συρία, όσο και στην Αρμενία και τη Μεσοποταμία³³⁵, δεν ξεχνούσε τον οικονομικό αγώνα που είχε ξεκινήσει ο πατέρας του.

Ο Κωνσταντίνος παρακολουθούσε το ζήτημα της οικονομικής από της γενέσεως αυτού και είχε καιρό να μελετήσει και να γράψει μάλιστα³³⁶. Μετά τη συντριβή του κινήματος του Αρτάβασδου, αφοσιώθηκε στο έργο της διοικητικής ανασυγκροτήσεως και της διευρύνσεως της οικονομικής πολιτικής, κινούμενός πάνω στις γραμμές που είχαν προχαραχθεί από τον Λέοντα Γ΄³³⁷.

Αν και ο Κωνσταντίνος Ε΄ αναδείχθηκε σφοδρότερος πολέμιος των ι. εικόνων από τον πατέρα του και ήταν συνειδητός οικονομάρχος, ο οποίος μάλιστα είχε ανατραφεί σε οικονομικό περιβάλλον, γι' αυτό και υπήρξε αυστηρός στη συνέχιση του έργου του πατέρα του, προτίμησε πρώτα να συστηματοποιήσει τη διδασκαλία του κατά των εικόνων με περισσότερα θεολογικά επιχειρήματα³³⁸. Οι εικονόφιλοι οπαδοί του Αρτάβασδου υπέστησαν φρικτούς διωγμούς, αλλά ο Κωνσταντίνος απέφυγε στην αρχή

³³⁰ Βλ. Φειδά, *Βυζάντιο*, σ. 88.

³³¹ Γ. Χρονόπουλου, *Οι Ίσαυροι*, σ. 75.

³³² Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 421, S. Gero, *Constantine V*, σ. 20-21.

³³³ Νικηφόρου Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, *Ιστορία Σύντομος*, σ. 148.

³³⁴ Π. Γιαννόπουλου, *Πολιτική Ιστορία*, σ. 37.

³³⁵ G. Ostrogorsky, *Ιστορία Β΄*, σ. 33.

³³⁶ Κ. Άμαντου, *Ιστορία Α΄*, σ. 355.

³³⁷ Σ. Καργάκου, *Αυτοκρατορία*, σ. 159.

³³⁸ Βλ. Φειδά, *Εκκλ. Ιστορία Α΄*, σ. 779.

να ανακαινίσει το γενικότερο ζήτημα της εικονομαχίας (742-754), προτιμώντας στα πρώτα αυτά έτη της βασιλείας του να παγιώσει τη θέση του και να οργανώσει συστηματικότερα την εικονομαχική θεολογία του³³⁹.

³³⁹ Βλ. Φειδά, *Έκκλ. Ίστορία Α΄*, σ. 779, S. Gero, *Constantine V*, σ. 25.

4. Προπαρασκευαστικές ενέργειες για την πιθανή σύγκληση Συνόδου

Ένα από τα καθήκοντα του Κωνσταντίνου Ε΄, μετά την ανακατάληψη του θρόνου, ήταν να υπερασπιστεί αποτελεσματικά τους εικονοκλάστες, όμως η δεύτερη εντολή - «οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἶδωλον, οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω καὶ ὅσα ἐν τῇ γῆ κάτω καὶ ὅσα ἐν τοῖς ὕδασιν ὑποκάτω τῆς γῆς»- δεν επαρκούσε πια, ακόμη και όταν υποστηριζόταν από την αυθεντία του Επιφανίου από τη Σαλαμίνα της Κύπρου, σημαντικού πατέρα της Εκκλησίας στο τέλος του 4^{ου} αιώνα³⁴⁰.

Από τη στιγμή που κατέστειλε οριστικά την εξέγερση του Αρτάβασδου, ο αυτοκράτορας δεν έκρυψε ότι σκοπός του ήταν να επιβάλλει τη δυναστική εικονομαχική πολιτική με τα όπλα³⁴¹. Αναμφίβολα, η όλη κατάσταση, όπως εξελισσόταν, προκαλούσε οξύτατες αντιπαραθέσεις μεταξύ των εικονοφίλων και των αντίθετων και εξέπιπτε, σε ανεξέλεγκτο βαθμό, τα εκατέρωθεν πάθη, συνεπιφέροντας τραγικές παρενέργειες στην εκκλησιαστική αλλά και τη διαπροσωπική, κοινωνική και πολιτειακή ζωή³⁴².

Είναι αυτονόητο ότι τα γεγονότα αυτά δημιούργησαν δυσμενείς συνθήκες, σχετικά με την εξέλιξη της θρησκευτικής κρίσεως³⁴³. Στον πολιτικό και εκκλησιαστικό ορίζοντα η κατάσταση, σχετικά με την έριδα των εικόνων, δεν προοιωνίζε οποιοδήποτε αδιέξοδο, αλλά αντίθετα, ο αυτοκράτορας προετοίμαζε ανησυχητικές εξελίξεις σε βάρος του θεσμού των εικόνων και όχι μόνο³⁴⁴.

Ο Κωνσταντίνος Ε΄, λοιπόν, μετά την οριστική του επικράτηση δεν προέβη σε θεαματικές ενέργειες αλλ' ανέλαβε συστηματική προετοιμασία, διοικητική και ψυχολογική για τη συγκρότηση εκκλησιαστικής Συνόδου³⁴⁵. Έχοντας πάντα κατά νου την επιτυχή έκβαση της εικονομαχίας, ενήργησε προπαρασκευαστικά, σε περίπτωση που αποφάσιζε εκκλησιαστική Σύνοδο. Με γνώμονα το σκοπό αυτό άρχισε να μεταβάλλει τη σύνθεση της ανωτέρας εκκλησιαστικής διοικήσεως, τοποθετώντας, στις εν χηρεία, λόγω θανάτου, μητροπόλεις και επισκοπές πρόσωπα που συμερίζονταν τις εικονομαχικές αντιλήψεις, δεύτερον, προέβη στην κατάργηση επισκοπών και τρίτον ίδρυσε νέες ή διαίρεσε κάποιες από τις υπάρχουσες, ώστε να παυθούν οι υπηρετούντες

³⁴⁰ Βλ. Μ. Angold, *Βυζάντιο*, σ. 152.

³⁴¹ Τ. Λουγγή, *Βυζαντινή Ιστορία*, σ. 198.

³⁴² Ν. Νικολαΐδη, *Η εικονομαχία*, σ. 69.

³⁴³ Δ. Ζακυνθινού, *Βυζαντινή Ιστορία*, σ. 189.

³⁴⁴ Ν. Νικολαΐδη, *Η εικονομαχία*, σ. 70.

³⁴⁵ Αικ. Χριστοφιλιπούλου, *Βυζ. Ιστορία Β1*, σ. 112.

στις καταργημένες, ο οποίοι ήταν προφανώς εικονολάτρες επίσκοποι, για να δημιουργηθούν νέες θέσεις, που μελλοντικά θα στελεχώνονταν από εικονομάχους αρχιερείς³⁴⁶. Συνέχισε σε μεγάλη κλίμακα την εκλογή αφοσιωμένων στην εικονομαχία επισκόπων, χρησιμοποιώντας στο έργο του αυτό, το νικηφόρο στα πεδία της μάχης, στρατό του³⁴⁷.

Ο Κωνσταντίνος Ε΄ ήξερε να περιμένει και αυτό φαίνεται από το γεγονός ότι το πρόγραμμά του άρχισε να πραγματοποιείται στις αρχές τις δεκαετίας του 750, ενώ μεθοδικά ήθελε να νομιμοποιήσει την εικονοκλαστική του πολιτική με τη βοήθεια μίας Συνόδου, εντός της οποίας όμως ήθελε να εξασφαλίσει συμπαγές μέτωπο, γι' αυτό και φρόντιζε να καλύπτει τις καίριες επισκοπικές θέσεις με ομόφρονές του³⁴⁸.

Ο Κωνσταντίνος Ε΄ επεξεργάστηκε τις απόψεις του σε μια σειρά θεολογικών πραγματειών, τις *Πεύσεις*³⁴⁹. Επιχείρησε και κατόρθωσε να διοχετεύσει την περί των εικόνων αντίθεσή του σε καθαρά θεολογικά πλαίσια, συνδέοντας το όλο ζήτημα με το χριστολογικό δόγμα³⁵⁰. Ξεκίνησε ορίζοντας πώς η εικόνα συνδεόταν με το πρωτότυπο ή αρχέτυπο. Παραδέχτηκε ότι υπήρχαν πολλών ειδών εικόνες, αλλά υποστήριζε ότι η αληθινή εικόνα πρέπει κατ' ουσίαν να είναι ταυτόσημη με το πρωτότυπο, ενώ για να υποστηρίξει τη θεωρία του, παρέθεσε την επιστολή του Ευσέβιου από την Καισάρεια προς την αδελφή του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου, η οποία έκανε σαφή διάκριση ανάμεσα στην εικόνα του Χριστού «η οποία φέρει τα ουσιώδη χαρακτηριστικά του» και στην απεικόνιση του ανθρώπου Ιησού³⁵¹. Σε αντίθεση με τους εικονοφίλους, οι οποίοι διέκριναν αυστηρά την εικόνα από το αρχέτυπό της και θεωρούσαν την εικόνα ως σύμβολο σε νεοπλατωνική έννοια, ο Κωνσταντίνος Ε΄, ξεκινώντας από τις μαγικές ανατολίτικες αντιλήψεις, υποστήριζε την πλήρη ταυτότητα ακόμη και την ομοουσιότητα της εικόνας με το πρωτότυπο³⁵².

Στις θεολογικές του πραγματείες, προσπαθεί να αποδείξει ότι οι εικονολάτρες είναι ή νεστοριανοί (αν ζωγραφίζουν μόνο την ανθρώπινη φύση του Χριστού), ή μονοφυσίτες (αν ζωγραφίζουν και τις δύο φύσεις)³⁵³. Αυτή ήταν και η διαβόητη συμβολή του Κωνσταντίνου Ε' στο διάλογο για τις εικόνες, το λεγόμενο επιχείρημά

³⁴⁶ Αικ. Χριστοφίλιπούλου, *Βυζ. Ιστορία Β1*, σ. 112, G. Ostrogorsky, *Ιστορία Β΄*, σ. 38.

³⁴⁷ Τ. Λουγγή, *Βυζαντινή Ιστορία*, σ. 198.

³⁴⁸ G. Ostrogorsky, *Ιστορία Β΄*, σ. 38, Δ. Μόσχου, *Ιστορία*, σ. 222.

³⁴⁹ M. Angold, *Βυζάντιο*, σ. 152, Α. Κάμερον, *Βυζαντινός Χριστιανισμός*, σ. 68, S. Gero, *Constantine V*, σ. 37-52.

³⁵⁰ Ν. Νικολαΐδη, *Η εικονομαχία*, σ. 70.

³⁵¹ M. Angold, *Βυζάντιο*, σ. 152.

³⁵² G. Ostrogorsky, *Ιστορία Β΄*, σ. 38.

³⁵³ Βλ. Τ. Λουγγή, *Βυζαντινή Ιστορία*, σ. 198.

του σχετικά με την περιγραφικότητα, το οποίο οδήγησε στο προσκλήνιο όλη τη διαμάχη περί της φύσης του Χριστού, υποστήριζε πως: αν περιγράψεις τον Χριστό μέσω της τέχνης, είτε θα υπερτονίσεις την ανθρώπινη φύση Του σε βάρος της θεϊκής, όπως κάνουν οι νεστοριανοί, ή θα μπερδέψεις τις δύο φύσεις, όπως κάνουν οι μονοφυσίτες³⁵⁴.

Αυτό το επιχείρημα, είχε ως συνέπεια, την αντίκρουση των εικόνων με βάση τα χριστολογικά δόγματα της Εκκλησίας, όπως αυτά είχαν διατυπωθεί από μία σειρά Οικουμενικών Συνόδων³⁵⁵. Σε διασωθέντα απομεινάρια συγκροτημένων εικονομαχικών θεολογικών λόγων, αφήνεται να διαφανεί ότι το εικονοκλαστικό κίνημα, με επικεφαλής τον Κωνσταντίνο Ε΄, οικοδομούσε, τώρα, την εναντίον των εικόνων πολεμική στο σκεπτικό ότι η αποτύπωση με χρώματα του προσώπου του Χριστού πρέπει να απαγορευθεί, υπό την έννοια ότι αυτή αποπνέει και αναβιώνει τόσο την αίρεση του νεστοριανισμού όσο και την πλάνη του μονοφυσιτισμού³⁵⁶: «Σκοπητέον γάρ, λέγεται ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐν τούτῳ, ὅτι, εἰ, κατὰ τοὺς ὀρθοδόξους πατέρας, ἅμα σὰρξ, ἅμα Θεοῦ Λόγου σὰρξ, μηδέποτε μερισμοῦ ἔννοιαν δεχομένη, ἀλλ' ὅλη ὅλως τῇ θεῖα φύσει προσληφθεῖσα καὶ ὀλοκλήρως θεωθεῖσα, πῶς διχασθήσεται ἢ ἰδιοστατηθήσεται παρά τῶν ἀσεβῶς τοῦτο δρᾶν ἐπιχειρούντων; Εἰ τοίνυν ἐν τῷ πάθει ἀχώριστος τούτων ἔμεινεν ἡ θεότης, πῶς οἱ ἀνόητοι καὶ πάσης ἀλογίας πεπληρωμένοι διαιροῦσι τὴν σάρκα τῇ θεότητι συμπλακεῖσαν καὶ θεωθεῖσαν καὶ δῆθεν ὡς ψιλοῦ ἀνθρώπου εἰκόνα γράφειν πειρῶνται;»³⁵⁷.

Με βάση αυτά τα πρακτικά μέτρα αναπτύχθηκε η ζωνή προπαγανδιστική και συγγραφική δραστηριότητα³⁵⁸, μέρος της οποίας ήταν και η αντίληψη περί ανικανότητας της τέχνης, η οποία δεν μπορούσε να συλλάβει την πρώτη εικόνα, υποστηρίζοντας ότι η αληθινή εικόνα του Χριστού βρισκόταν μόνο στη θεία ευχαριστία, προωθώντας την ιδέα ότι, αφού ο άνθρωπος έγινε κατ' εικόνα του Θεού, ο κοινός πιστός, αφομοιώνοντας το παράδειγμα του Χριστού και των αγίων Του, μπορούσε να γίνει αντανάκλαση -εικόνα- των αρετών τους³⁵⁹.

Οι θέσεις αυτές των εικονοκλαστών λειτουργούσαν καταλυτικά για τους εικονοφίλους, ενώ για τους εχθρούς των εικόνων απέβαιναν ενισχυτικές και,

³⁵⁴ M. Angold, *Βυζάντιο*, σ. 153.

³⁵⁵ N. Νικολαΐδη, *Ἡ εἰκονομαχία*, σ. 70, M. Angold, *Βυζάντιο*, σ. 153.

³⁵⁶ Βλ. N. Νικολαΐδη, *Ἡ εἰκονομαχία*, σ. 70.

³⁵⁷ *MANSI*, 13, 256-257.

³⁵⁸ G. Ostrogorsky, *Ἱστορία Β΄*, σ. 38.

³⁵⁹ M. Angold, *Βυζάντιο*, σ. 153.

συγχρόνως, προσχηματικές, ώστε να δικαιολογήσουν, έστω και ετεροχρονισμένα, την επέμβαση της αυτοκρατορικής εξουσίας για σύγκληση Συνόδου, προκειμένου να διασωθεί η ορθόδοξη πίστη, η οποία κατά την άποψή τους, απειλούνταν άμεσα με την νόθευσή της³⁶⁰.

Προκειμένου, ο αυτοκράτορας να επιτύχει την έκβαση των γεγονότων υπέρ των απόψεών του και έχοντας κάνει μελέτες κατά της Εκκλησίας και της ορθοδόξου πίστεως, προσπάθησε με δόλιο τρόπο, να επιβάλλει το δικό του φρόνημα προς τον λαό³⁶¹. Όπως άλλοτε και ο πατέρας του, ο Κωνσταντίνος δημιούργησε δραστήρια προπαγάνδα εναντίον της λατρείας των εικόνων τόσο στις λαϊκές συγκεντρώσεις, όσο και στα Σιλέντια³⁶².

Σε πολλά μέρη γίνονταν μάλιστα δημόσιες συγκεντρώσεις, όπου ηγετικά στελέχη της εικονοκλαστικής παρατάξεως, μιμούμενοι το παράδειγμα του αυτοκράτορα, εκφωνούσαν λόγους στο λαό, συχνά γίνονταν ζοηρές συζητήσεις εικονομάχων και εικονοφίλων, ενώ μετά το τέλος των συζητήσεων και όσο πλησίαζε η ημέρα συγκλήσεως της Συνόδου, δεν εξέλειπαν οι φυλακίσεις εικονοφίλων, για να καταστούν ακίνδυνοι³⁶³. Δυστυχώς, όσοι από τους εχθρούς των εικονοφύλων αντιστέκονταν, συλλαμβάνονταν και θέτονταν εκτός μάχης, ακίνδυνοι τελείως και αδύναμοι να βλάψουν τα μελλοντικά σχέδια του αγώνα της εκτελεστικής επιτροπής³⁶⁴.

Επανεπιλημμένως είχε απαγορεύσει τις εικόνες, όπως το έτος 747, όταν ο λοιμός που ξεκίνησε από την Ιταλία και την Καλάβρια, ένα χρόνο νωρίτερα, έφτασε τελικά και στη Κωνσταντινούπολη³⁶⁵. Η πανούκλα που έπληξε τη χώρα ερμηνεύτηκε από τον Κωνσταντίνο Ε΄ ως σημάδι από τον Θεό, το οποίο τον παρότρυνε να συνεχίσει με συνέπεια το δρόμο που είχε ξεκινήσει ο πατέρας του³⁶⁶. Ο όρος θεομηνία³⁶⁷ κάνει την

³⁶⁰ Ν. Νικολαΐδη, *Η εικονομαχία*, σ. 71.

³⁶¹ «Τούτῳ τῷ ἔτει ἀρθεῖς τῷ φρονήματι Κωνσταντίνος ὁ δυσσεβῆς πολλὰ κατὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ ὀρθοδόξου πίστεως μελετῶν, σιλέντια καθ' ἑκάστην ποιῶν τὸν λαὸν ἔπειθε πρὸς τὸ ἴδιον αὐτοῦ φρόνημα δολίως ἔπεσθαι, προοδοποιῶν τὴν μέλλουσαν αὐτῷ ἔσεσθαι τελείων ἀσεβείαν», Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 426.

³⁶² Ν. Πασσά, *Βυζαντινὴ Διαμάχη*, σ. 46.

³⁶³ G. Ostrogorsky, *Ιστορία Β΄*, σ. 38.

³⁶⁴ Ν. Πασσά, *Βυζαντινὴ Διαμάχη*, σ. 46.

³⁶⁵ «Τῷ δ' αὐτῷ ἔτει λοιμώδης θάνατος ἀπὸ Σικελίας καὶ Καλαβρίας ἀρξάμενος οἷόν τι πῦρ ἐπινεμόμενον ἐπὶ τὴν Μονοβασίαν καὶ Ἑλλάδα καὶ τὰς παρακειμένας νήσους ἦλθε δι' ὅλης τῆς ἰδ' ἰνδικτιῶνος προμαστιζῶν τὸν ἀσεβῆ Κωνσταντῖνον καὶ ἀναστέλλων τῆς κατὰ τῶν ἁγίων ἐκκλησιῶν καὶ τῶν σεπτῶν εἰκόνων μανίας, εἰ καὶ ἀδιόρθωτος ἔμεινεν, ὡς Φαραὼ τὸ πάλαι», Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 422-423, Νικηφόρου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Ιστορία Σύντομος*, σ. 148.

³⁶⁶ T. Krannich, C. Schubert, C. Sode, *Synode von Hiereia*, σ. 6.

³⁶⁷ Βλ. Β. Κουκουσά, *Εγχειρίδιο*, σ. 707.

εμφάνισή του και στην εκκλησιαστική πολιτική του Κωνσταντίνου Ε΄, καθώς ξαφνικά διαγράφονταν σταυροειδή σχήματα, από παντού, προμηνύοντας τον όλεθρο³⁶⁸.

Έτσι, ο Κωνσταντίνος Ε΄ προσπάθησε να εκμεταλλευτεί και τη θανατηφόρο νόσο, προς όφελος της εικονομαχικής του πολιτικής και με πρόσχημα τη λειψανδρία, λόγω λοιμού, μετοίκησε στην Θράκη πάρα πολλούς κατοίκους των ευρωπαϊκών και ασιατών χωρών, οι οποίοι ήταν Σύροι, Αρμένιοι και Παυλιακιανοί, οι οποίοι αποστρέφονταν τις εικόνες, μετείχαν στον αυτοκρατορικό στρατό και ήταν σύμμαχοι των βασιλικών μεταρρυθμίσεων³⁶⁹.

Τέλος, ο Κωνσταντίνος, εκτός από την εκκαθάριση της διοίκησης από άτομα αμφιβόλου εμπιστοσύνης, την τοποθέτηση ομοφρόνων επισκόπων και την ανάπτυξη των θεολογικών του πραγματειών, διαίρεσε και το θέμα του Οψικίου σε δύο μέρη, ώστε αποδυναμωμένο το άλλοτε κραταιό Οψίκιον να μην μπορεί να δημιουργήσει δυναστικές αλλαγές και ευρύτερα, δηλαδή, η δημιουργία των νέων θεμάτων, ήταν περιορισμένης έκτασης με περιορισμένες στρατιωτικές δυνάμεις, ώστε να μην μπορούν να απειλήσουν την κεντρική εξουσία, ενώ στην πρωτεύουσα παρέμενε μόνο η αυτοκρατορική φρουρά.³⁷⁰

Πράττοντας όλα τα ανωτέρω ο Κωνσταντίνος Ε΄, μεθοδικά, είχε εδραιώσει τη θέση του και προσπαθούσε να επιβάλλει τις απόψεις του στο ζήτημα των εικόνων. Το κλίμα ήταν πιά κατάλληλο και ο ηγέτης του κινήματος πίστευε ότι είχε φτάσει η στιγμή της αναμετρήσεως, παρά τις διοικητικές του υποχρεώσεις ο Κωνσταντίνος, ονομαστός της εποχής του Θεολόγος, δε λυπήθηκε κόπο και χρόνο, για να γίνει παράλληλα και ο μεγάλος θεωρητικός του κινήματός του³⁷¹.

³⁶⁸ «Τεράστια δ' οὖν καὶ δειμίματα ἐξαπίνης ἐφαίνετο· (τύποι σταυροειδεῖς ἔν τε ταῖς τῶν ἀνθρώπων στολαῖς καὶ τῶν ἱερῶν ἐσθημάτων ἐπανατέλλοντες, θύραις τε ὡσαύτως καὶ τοῖς τῶν θυρῶν σταθμοῖς,) ἃ δὴ φαινόμενα φρίκην μεγάλην καὶ ἀπορίαν πᾶσιν ἐνέτικτεν ὡς παραχρῆμα τὸν ὄλεθρον μνηύοντα ἔσεσθαι», Νικηφόρου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Ιστορία Σύντομος*, σ. 149.

³⁶⁹ Κ. Παπαρρηγόπουλου, *Εἰκονομαχία*, σ. 119-123.

³⁷⁰ Π. Γιαννόπουλου, *Πολιτική Ιστορία*, σ. 39.

³⁷¹ Ν. Πασσά, *Βυζαντινὴ Διαμάχη*, σ. 46.

Γ' Κεφάλαιο

Η Σύνοδος της Ιερείας (754) και οι συνέπειές της

1. Συγκλίσεις και Αποκλίσεις Λέοντος Γ' και Κωνσταντίνου Ε'

Οι πραγματείες του Κωνσταντίνου Ε', είχαν σκοπό να δώσουν τις κατευθύνσεις για τις αποφάσεις της επικείμενης Συνόδου, συνέβαλαν ουσιαστικά στη θεμελίωση της εικονοκλαστικής διδασκαλίας³⁷². Το θεολογικό υπόμνημα που συνέταξε κατά των εικόνων, το οποίο προειδοποιούσε για τις χριστολογικές παρεκκλίσεις, τις οποίες συνεπάγονταν οι υπέρ των εικόνων αντιλήψεις, ήταν αποτέλεσμα των συνδιασκέψεων που διοργάνωνε μέσω Σιλεντίων³⁷³.

Η συνειδητή πολεμική του κατά των εικονοφίλων δεν ακολούθησε την αόριστη τακτική του Λέοντα Γ', καθώς ο Κωνσταντίνος Ε' αγνόησε τις θεοκρατικές διακηρύξεις του πατέρα του, οι οποίες ανέτρεπαν τις καταστατικές βάσεις της σχέσεως Εκκλησίας και Πολιτείας³⁷⁴. Όσα από τα ανωτέρω έπραξε ο αυτοκράτορας, επέβλεπαν στην εξασφάλιση της σύμφωνης γνώμης της ιεραρχίας, ώστε να δύναται να επιβάλλει τις εικονομαχικές θέσεις στην σχεδιαζόμενη Σύνοδο³⁷⁵. Έτσι, η κατάσταση, όπως διαμορφωνόταν, προελείανε τις εξελίξεις για τη σύγκληση Συνόδου, ώστε το όλο ζήτημα να αντιμετωπισθεί μέσα σε εκκλησιολογικά πλαίσια³⁷⁶.

Αναγκάστηκε τελικά να συμβιβασθεί με τη σταθερή αξίωση των εικονοφίλων για τη ρύθμιση του θέματος από Οικουμενική Σύνοδο και όχι μονομερώς από την αυθεντία του αυτοκράτορα³⁷⁷. Η αυτοκρατορική πολιτική πάντοτε απέβλεπε στην σύμπραξη της Εκκλησίας για τη λύση των δογματικών ζητημάτων και μόνο σε περίπτωση αδυναμίας να επιβάλλει τις δικές της απόψεις, ακολουθούσε άλλη οδό, όπως έπραξε Λέων Γ'³⁷⁸.

Η σύγκληση της εικονομαχικής Συνόδου της Ιερείας, που θεωρείται γενικώς ως θρίαμβος του εικονομάχου αυτοκράτορα, ήταν σε τελευταία ανάλυση η αναπόφευκτη υποχώρησή του έναντι της πολιτικής του πατέρα του³⁷⁹. Η αντιστροφή αυτή στην αξιολόγηση της Συνόδου της Ιερείας θα μπορούσε να θεμελιωθεί με τις ακόλουθες

³⁷² G. Ostrogorsky, *Ιστορία Β'*, σ. 38.

³⁷³ Ν. Νικολαΐδη, *Η εικονομαχία*, σ. 71.

³⁷⁴ Βλ. Φειδά, *Βυζάντιο*, σ. 89.

³⁷⁵ Αικ. Χριστοφιλιπούλου, *Βυζ. Ιστορία Β1*, σ. 112.

³⁷⁶ Ν. Νικολαΐδη, *Η εικονομαχία*, σ. 71.

³⁷⁷ Βλ. Φειδά, *Βυζάντιο*, σ. 89.

³⁷⁸ Αικ. Χριστοφιλιπούλου, *Βυζ. Ιστορία Β1*, σ. 112-113.

³⁷⁹ Βλ. Φειδά, *Βυζάντιο*, σ. 89.

διαπιστώσεις: «Πρώτον, η βασική αντιπαράθεση του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γερμανού Α΄ πριν την παραίτησή του συνδέθηκε με την αξίωση της συγκλήσεως μιας Οικουμενικής Συνόδου, η οποία όχι μόνο ήταν η μόνη αρμόδια αυθεντία της Εκκλησίας για να αποφασίσει ως προς το ζήτημα των ι. εικόνων, αλλά και δεν υπήρχε άλλος τρόπος να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα. Δεύτερον, η σταθερή θέση του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως και των παπών Ρώμης ότι η αυθεντία του αυτοκράτορα δεν ίσχυε να υποκαταστήσει την αυθεντία της Οικουμενικής Συνόδου σε ζητήματα πίστεως αποτελούσε σαφή απάντηση στη διακήρυξη του Λέοντα Γ΄ ότι ήταν φορέας τόσο της βασιλικής, όσο και της ιερατικής εξουσίας ("Βασιλεύς εἰμι καὶ ἱερεὺς"), υπό την έννοια βεβαίως ότι η υπερέχουσα αυθεντία του καθιστούσε περιττή και τη σύγκληση της Οικουμενικής Συνόδου για το ζήτημα των ι. εικόνων. Τρίτον, ο Λέων Γ΄ και ο Κωνσταντίνος Ε΄ επιθυμούσαν να αποφύγουν με κάθε δυνατό τρόπο τη σύγκληση μιας Οικουμενικής Συνόδου, αφού γνώριζαν ότι οι αποφάσεις της δεν θα κάλυπταν την εικονομαχική τους πολιτική. Ωστόσο, η άμεση αντίδραση των εικονοφίλων της αυτοκρατορίας χρησιμοποιούσε ως βασικά τα επιχειρήματα κυρίως την αποδοκιμασία της εικονομαχικής πολιτικής τόσο από τον παπικό θρόνο, όσο και από τους εμπερίστατους πατριαρχικούς θρόνους της Ανατολής, ενώ απέρριπτε οποιαδήποτε πρωτοβουλία του αυτοκράτορα στο ζήτημα αυτό με το επιχείρημα ότι είναι "άλλοι οι όροι της βασιλείας και άλλοι οι όροι της ιερωσύνης". Τέταρτον, ο Κωνσταντίνος Ε΄ συνειδητοποίησε το αδιέξοδο της πολιτικής του πατέρα του και αναγκάστηκε αφ' ενός μεν να αποσυνδέσει το ζήτημα από τη διεκδικούμενη ιερατική αυθεντία του αυτοκράτορα, αφ' ετέρου δε να υποχωρήσει και να δεχθεί την αναγκαιότητα της συγκλήσεως μιας Οικουμενικής Συνόδου ως της μόνης αρμόδιας αυθεντίας για να κρίνει το όλο ζήτημα, γι' αυτό και υπέβαλε τις σχετικές θεολογικές του πραγματείες στη Σύνοδο της Ιερείας για να αξιολογηθούν και να υιοθετηθούν. Πέμπτον, η καταχρηστική άσκηση του προνομίου του αυτοκράτορα ως προς την σύγκληση των Οικουμενικών Συνόδων με την πρόσκληση μόνο των επισκόπων της αυτοκρατορίας για να διευκολυνθεί η επιβολή των θέσεών του δεν μειώνει τη σημασία της υποχωρήσεως του αυτοκράτορα επί της αρχής, ότι αρμόδιο όργανο για την αντιμετώπιση του θεολογικού ζητήματος ήταν μόνο η Οικουμενική Σύνοδος και όχι βεβαίως ο αυτοκράτορας. Η σύγκληση λοιπόν της Συνόδου της Ιερείας επιβεβαίωσε

την εγκατάλειψη της σκληρής γραμμής του Λέοντα Γ΄ και την τελική παραδοχή αναγκαιότητας της Οικουμενικής Συνόδου σε ζητήματα πίστεως»³⁸⁰.

Πρόκειται ουσιαστικά για νίκη της εκκλησιαστικής άποψης, έστω και αν η Σύνοδος, χειραγωγούμενη από τον αυτοκράτορα, αποφάσισε σύμφωνα με τις θελήσεις του, καθώς με την πράξη του αυτή ο Κωνσταντίνος αναγνώριζε αυτό ακριβώς που αποτέλεσε το έναυσμα της εικονομαχίας, ότι δηλαδή ο αυτοκράτορας δεν μπορούσε να αποφασίζει για θρησκευτικά θέματα ερήμην της Εκκλησίας³⁸¹.

Η σύγκληση την Συνόδου της Ιερείας, είναι αυτή που διαφοροποιεί την εκκλησιαστική του πολιτική από αυτή του πατέρα του, είναι η απόκλιση από την βασική αρχή την οποία διατύπωσε ο αυτοκράτορας Λέων ο Γ΄, προς τον πάπα Γρηγόριο Β΄, «έγώ είμι βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς»³⁸². Ο Κωνσταντίνος Ε΄, επεμβαίνει στην εκκλησιαστική πολιτική για το ζήτημα των εικόνων, όμως το πράττει εντός των εκκλησιαστικῶν ορίων, συγκαλώντας Σύνοδο, έχοντας μεθοδεύσει με υπομονή την κατάληξη που ήθελε, δίχως να καταλήγει στον καισαροπαπισμό.

Όπως και ο πατέρας του, ο Κωνσταντίνος, τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του, αρκέστηκε σε μια μετριοπαθή πολιτική, ελπίζοντας με τον τρόπο αυτό να υποτάξει ή και να παρασύρει με το μέρος του τους αντιφρονούντες, όταν όμως αυτό δεν πραγματοποιήθηκε θεώρησε ότι έφθασε η στιγμή να δώσει δικαίωση στις θρησκευτικές του πεποιθήσεις³⁸³.

Ο Κωνσταντίνος Ε΄ ήταν ο πρώτος αυτοκράτορας που ενηλικιώθηκε σε ένα εικονομαχικό περιβάλλον, ήταν ένας συνειδητός εικονομάχος που προσπάθησε να συνεχίσει την πολιτική του προκατόχου του³⁸⁴, ωστόσο, ήταν αυτός, τελικά, που ανέτρεψε την πολιτική του καισαροπαπισμού, όταν σε αντίθεση με τον πατέρα του, συγκάλεσε τη Σύνοδο της Ιερείας (754) και ανέτρεψε πλήρως τις θεοκρατικές αντιλήψεις.

Ο Λέων ο Γ΄ αρνούσαν να συγκαλέσει Σύνοδο και στη δική του εκκλησιαστική πολιτική αποφάσιζε με διαταγές, όπως το 730 που απομάκρυνε τις ιερές εικόνες³⁸⁵ και απαγόρευσε τη προσκύνησή τους μέσω σχετικού διατάγματος³⁸⁶. Ο υιός του, όμως, κατανόησε ότι με διατάγματα και απαγορεύσεις δεν λύνονται οι θρησκευτικές

³⁸⁰ Βλ. Φειδά, *Εκκλ. Ιστορία Α΄*, σ. 783-784.

³⁸¹ Π. Γιαννόπουλου, *Οψεις*, σ. 109.

³⁸² *MANSI*, 12, 975.

³⁸³ Ν. Πασσά, *Βυζαντινή Διαμάχη*, σ. 46.

³⁸⁴ S. Runciman, *Βυζαντινή θεοκρατία*, σ. 74.

³⁸⁵ C. Mango, *Βυζάντιο*, σ. 120.

³⁸⁶ Βλ. Φειδά, *Εκκλ. Ιστορία Α΄*, σ. 774.

διαφορές και γι' αυτό επιδίωξε επίσημη εκκλησιαστική αντίκρουση των εικονολατρικών απόψεων και συγχρόνως σύσταση θεολογικής υποδομής για την εικονομαχική επιχειρηματολογία³⁸⁷, μεταφέροντας την εικονομαχία σε επίπεδα δογματικά³⁸⁸.

Η ευρεία μόρφωση, που κατείχε ο Κωνσταντίνος Ε΄, του επέτρεψε να εγκαταλείψει την εμπειρική θέση του πατέρα του και να υιοθετήσει ενσυνείδητη στάση που αφορούσε ένα ευρύτερο φάσμα θεολογικών και πολιτικών απόψεων³⁸⁹. Μάλιστα, ταυτόχρονα με τη πρόσκληση για τη συμμετοχή σε Σύνοδο, στις κατά τόπους Εκκλησίας της Αυτοκρατορίας, απέστειλε και τις θεολογικές του ιδέες, κατά των εικόνων, περιβάλλοντας το εικονομαχικό αυτό μόρφωμα με αυτοκρατορικό κύρος³⁹⁰, προσδίδοντας μία συνοδική επίφαση στην αίρεσή του³⁹¹.

Το ότι ο Λέων Γ΄ ήταν εικονομάχος μπορεί να αμφισβητηθεί, αλλά δεν ισχύει το ίδιο όσον αφορά τον γιο του Κωνσταντίνο Ε΄, αφού ο τελευταίος έγραψε θεολογικές πραγματείες κατά των εικόνων, ενώ είναι βέβαιο ότι το 754 συγκάλεσε μια Σύνοδο που διακήρυξε ότι η λατρευτική χρήση των εικόνων ισοδυναμούσε με διάφορες, προ πολλού καταδικασμένες αιρέσεις οι αποφάσεις της Συνόδου υποστηρίχτηκαν με εκτενείς πατερικές ανθολογίες (δηλαδή συλλογές σχετικών αποσπασμάτων που υποστήριζαν τη χρήση εικόνων)³⁹².

³⁸⁷ Ι. Καραγιαννόπουλου, *Βυζαντινό Κράτος*, σ. 137.

³⁸⁸ Ν. Νικολαΐδη, *Η εικονομαχία*, σ. 67.

³⁸⁹ Π. Γιαννόπουλου, *Πολιτική Ιστορία*, σ. 51.

³⁹⁰ Ν. Νικολαΐδη, *Η εικονομαχία*, σ. 71.

³⁹¹ Ι. Σαρρή, *Βυζάντιον*, σ. 82.

³⁹² Δ. Σταθακόπουλου, *Ιστορία*, σ. 164-165.

2. Η Σύνοδος της Ιερείας (754)

Ο Κωνσταντίνος Ε΄ επέλεξε τον κατάλληλο χρόνο για τη σύγκληση της Συνόδου εξ απόψεως πολιτικής, αφού είχαν επουλωθεί οι πληγές του θανατικού που ταλαιπώρησε τις ευρωπαϊκές επαρχίες και την Κωνσταντινούπολη (746-747), οι Άραβες είχαν εμπλακεί σε εσωτερικές διαμάχες και κατ' επανάληψιν είχαν ηττηθεί από τα αυτοκρατορικά στρατεύματα, και τέλος είχε προηγηθεί την Πεντηκοστή του έτους 751 να στεφθεί συμβασιλεύς ο πρωτότοκος υιός του Λέων, που είχε γεννηθεί τον Ιανουάριο του προηγούμενου έτους³⁹³. Οι υστερόβουλες ενέργειες του Κωνσταντίνου Ε΄ ήταν φανερές³⁹⁴, ήδη από τις προεργασίες που έπραττε τα τελευταία χρόνια, πριν τη σύγκληση της Συνόδου.

Ο αυτοκράτορας, επωφελήθηκε και από τη συγκυρία του πολέμου των Λομβαρδών στο Ρωμαϊκό Κράτος, το 753 και τη φυγή του πάπα Ρώμης Στέφανου Β΄, από τη Ρώμη στη Γαλατία, καθώς ο τελευταίος δεν είχε διάθεση, λόγω των δυσχερειών, να αντιπράξει και να αντιπολιτευτεί τον Κωνσταντίνο Ε΄, οποίος αποφάσισε να συγκαλέσει Οικουμενική Σύνοδο το ίδιο έτος στην Κωνσταντινούπολη³⁹⁵. Οι συνεδριάσεις της Συνόδου ξεκίνησαν στο παλάτι της Ιερείας, στις αρχές του 754 και συγκεκριμένα την 10^η Φεβρουαρίου και τελείωσαν την 8^η Αυγούστου του ίδιου έτους³⁹⁶.

Στη Σύνοδο της Ιερείας συμμετείχαν 338 επίσκοποι, μεταξύ αυτών και ο Θεοδόσιος Εφέσσου, στον οποίο και ανατέθηκε η προεδρεία της εν λόγω Συνόδου, καθώς τον προηγούμενο μήνα είχε πεθάνει ο Πατριάρχης Αναστάσιος³⁹⁷. Η απουσία του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως δεν ήταν η μόνη, καθώς απουσία εκπροσώπων υπήρξε και από τη πλευρά των θρόνων Ρώμης, Αλεξάνδρειας, Αντιόχειας και Ιεροσολύμων³⁹⁸. Οπωσδήποτε η μη συμμετοχή των παλαίφατων θρόνων στη Σύνοδο της Ιερείας, συνιστούσε, εκ προοιμίου, κόλαφο για τις αποφάσεις της³⁹⁹ και γι' αυτό το γεγονός οι ορθόδοξοι ονόμασαν ειρωνικά τη σύναξη «ακέφαλη Σύνοδο»⁴⁰⁰. Το γεγονός

³⁹³ Αικ. Χριστοφίλου, *Βυζ. Ιστορία Β1*, σ. 113, Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 426.

³⁹⁴ Ν. Νικολαΐδη, *Η εικονομαχία*, σ. 71.

³⁹⁵ Κ. Παπαρρηγόπουλου, *Εικονομαχία*, σ. 124-125.

³⁹⁶ Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 427- 428, Αικ. Χριστοφίλου, *Βυζ. Ιστορία Β1*, σ. 113, S. Gero, *Constantine V*, σ. 54.

³⁹⁷ Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 427.

³⁹⁸ Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 427.

³⁹⁹ Ν. Νικολαΐδη, *Η εικονομαχία*, σ. 72.

⁴⁰⁰ G. Ostrogorsky, *Ιστορία Β΄*, σ. 39, Δ. Μόσχου, *Ιστορία*, σ. 222.

αυτό, για το οποίο οι ορθόδοξοι ονόμασαν έτσι την Σύνοδο, δεν εμπόδισε τα μέλη της να διεκδικήσουν το κύρος Οικουμενικής Συνόδου⁴⁰¹.

Άλλωστε, πάντοτε οι άμεσες ή έμμεσες επεμβάσεις της κρατικής εξουσίας στο δογματικό πεδίο συναντούσαν την αποδοκιμασία και την αντίδραση της θιγόμενης μόνο μερίδας, όμως το γεγονός ότι η Σύνοδος δεν μπορούσε να έχει την ισχύ Οικουμενικής Συνόδου ήταν κάτι που είχε επαναληφθεί και στο παρελθόν με τη Σύνοδο της Εφέσου το 449, αλλά και το αντίθετο, δηλαδή μία Σύνοδος που συγκλήθηκε ως Τοπική να χαρακτηριστεί μετέπειτα ως Οικουμενική⁴⁰².

Η απουσία της πενταρχίας των Πατριαρχών δεν ήταν το μοναδικό γεγονός που προκαλούσε αίσθηση, καθώς μεγαλύτερη εντύπωση προξενούσε, η παράβαση της εκκλησιαστικής τάξεως με την κατάληψη του χηρεύοντος θρόνου της Κωνσταντινουπόλεως, κατά τη τελευταία συνεδρίαση της εν λόγω Συνόδου, που έλαβε χώρα στο ναό της Παναγίας των Βλαχερνών, όπου ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ε΄: «*ἀνήλθε ἐν τῷ ἄμβωνι κρατῶν Κωνσταντίνον μοναχόν, ἐπίσκοπον γενόμενον τοῦ Συλλαίου, καὶ ἐπευξάμενος ἔφη μεγάλη τῇ φωνῇ· "Κωνσταντίνου οἰκουμενικοῦ πατριάρχου πολλὰ τὰ ἔτη"*»⁴⁰³.

Η αυθαίρετη ενέργεια του Κωνσταντίνου Ε΄, η οποία εμφανέστατα εκφράζει και τη δίνη της Εκκλησίας και διερμηνεύει την πολιτική, την οποία εγκαινίασε, εξ αφορμής των εικόνων, ο Λέων Γ΄, διερμηνεύει και τη σκοπιμότητα του αυτοκράτορα, να εγκριθούν οι αποφάσεις της Συνόδου της Ιερείας και από τον Οικουμενικό θρόνο, ώστε να περιβληθούν με το ανάλογο κύρος⁴⁰⁴ της δογματικής διατύπωσης⁴⁰⁵. Η σύγκληση Συνόδου, ήταν βεβαίως κίνηση τακτικής, αλλά διέσωζε το θεσμικό πλαίσιο σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας και αποδυνάμωνε τις επικίνδυνες θεοκρατικές αναζητήσεις⁴⁰⁶.

⁴⁰¹ Α. Ηλιάδη, *Εικονομαχία*, σ. 67.

⁴⁰² «Και πρέπει να υπογραμμιστεί ότι στην πρώτη, ιδίως, βυζαντινή περίοδο, στην περίοδο δηλαδή της οριστικής διαμορφώσεως της χριστιανικής δογματικής διδασκαλίας, που χαρακτηριζόταν από έντονες αντιθέσεις μέσα στους κόλπους της Εκκλησίας, η διάκριση μιας ορθόδοξης από μία κακόδοξη (αιρετική) διδασκαλία δεν ήταν πάντοτε εύκολη. Αυτό ισχύει και σε εκείνες ακόμα τις περιπτώσεις, στις οποίες υπήρχαν αποφάσεις οικουμενικών συνόδων, αφού κριτήριο της οικουμενικότητας ήταν ακριβώς η γενική αποδοχή των αποφάσεών τους από το σύνολο των μελών της Εκκλησίας, που όχι σπάνια ήταν ζήτημα χρόνου (π.χ. η σύνοδος της Εφέσου του 449, η λεγόμενη «Ληστρική», συγκλήθηκε μεν ως οικουμενική, αλλά δεν διατήρησε αυτόν τον χαρακτηρισμό, ενώ αντίθετως η Β΄ Οικουμενική συνήλθε το 381 στην Κωνσταντινούπολη ως τοπική σύνοδος)», Σ. Τρωιανού – Γ. Πουλή, *Δίκαιο*, σ. 56.

⁴⁰³ Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 428.

⁴⁰⁴ Ν. Νικολαΐδη, *Η εικονομαχία*, σ. 73.

⁴⁰⁵ Δ. Ζακυνθινού, *Βυζαντινή Ιστορία*, σ. 189.

⁴⁰⁶ Βλ. Φειδά, *Βυζάντιο*, σ. 89.

Κάποιος μελετητής θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι, η μη εκλογή νέου Πατριάρχη, εξ αρχής, υπό την προεδρία του οποίου θα συνεδρίαζε η Σύνοδος, μαρτυρεί κατά τον πλέον εύγλωττο τρόπο τα αθέμιτα μέσα, τα οποία μεταχειριζόταν ο αυτοκράτορας για να επιβάλλει τη θέλησή του, με αποτέλεσμα η απόφαση να είναι προειλημμένη⁴⁰⁷. Προειλημμένη, όμως, θα ήταν η απόφαση ακόμη κι αν είχε εκλεχθεί νέος Πατριάρχης, πριν τις συνεδριάσεις της Συνόδου, καθώς ο Κωνσταντίνος Ε΄ θα επέλεγε για το συγκεκριμένο αξίωμα, κάποιον που θα ακολουθούσε την εκκλησιαστική του πολιτική, όπως έκανε ο Πατριάρχης Αναστάσιος.

Η απόφαση, ωστόσο, πράγματι ήταν προειλημμένη, καθώς οι επίσκοποι γνώριζαν εκ των προτέρων τι καλούντο να πράξουν, διότι συγχρόνως ο αυτοκράτορας κυκλοφόρησε συγγραφή, που διατύπωνε κατηγορηματικώς πορίσματα κατά των εικόνων, τα οποία θα παρουσιάζονταν σε αυτούς προς υπογραφή για να αποτυπωθεί η θεολογία του στον Όρο της Συνόδου⁴⁰⁸. Ο Κωνσταντίνος Ε΄ έχοντας χειροτονήσει, καθ' όλη τη διάρκεια της βασιλείας του, ομόφρονες επισκόπους ήταν δεδομένο ότι θα επικύρωνε την εικονομαχία μέσω της Συνόδου, σε σημείο που ο Ιωάννης Δαμασκηνός να αναφέρει ότι και ο νέος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Κωνσταντίνος Β΄ (754-766), δεν προήλθε ούτε εκ Θεού ούτε εξ ιερέων ψήφο, αλλά από την πανουργία του αυτοκράτορα, τον οποίο και κατακρίνει ως: «ὁ τρισὶ γυναιξὶ παρανόμως συζευχθεὶς»⁴⁰⁹.

Ο αυτοκράτορας μπορεί να κατηγορηθεί για πανουργία όχι όμως και για καισαροπαπισμό. Η μόνη περίπτωση να κατηγορούνταν για το δεύτερο θα ήταν να προήδρευε ο ίδιος στις εργασίες της Συνόδου, ακόμη κι αυτό, όμως, δεν θα του επέφερε αυτομάτως θεοκρατικές αντιλήψεις. Ο Κωνσταντίνος Ε΄ δεν θα ήταν ο μόνος αυτοκράτορας που θα λάμβανε μέρος σε Σύνοδο, με τόσο ενεργό ρόλο, καθώς και ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Δ΄, προήδρευσε προσωπικά στις δώδεκα από τις δεκαοκτώ συνεδρίες της ΣΤ΄ Οικουμενικής Συνόδου, άλλα δεν του προσέδωσε κανείς θεοκρατικές τάσεις.

⁴⁰⁷ Β. Γιαννόπουλου, *Αντιλήψεις*, σ. 51.

⁴⁰⁸ V. Laurent, *Εικονομαχία*, *ΘΗΕ 5*, σ. 399.

⁴⁰⁹ «Ὁμοίωτροπον καὶ ὁμόηχον εὐρῶν ὄργανον, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁμώνυμον, καὶ ὁμόφρονά τινα τοῦ ἱερατικοῦ καταλόγου, τοῦτον ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἐπάρας, οὐχὶ Θεοῦ καὶ ἱερέων ψήφῳ, ἀλλὰ τῇ αὐτοῦ πανουργίᾳ, τῶν ἀμφοτέρων ἐν τὴν ἄμβων ἀνελθόντων, ὑπὸ τῶν τοῦ βασιλέως χειρῶν Κωνσταντίνου Κωνσταντίνος τὴν ἱεράν ὁ ἀνίερος ἐνδιδύσκειται διπλοῖδα καὶ τὸ ὠμοφόριον. Ὡ τῆς ἀναξίας! ὁ ἀσπιδοφόρος, ἱεροθέτης· καὶ ὁ πολέμοις καὶ φόνους ἐσχολακῶς, ἱερουργός· καὶ ὁ τρισὶ γυναιξὶ παρανόμως συζευχθεὶς, τῶν ἱερῶν χειροτονητῆς καθίστατο», Ι. Δαμασκηνού, *Ἐπιστολή*, PG 95, σ. 361.

Πολλοί αυτοκράτορες, συμμετείχαν σε Συνόδους και δεν είχαν πάντοτε διαιτητικό χαρακτήρα, ενώ αρκετοί όροι και κανόνες, ακόμη και Οικουμενικών Συνόδων, οφείλονταν στις προσωπικές τους παρεμβάσεις, ενώ θεωρούνταν ισότιμοι και ισόνομοι σύνεδροι με τους εκκλησιαστικούς εκπροσώπους και οι αποφάσεις των Συνόδων είχαν ισχύ και νομικό κύρος μόνο μετά την προσυπογραφή του αυτοκράτορα⁴¹⁰.

Μάλιστα, λόγω του ιδιαίτερου ρόλου που διαδραμάτιζαν οι αυτοκράτορες στις εργασίες των Οικουμενικών Συνόδων, αποκόμιζαν από τους συνοδικούς Πατέρας επευφημίες και εγκωμιαστικούς χαρακτηρισμούς, οι οποίοι δήλωναν και τη θέση τους στην Εκκλησία: βασιλεύς, ιερέυς, προστάτης της πίστεως αυτός που ορθοτομεί, που προστατεύει και συμμετέχει στις εργασίες των Συνόδων, που ειρηνεύει την Εκκλησία και την Πολιτεία, το στήριγμα και φύλακας της ορθοδόξου πίστεως, καθώς και ο επίγειος βασιλεύς, για τον οποίο η Εκκλησία αιτείται από τον επουράνιο να τον προστατεύσει, θεωρώντας τον αυτοκράτορα, ως εικόνα του Χριστού, αποτελούσε ένα εκλεκτό, ξεχωριστό και ιδιαίτερο μέλος του σώματος της Εκκλησίας, το οποίο συμμετείχε ενεργά στις εργασίες των Οικουμενικών Συνόδων⁴¹¹.

Δυστυχώς τα πρακτικά και οι αποφάσεις της Συνόδου της Ιερείας χάθηκαν στερώντας την ιστορική επιστήμη από στοιχεία μείζονος σημασίας για τις σχέσεις μεταξύ πολιτικής και θρησκευτικής εξουσίας⁴¹², όμως έχουν διασωθεί μικρά αποσπάσματα από τις συνταχθείσες πραγματείες του Κωνσταντίνου Ε΄ και τα πρακτικά της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου που περιλαμβάνουν κάποια εικονομαχικά χωρία περί της λατρείας των εικόνων και την αναμόχλευση του χριστολογικού προβλήματος⁴¹³. Είναι αληθές ότι τα πρακτικά της Συνόδου αυτής δεν περισώθηκαν ακέραια, άλλα όσο ατελή και αν είναι, παρέχουν την ακριβή έννοια περί των σκέψεων και των αποφάσεων που λήφθηκαν⁴¹⁴.

Το βέβαιον, είναι ότι στο επίπεδο των σχέσεων πολιτικής και εκκλησιαστικής εξουσίας ο Κωνσταντίνος Ε΄, έχοντας εξασφαλίσει την αριθμητική πλειοψηφία, συγκάλεσε το 754 «οικουμενική» Σύνοδο, η οποία αποδέχτηκε την εικονομαχία⁴¹⁵. Το αρχικό κίνητρο του Κωνσταντίνου Ε΄ ήταν πιθανότατα θεολογικού χαρακτήρα⁴¹⁶ και γι' αυτό αποφάσισε να δώσει κύρος στην Εικονομαχία μέσω Συνόδου.

⁴¹⁰ Π. Γιαννόπουλου, *Οψεις*, σ. 106.

⁴¹¹ Β. Κουκουσάς, *Πτυχές*, σ. 112.

⁴¹² Π. Γιαννόπουλου, *Οψεις*, σ. 109.

⁴¹³ Βλ. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζ. Ιστορία Β1*, σ. 113-114.

⁴¹⁴ Κ. Παπαρρηγόπουλου, *Εικονομαχία*, σ. 125.

⁴¹⁵ Π. Γιαννόπουλου, *Οψεις*, σ. 109.

⁴¹⁶ S. Runciman, *Πολιτισμός*, σ. 60.

Ο Ιωάννης Δαμασκηνός αναφέρει ως μιανή την Σύνοδο που πραγματοποιήθηκε, κάνοντας λόγο για πολλαπλές παρανομίες, όπως η κατάληψη του χηρεύοντος θρόνου από τον αυτοκράτορα, η γνωστοποίηση του θεολογικού του προγράμματος ταυτόχρονα με τη πρόσκληση της συνόδου προς τις επισκοπές, η παρουσία πολλών ψευδοϊερέων, οι οποίοι κατείχαν το αξίωμά τους εξαιτίας των εικονομαχικών τους κινήτρων και αποκάλεσαν τις ιερές εικόνες ως αγαλματικά είδωλα, ενώ αναθεμάτισαν και τον Πατριάρχη Γερμανό Α΄, τον οποίο και αποκαλούσαν ξυλολάτρη⁴¹⁷.

Ο Κωνσταντίνος Ε΄ έδωσε στον αγώνα κατά των εικόνων επίσημη μορφή και μέσω της Συνόδου καταδίκασε απερίφραστα τη χρήση των εικόνων αποφασίζοντας να καθαιρείται όποιος κληρικός χρησιμοποιούσε εικόνες, και να αναθεματίζεται όποιος μοναχός ή λαϊκός τολμούσε να έχει οποιαδήποτε σχέση με αυτές⁴¹⁸. Η εκκλησιαστική Σύνοδος αποδέχθηκε, πως η προσκύνηση των εικόνων είναι ειδωλολατρία και επικύρωσε έτσι ως ορθή την θρησκευτική πολιτική των Ισαύρων⁴¹⁹. Τώρα πια ο αυτοκράτορας μπορούσε να χτυπήσει τους αντιπάλους όχι μόνο ως επαναστάτες κατά της βασιλικής εξουσίας αλλά και ως επαναστάτες απέναντι στο Θεό⁴²⁰.

Όλοι οι επίσκοποι του βυζαντινού κράτους δέχθηκαν τις αποφάσεις της Συνόδου, διότι πολλοί εξ αρχής ήταν εικονομάχοι, ενώ οι υπόλοιποι αναγκάστηκαν να υποκύψουν⁴²¹, αλλά το αποτέλεσμα ήταν το ίδιο: «Η άγια σύνοδος έξεβόησε πάντες ούτω πιστεύομεν, πάντες τὸ αὐτὸ φρονούμεν πάντες συναινέσαντες και ἀσμενίσαντες ὑπεγράψαμεν»⁴²².

Έτσι, ο Κωνσταντίνος Ε΄ κατάφερε να εκδώσει κανονικές διατάξεις, που μεταμορφώθηκαν σε νόμους, εναντίον των οποίων κανείς δεν θα μπορούσε να κινηθεί χωρίς να προσβάλλει την ασφάλεια του Κράτους και όποιος το παρέβαινε θα υπόκειτο στις χειρίστες των ποινών⁴²³. Ο Κωνσταντίνος Ε΄ είχε επιτύχει το σκοπό του, οι

⁴¹⁷ «Εκ τούτου οὖν συμπλεχθείσης τῆς μιανῆς συνωρίδος, ὡς παρανόμου σειράς, προγράμματα κατὰ πάσαν ἐπαρχίαν ἐπέμπετο πρὸς τοὺς κατὰ χώραν ἀρχισατράπας σὺν ἐπισκόποις, τὴν βασιλεύουσαν πάλιν καταλαβεῖν, πρὸς τὸ σύνοδον γενέσθαι κατὰ τῶν σεπτῶν εἰκόνων· τοῦ δὲ τυράννου τον σεβάσμιον τῆς παναχράντου Θεοτόκου τὴν ἐν Βλαχέρναις χαρακτήρα κατορύξαντος, σύνοδον ἄθε τούτων ψευδοϊερέων ἐν αὐτῷ τῷ πανσέπτῳ ναῷ ὁ ἀλιτήριος προκαθεσθεις ἅμα τῷ ὁμώνυμῳ πρώτῃ τῆς τοῦ Χριστοῦ ποιμήνης, τὴν μισαρὰν καὶ ἐχθρῶδη ἐπιτελοῦσα σύνοδον, ἀγαλματικά εἶδωλα τὰς σεκτάς εἰκόνας καλέσαντες. Εἶτα Γερμανὸν τὸν θεῖον καὶ ὀρθοτόμον τῆς Ἐκκλησίας ἀναθεματίσαντες, ξυλολάτρη ἀπεκάλουν», Ι. Δαμασκηνού, *Ἐπιστολή*, PG 95, σ. 361-364.

⁴¹⁸ Β. Νεράντζη-Βαρμάζη, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, σ. 77, L. Brubaker, *Byzantine Iconoclasm*, σ. 5, M. Anastos, *Images*, σ. 151-152.

⁴¹⁹ Γ. Κορδάτου, *Ακμή και παρακμή*, σ. 183, Σ. Καργάκου, *Αὐτοκρατορία*, σ. 166.

⁴²⁰ Κ. Ντηλ, *Ἱστορία*, σ. 71.

⁴²¹ Β. Στεφανίδου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, σ. 236.

⁴²² Βλ. Θ. Δετοράκη, *Βυζαντινὴ Φιλολογία Β΄*, σ. 390.

⁴²³ V. Laurent, *Εἰκονομαχία*, *ΘΗΕ* 5, σ. 399.

εικονομαχικές απόψεις δεν ήταν μόνο γνώμες του αυτοκράτορα, αλλά συμπεράσματα και αποφάσεις «Οικουμενικής» Συνόδου, των οποίων το κύρος εκκαλείτο, κατά παλαιά βυζαντινή παράδοση, να αποκαταστήσει η πολιτική εξουσία⁴²⁴.

Μετά το τέλος της συνόδου, στις 27 Αυγούστου 754, *ἀνήλθεν ὁ βασιλεὺς ἐν τῷ Φόρῳ σὺν Κωνσταντίνῳ τῷ ἀνιέρῳ προέδρῳ καὶ τοῖς λοιποῖς ἐπισκόποις, καὶ ἐξεφώνησαν τὴν ἑαυτῶν κακόδοξον αἴρεσιν ἐνώπιον παντὸς τοῦ λαοῦ ἀναθεματίσαντες Γερμανὸν τὸν ἀγιώτατον καὶ Γεώργιον τὸν Κύπριον καὶ Ἰωάννην τὸν Χρυσορρόαν Δαμασκητὸν τὸν Μανσοῦρ, ἄνδρας ἀγίους καὶ αἰδεσίμους διδασκάλους*⁴²⁵.

⁴²⁴ Βλ. Ι. Καραγιαννόπουλου, *Ιστορία Β΄*, σ. 154.

⁴²⁵ Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 428.

3. Δογματικές συνέπειες και η στάση των άλλων Πατριαρχείων

Στη διατύπωση των αποφάσεών της η Σύνοδος ξεκίνησε από τις προγραμματικές πραγματείες του αυτοκράτορα και εξέθεσε, όπως εκείνος, το χριστολογικό πρόβλημα στο κέντρο των συζητήσεων, παραμερίζοντας όμως όλες τις απρόσεκτες διατυπώσεις και προ πάντων τις μονοφυσιτικές εκφράσεις των πραγματειών εκείνων, ενώ ταυτόχρονα απέφυγε προσεκτικά να έλθει σε αντίθεση με τους όρους των προηγούμενων Οικουμενικών Συνόδων, προσπαθώντας με υπερβολικά έξυπνους συλλογισμούς να αποδείξει ότι οι εικονόφιλοι περιπίπτουν αναγκαστικά, είτε στη μονοφυσιτική, είτε στην νεστοριανική αίρεση⁴²⁶.

Ο εικονοκλαστικός συλλογισμός του Κωνσταντίνου, ο οποίος συμπεριλήφθηκε στις αποφάσεις της Συνόδου ήταν κατά βάση Χριστολογικός, διακηρύσσοντας ότι οι οπαδοί των εικόνων προσχωρούσαν αναπόφευκτα είτε στην αίρεση του Νεστοριανισμού, αν πρέσβευαν ότι μόνη η ανθρώπινη φύση του Χριστού εξεικονιζόταν ή στην αίρεση του Μονοφυσιτισμού, αν θεωρούσαν ότι η θεία φύση παριστανόταν συγχρόνως, καθώς στην περίπτωση αυτή συνέχεαν τις αδιαίρετες φύσεις του Χριστού⁴²⁷.

Αν και ο τρόπος διεξαγωγής των εργασιών της Συνόδου παραμένουν άγνωστες, προφανώς ο περισσότερος χρόνος αναλώθηκε στην προσαγωγή και ανάγνωση πατερικών Χρήσεων κατά της κατασκευής και προσκυνήσεως των σεπτών εικόνων, ενώ παρερμηνεύθηκαν χωρία της Αγίας Γραφής και της πατερικής παραδόσεως, άλλα νοθεύτηκαν ή κολοβώθηκαν για να ανταποκρίνονται στον επιδιωκόμενο σκοπό, ενώ δεν έλειψαν και πολλά νόθα και ψευδεπίγραφα κείμενα⁴²⁸.

Η Σύνοδος της Ιερείας αποδοκίμασε την τιμή των ι. εικόνων με το αιτιολογικό ότι: α) οδηγούσε στην ειδωλωματική πλάνη, β) ότι ήταν αντίθετη προς την κατ' εξοχήν πνευματική λατρεία του Χριστιανισμού, γ) ότι μείωνε και ύβριζε τη δόξα των αγίων με την εξεικόνισή τους σε «κοινήν» και «ἄτιμον» ύλη, δ) ότι οφειλόταν σε «άνόητον επίπνοιαν τοῦ σκαιογράφου, δι' οἰκτράν αἰσχροκέρδειαν ἐπιτηδεύσαντος τό ἀνεπιτήδευτον, τ.ἔ. τά καρδία πιστευόμενα καί στόματι ὁμολογούμενα χερσί βεβήλοις διαμορφώσαι», ε) ότι ήταν αντίθετη προς την Αγία Γραφή, και στ) ότι καταργούσε την

⁴²⁶ Α. Ηλιάδη, *Εικονομαχία*, σ. 67.

⁴²⁷ Ν. Πασσά, *Βυζαντινή Διαμάχη*, σ. 52, J. Elsner, *Iconoclasm*, σ. 379, S. Gero, *Constantine V*, σ. 76.

⁴²⁸ Β. Γιαννόπουλου, *Αντιλήψεις*, σ. 51.

ιερά παράδοση και τις έξι πρώτες Οικουμενικές Συνόδους, οι οποίες δεν εισήγαγαν την τιμή των ι. εικόνων⁴²⁹.

Αφού, λοιπόν, απέτρεψε την προσκύνηση των εικόνων, παρουσίασε τη Θεία Ευχαριστία ως τη μόνη αληθινή και σεβαστή εικόνα του Χριστού⁴³⁰. Η μοναδική νόμιμη εικόνα του Χριστού ήταν γι' αυτούς ο άρτος και ο οίνος, ως σύμβολα για το αίμα και το σώμα του Χριστού, και η μόνη επιτρεπτή εικόνα μέσα στην Εκκλησία η εικόνα του σταυρού⁴³¹.

Ο Όρος της Ιερείας αποσαφηνίζει τα επιχειρήματα (χριστολογικά και ευχαριστηριακά) των Πεύσεων και τα συνδέει πιο αυστηρά με το χριστιανικό δόγμα⁴³², ωστόσο το επιχείρημα ότι μοναδική νόμιμη εικόνα του Χριστού είναι η Θεία Ευχαριστία, ήταν διατυπωμένο στη δεύτερη Πεύση του Κωνσταντίνου Ε', ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι ο συλλογισμός και η κατάληξη των επιχειρημάτων του, είναι ίδια με αυτή του Αγίου Ιωάννου Δαμασκηνού, εξάγοντας όμως τα αντίθετα αποτελέσματα⁴³³. Μελετώντας κανείς τον Όρο της πρώτης εικονοκλαστικής Συνόδου αντιλαμβάνεται την πρόθεση αυτής, να μην απομακρυνθεί από τις κατευθυντήριες γραμμές και τις βασικές ιδέες του αυτοκράτορα, όπως αυτές διατυπώθηκαν στις Πεύσεις⁴³⁴.

Εκτός, όμως από την εικόνα του Χριστού, ο Κωνσταντίνος Ε', απαγόρευε όχι μονάχα να εικονίζεται η Παρθένος, αλλά ακόμα και να την επικαλούνται οι πιστοί και ομιλούσε γι' Αυτήν με υβριστική ειρωνεία, ενώ παράλληλα περιφρονούσε τη λατρεία των αγίων και διέταζε να πετούν στη θάλασσα τα λείψανά τους⁴³⁵. Ο αυτοκράτορας εκτός από την τιμή που δεν υποδείκνυε στους Αγίους, πίστευε ότι και η Παναγία, μετά

⁴²⁹ Βλ. Φειδά, *Εκκλ. Ιστορία Α'*, σ. 782.

⁴³⁰ T. Krannich, C. Schubert, C. Sode, *Synode von Hiereia*, σ. 8.

⁴³¹ S. Linnér, *Ιστορία*, σ. 113.

⁴³² Βλ. Κ. Μπουρδάρα, *Εικονομαχία*, σ. 11.

⁴³³ «Η δεύτερη Πεύσις του Κωνσταντίνου Ε' έχει καθαρά νεστοριανικό υπόβαθρο και αναφέρει ότι η πραγματική εικόνα του Χριστού είναι η Θεία Ευχαριστία, η μοναδική μη ειδωλολατρική, καθώς δεν απεικονίζει τον Κύριο. Έτσι, το ψωμί και το κρασί είναι η μοναδική εικόνα του ίδιου του Χριστού. Αυτό συμβαίνει σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο, διότι η μεταμόρφωση των υλικών αγαθών σε Σώμα και Αίμα Χριστού φανερώνει ότι υπάρχει το ομοούσιο. Διαφορετικά δεν μπορεί να υπάρξει αληθινή εικόνα του, καθώς κατ' αυτόν, κάπως πρέπει να περιγράφεται τόσο η ανθρώπινη φύση όσο και η θεϊκή φύση του Χριστού. Εάν δεν συμβαίνει αυτό, τότε απειλείται η θεότητα του. Το συγκλονιστικό στο σημείο αυτό είναι ότι ενώ ο Κωνσταντίνος ξεκινά από την ίδια βάση με τον άγιο Ιωάννη Δαμασκηνό, τη σχέση δηλαδή εικόνας και αρχετύπου, διαφοροποιείται στην πορεία και καταλήγει στο παραπάνω συμπέρασμα», Βλ. Β. Μαυροσκά, *Η θεολογία*, σ. 162-164.

⁴³⁴ Β. Γιαννόπουλου, *Αντιλήψεις*, σ. 54, P. Alexander, *Hiereia*, σ. 493, T. Noble, *Iconoclasm*, σ. 94, G. Ostrogorsky, *Byzantinische Bilderstreit*, σ. 8-11.

⁴³⁵ Ν. Πασσά, *Βυζαντινή Διαμάχη*, σ. 46.

τη κοίμησή Της δεν μπορούσε να βοηθήσει, ούτε να μεσολαβήσει για τους χριστιανούς, μη αποδεχόμενος την πρεσβεία της Θεοτόκου⁴³⁶.

Επί δέκα χρόνια ο Κωνσταντίνος Ε΄ προσπάθησε να επιβληθεί με την πειθώ αλλά όταν είδε την αποτυχία των προσπαθειών του αποφάσισε να καταφύγει στη βία για να επιβάλλει τις αποφάσεις της Συνόδου⁴³⁷. Έτσι συνέχισε την εικονομαχία με βιαιότερο τρόπο μετά την εκκλησιαστική κάλυψη της Συνόδου, με τις αποφάσεις της οποίας, άρχισε να εφαρμόζει τη καταστροφή των εικόνων, ενώ παράλληλα επιζωγραφίζονταν τοιχογραφίες και ψηφιδωτά⁴³⁸.

Η Σύνοδος αποφάνθηκε ότι απαγορεύεται η κατασκευή εικόνων και όποιος το πράττει θα δέχεται και τις ανάλογες κυρώσεις: «Μηκέτι τολμᾶν ἄνθρωπόν τε οἰνδήποτε ἐπιτηδεύειν τό τοιοῦτων ἄσεβές και ἀνόσιον ἐπιτήδευμα, ὁ δὲ τολμῶν ἀπὸ τοῦ παρόντος κατασκευάσαι εἰκόνα ἢ προσκυνῆσαι ἢ στήσαι ἐν ἐκκλησίᾳ ἢ ἐν ἰδιωτικῷ οἴκῳ ἢ κρύψαι, εἰ μὲν ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος εἶεν, καθαιρείσθω· εἰ δὲ μονάζων ἢ λαϊκός, ἀναθεματιζέσθω καὶ τῆς βασιλικῆς νόμοις ὑπεύθυνος ἔστω, ὡς ἐναντίας τῶν τοῦ Θεοῦ προσταγμάτων καὶ ἐχθρὸς τῶν πατρικῶν δογμάτων»⁴³⁹. Η Σύνοδος λοιπόν του 754 όχι μόνο απέβαλε τις εικόνες από τις χριστιανικές Εκκλησίες, αλλά απαγόρευσε με την επιβολή διαφόρων ποινών και την ίδια την κατασκευή, την ανάρτηση και την προσκύνησή τους οπουδήποτε, καθώς και την απόκρυψη κάθε εικόνας⁴⁴⁰.

Η Σύνοδος της Ιερείας ξεσήκωσε μια περίοδο συγκρούσεων στην οποία όχι μόνο ιερωμένοι αλλά και λαϊκοί επίσης διώχθηκαν για απλή κατοχή ιερών εικόνων, όμως η

⁴³⁶ «Ἀπέλωμεν εἰς τὴν παναγίαν Θεοτόκον τοῦ προσεύξασθαι· εἴτε εἰς τοὺς ἁγίους ἀποστόλους· εἴτε εἰς τοὺς ἁγίους τεσσαράκοντα μάρτυρας· εἴτε εἰς τὸν ἅγιον πρωτομάρτυρα Στέφανον· τοῦτο ὁ δόλιος οὐδὲ τῆ ἀκοῆ ὑπεδέξατο, ἀλλὰ τὸ ἅγιον ἐκ τῶν ἁγίων ἀποβαλλόμενος, τὴν παναγίαν Θεοτόκον ὠνόμαζε, μετὰ θάνατον αὐτὴν βοηθεῖν μὴ δυναμένην· καὶ τοὺς ἁγίους ἀποστόλους, καὶ πάντας τοὺς μακαρίους μάρτυρας, πρεσβείαν μὴ κεκτημένους, μόνους ἑαυτοὺς ὠφελήσαντας διὰ τὰ πάθη, ἅπερ ὑπέστησαν, καὶ τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς ἐκ τῆς κολάσεως διασώσαντας· ἐπεὶ τοὺς προσκαλουμένους αὐτοὺς ἢ προστρέχοντας, μηδὲν ὠφελοῦντας. Ὡ μισρὰ γλῶσσα εἰς τὸ κακὸν ἠκονημένη! Ὡ μισρὸν στόμα κατὰ τῶν ἁγίων λαλήσαν βλασφημίαν! Εἰ ἡ Θεοτόκος μετὰ θάνατον βοηθεῖν οὐ δύναται, καὶ τίς ἄλλη προστασία ἡμῶν, καὶ βοηθός, καὶ ἐπίκουρος τοῦ γένους τῶν Χριστιανῶν καθέστηκεν; Εἰ γὰρ τις τῶν ἀνθρώπων μητέρα τινὸς κτησάμενος μεσίτιν, ταύτην θεραπεύει δι' ἐπιεικείας καὶ τιμῆς, καὶ εὐχὰς ἱκετηρίους ποιούσης αὐτῆς ὑπὲρ ὁμοφύλου, οἰκέτου ἢ φίλου, οὐκ ἂν αὐτῆς ὁ γνήσιος υἱὸς παράκουση τῆς δεήσεως καὶ τῆς πρεσβείας. Ἡ υπερτέρα παντὸς τοῦ γένους καὶ τῶν ἄνω δυνάμεων, ἀγνή τε σώματι καὶ πνεύματι, τοιοῦτου υἱοῦ μήτηρ γενησαμένη, πόσῃν πρεσβείαν καὶ παρρησίαν πρὸς τὸν ἐξ αὐτῆς σαρκωθέντα κέκτηται; Καὶ γὰρ ἀσύγκριτον καὶ ἀκατάληπτον ἔχει τὸ δύνασθαι· καὶ μαρτυροῦσιν οἱ προστρέχοντες πρὸς ἡ τὴν σκέπην αὐτῆς, καὶ πῶς εὐθὺς ἐπίκουρος καὶ βοηθία ἡμῶν καθέκαστην ταῖ συμφοραῖς καὶ ταῖς ἀρρωστίας καθέστηκεν», Ι. Δαμασκηνού, *Λόγος*, PG 95, σ. 337-340.

⁴³⁷ Ι. Τσιγκαροπούλου, *Αναστήλωση*, σ. 74.

⁴³⁸ Σ. Ψάλτου, εικόνα, εικονομαχία, *Θρησκευτολογικὸ Λεξικόν*, σ. 196-197.

⁴³⁹ MANSI, 13, 327.

⁴⁴⁰ Κ. Παπαρρηγόπουλου, *Ιστορία (641-802)*, σ. 172.

λατρεία των εικόνων δεν ξεριζώθηκε, αντίθετα, δημιουργήθηκε ένα επικίνδυνο σχίσμα στη βυζαντινή κοινωνία, η οποία δεν ακολούθησε πάντοτε γεωγραφικές, εθνικές ή κοινωνικές γραμμές⁴⁴¹. Οι ι. εικόνες του Χριστού, της Θεοτόκου και των αγίων απαγορεύθηκαν⁴⁴² και αντικαταστάθηκαν από απεικονίσεις δέντρων, ζώων, κυνηγιών και σατανικών ιππηλασιών⁴⁴³. Ο Όρος της Συνόδου ανέφερε χαρακτηριστικά ότι: «Άπαντες ήμεϊς οί τὸ τῆς ἱερωσύνης ἀξίωμα περικείμενοι, ὁμοφώνως ὀρίζομεν ἀπόβλητον εἶναι καὶ ἄλλοτρίαν καὶ ἐβδελυγμένην ἐκ τῆς τῶν Χριστιανῶν ἐκκλησίας πᾶσαν εἰκόνα ἐκ παντοίας ὕλης καὶ χρωματουργικῆς τῶν ζωγράφων κακοτεχνίας πεπονημένην»⁴⁴⁴.

Παρ' ὅλη τη ἐπίφαση νομιμότητος ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ γνώριζε ὅτι τόσο ἡ Σύνοδος, ὅσο καὶ τα πορίσματά της δεν μπορούσαν νὰ διεκδικήσουν ἐπιτυχῶς τὸν σεβασμὸ καὶ τὴν συγκατάθεση τοῦ χριστεπώνυμου πληρώματος⁴⁴⁵. Ἡ εικονομαχικὴ πολιτικὴ ὁμως, πὺ εἰσήγαγε, ἐθίξε ευαίσθητες χορδές τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος τῶν Βυζαντινῶν⁴⁴⁶, ἀλλὰ καὶ τῶν χριστιανῶν ἐκτὸς Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας.

Ἐτσι, ἀκόμη κι ὁ βασιλεὺς τῶν Φράγκων Πιπίνιος, πρότεινε τὸ 757 στὸν Κωνσταντῖνο Ε΄ τὴν κόρη τοῦ Γκίζελα γιὰ σύζυγο τοῦ διαδόχου τοῦ θρόνου, μίᾳ πρόταση ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα δεδομένου τῆς φιλίας πὺ συνέδεε τοὺς δύο οἴκους καὶ τῆς στρατιωτικῆς συνεργασίας Φράγκων καὶ Βυζαντινῶν στὴν Ἰταλία, ὁμως ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέρριψε τὴ πρόταση αὐτή, πιθανόν γιὰ πολιτικούς λόγους, καθὼς ὁ Πιπίνιος ἔθετε ὡς ὄρο τὴ λήξη τῆς Εικονομαχίας⁴⁴⁷.

Οἱ εικονόφιλοι εἶχαν πάντοτε ὡς ἠθικὸ στήριγμα τὴν στάση τῶν λοιπῶν Πατριαρχῶν τῆς Ανατολῆς, οἱ ὁποῖοι, τὸ 767 στὰ Ἱεροσόλυμα, ἐτάχθησαν συνοδικῶς ὑπὲρ τῶν εικόνων, ἀλλὰ καὶ ὁ πάπας Ρώμης, τὸ 769, καταδίκασε δια Συνόδου τὴ Σύνοδο τοῦ 754⁴⁴⁸. Μάλιστα, ὅλοι οἱ πάπες πὺ ἀναλαμβάνουν αὐτὴ τὴν ἐποχὴ τὴν ἑδρα, ἐπὶ βασιλείας Κωνσταντῖνου Ε΄ (Ζαχαρίας, Στέφανος Β΄, Παῦλος Α΄, Στέφανος Γ΄ καὶ Ἀδριανός Α΄) φαίνονται πιστοὶ στὴν ὀρθοδοξία· συνεχίζουν τὸ ἔργο τῶν

⁴⁴¹ R. Browning, *Βυζαντινὴ Αυτοκρατορία*, σ. 83.

⁴⁴² I. Δαμασκηνοῦ, *Λόγος Πρώτος*, PG 94, σ. 1249.

⁴⁴³ «Καὶ ὅπου μὲν ἦν Χριστοῦ ἢ τῆς Θεοτόκου σεπτὰ εἰκόνες καὶ τῶν ἀγίων, ἢ πυρκαῖα, ἢ ἀνορούξει, ἢ ἀναχρίσει παρεδίδοντο. Εἰ δὲ ἦν δένδρα, ἢ ὄρνεα, ἢ ζῶα ἄλογα, μάλιστα δὲ τὰ Σατανικά ἱππηλάσια, κυνήγια, θέατρα καὶ ἱπποδρόμια ἀνιστορημένα, ταῦτα τιμητικῶς ἐναπομένειν καὶ ἐκλαπρύνεσθαι», *Βίος Στεφάνου τοῦ Νέου*, PG 100, σ. 1113.

⁴⁴⁴ *MANSI*, 13, 323.

⁴⁴⁵ I. Καραγιαννόπουλου, *Ἱστορία Β΄*, σ. 154.

⁴⁴⁶ Κ. Μπουρδάρᾳ, *Εικονομαχία*, σ. 9.

⁴⁴⁷ Π. Γιαννόπουλου, *Πολιτικὴ Ἱστορία*, σ. 41.

⁴⁴⁸ V. Laurent, *Εικονομαχία*, *ΘΗΕ* 5, σ. 399-400.

προκατόχων τους, διακοσμώντας, με την βοήθεια των μεταναστών μοναχών της Ανατολής, τις Εκκλησίες με εικόνες⁴⁴⁹.

Η αντίδραση κατά της Εικονομαχίας, εκτός της βυζαντινής επικράτειας, αποτυπώνονταν σύσσωμη και διαχρονική στα Πατριαρχία της Ανατολής και της Ρώμης⁴⁵⁰. Ο Πιπίνιος είχε συγκαλέσει Σύνοδο το 767, με συμμετοχή και βυζαντινών θεολόγων, όμως δεν διασώθηκαν τα πρακτικά και ο ίδιος συγκάλεσε το 769 τη Σύνοδο στο Λατερανό καταδικάζοντας τις αποφάσεις της Ιερείας⁴⁵¹. Μάλιστα, ο πάπας Στέφανος Β΄ είχε περάσει στις Άλπεις και στις 6 Ιανουαρίου συνάντησε τον Βασιλέα Πιπίνιο στο Ronthion και με αυτή την ιστορική συνάντηση άρχισε η κοινή πορεία της Ρώμης με το Κράτος των Φράγκων, θεμελιώνοντας την ίδρυση του ρωμαϊκού εκκλησιαστικού Κράτους⁴⁵².

Αντιδράσεις, ωστόσο, θα επέλθουν και στο εσωτερικό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ο Κωνσταντίνος Ε΄, όμως, αισθανόταν πανίσχυρος, ύστερα μάλιστα από τις αποφάσεις της εκκλησιαστικής συνεδριάσεως, η οποία γι' αυτόν ήταν Σύνοδος Οικουμενική, του επέτρεπε, σε κάθε στιγμή, να καταργεί τελείως τις εικόνες και να τιμωρεί τους υπερασπιστές τους, έχοντας ως σκοπό να εκπληρώσει το έργο αυτό «διά πυρός και αίματος»⁴⁵³.

Ο αυτοκράτορας είχε τον νόμο του και τον εφήρμοσε ακάμπτως, αφού παρήλθε λίγος καιρός, κατά τον οποίο θεώρησε ορθότερο να επιχειρήσει προσωπικές επαφές με τους κύριους εκπροσώπους της αντιστάσεως του Κλήρου και του μοναχικού κόσμου⁴⁵⁴. Επί του προηγούμενου αυτοκράτορα η προσκύνηση των εικόνων είχε τη μορφή ειδωλολατρίας, όμως επί Κωνσταντίνου Ε΄ έλαβε τη μορφή αιρέσεως⁴⁵⁵. Το χαρακτηριστικό είναι, ακόμη, ότι ο Όρος της Συνόδου διαλάμβανε πως, όποιος δεν

⁴⁴⁹ Λ. Ουσπένσκι, *Θεολογία της εικόνας*, σ. 138.

⁴⁵⁰ «Αντίδρασης κατά της εικονομαχίας παρουσίαση και εκτός του βυζαντινού κράτους. Οι πατριάρχαι της Ανατολής (Ιεροσολύμων Θεόδωρος, Αντιοχείας Θεόδωρος και Αλεξανδρείας Κοσμάς) επικοινωνήσαν μετά του Ρώμης, στείλαντες εις αυτόν υπόμνημα υπέρ της προσκυνήσεως τῶν εικόνων (767). Το υπόμνημα τούτο ανεγνώσθη ἐν τῇ συνόδου τοῦ Λατερανοῦ, τὴν ὁποίαν συνεκάλεσεν ὁ Ρώμης Στέφανος ὁ Γ΄ (769), μετέσχον δὲ αὐτῆς ὑπὲρ τοὺς 50 ἐπίσκοποι τῆς Ἰταλίας καὶ τοῦ φραγκικοῦ κράτους. Ἡ σύνοδος ἀναθεμάτισε τὴν εἰκονομαχικὴν σύνοδον τοῦ 754 καὶ ἀνεγνώρισε τὴν προσκύνησιν τῶν εικόνων. Πολλάκις γίνεται λόγος, ὅτι τὴν ὀγδόην ἑκατονταετηρίδα ἕνεκα τῆς οἰκονομαχίας ἐπῆλθε νέον σχίσμα, τὸ τέταρτον, ἀπέναντι τῆς ἐκκλησίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἀλλὰ πότε τοῦτο ἄρχισεν, δὲν εἶναι τουλάχιστον εὐκολὸν νὰ ὀρισθῇ. Ὅπως οἱ πατριάρχαι τῆς Ανατολῆς, ὄντας ἀπὸ τοὺς Ἀραβας, εὗρισκοντο ἔξω τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, οὕτω καὶ ὁ Ρώμης εἶχαν ἤδη ἀποκτήσῃ τὴν ἀπὸ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ανεξάρτησίαν, διότι ἐπὶ τοῦ Ρώμης Στεφάνου τοῦ Β΄ (74-750) εἶχεν ἰδρυθῆ το παπικόν κράτος ἐν τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ», Β. Στεφανίδου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, σ. 236-237.

⁴⁵¹ Π. Γιαννόπουλου, *Πολιτικὴ Ἱστορία*, σ. 54

⁴⁵² Α. Ηλιάδη, *Εικονομαχία*, σ. 67.

⁴⁵³ Ν. Πασσά, *Βυζαντινὴ Διαμάχη*, σ. 54-55.

⁴⁵⁴ V. Laurent, *Εικονομαχία*, *ΘΗΕ* 5, σ. 399.

⁴⁵⁵ Β. Στεφανίδου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, σ. 236.

πειθαρχήσει στις αποφάσεις της, αυτός: «τοῖς βασιτικοῖς νόμοις ὑπεύθυνος ἔστω, ὡς ἐναντίος τῶν τοῦ Θεοῦ προσταγμάτων καί ἐχθρός τῶν πατρικῶν δογμάτων»⁴⁵⁶. Οι εικονόφιλοι καθίσταντο πλέον και επισήμως μετά τη συνοδική απόφαση αιρετικοί και προσωπικοί αντίπαλοι του αυτοκράτορα, ενώ όσοι αντιδρούσαν στις αποφάσεις του κινδύνευαν να κατηγορηθούν ότι υπέπιπταν σε ἐγκλημα καθοσίωσης ή και προδοσίας⁴⁵⁷.

⁴⁵⁶ Βλ. Ν. Νικολαΐδη, *Ἡ εἰκονομαχία*, σ. 74, *MANSI*, 13, 327.

⁴⁵⁷ Βλ. Φειδά, *Ἐκκλ. Ἱστορία Α΄*, σ. 786.

4. Μοναχομαχία

Αφού με τη Σύνοδο της Ιερείας κατοχύρωσε δογματικώς την εικονοκλαστική πολιτική, ο Κωνσταντίνος Ε΄ άρχισε να επιβάλλει δια της βίας την μεταρρύθμιση⁴⁵⁸. Δυστυχώς, ο αυτοκράτορας δεν παρέμεινε στο επίπεδο των θεολογικών συζητήσεων και διχογνωμιών, αλλά στράφηκε εναντίον των μοναχών, επειδή υπερασπίζονταν την εικονολατρεία, ενώ η πολιτική του διακρίθηκε για τον ιδιαίτερα έντονο και σκληρό αντιμοναχικό της χαρακτήρα⁴⁵⁹.

Ο εικονόφοβος αγώνας του έγινε περισσότερο μεθοδικός στη διάρκεια της βασιλείας του, ενώ οι αντιδράσεις που συνάντησε τον παρέσυραν σε μεγάλες παρεκτροπές, σε σημείο μάλιστα που ο Κωνσταντίνος Ε΄ χαρακτηρίστηκε πρόδρομος των Μεταρρυθμίσεων του ΙΣΤ΄ αιώνα και λόγω της δριμύτητας και των ακροτήτων του διωγμού, οι Προτεστάντες τον κατέταξαν στον αριθμό των πνευματικών προγόνων του Λουθήρου και του Καλβίνου⁴⁶⁰. Μάλιστα και ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, διακρίνει στη Σύνοδο, που θέσπισε ο αυτοκράτορας, στοιχεία εκκλησιαστικής μεταρρυθμίσεως, η οποία ξεκίνησε με τον πατέρα του και ολοκληρώθηκε με τον Κωνσταντίνο Ε΄⁴⁶¹.

Η Εικονομαχία συνοψίζεται συνήθως ως μια θεολογική διαμάχη με διωγμούς, ιδιαίτερα των μοναχών, όμως η κριτική επανεξέταση των δεδομένων δεν υποστηρίζει αυτή την άποψη, άλλα καταδεικνύει ότι οι διωγμοί, όταν συνέβησαν, οφείλονταν περισσότερο σε πολιτικούς παρά σε θρησκευτικούς λόγους, με χαρακτηριστικότερο, ίσως, παράδειγμα αυτό του Στεφάνου του Νέου, ο οποίος είχε εμπλακεί σε μία σοβαρή συνωμοσία εναντίον του αυτοκράτορα, στην οποία συμμετείχε και μια ομάδα από εξέχοντες στρατιωτικούς διοικητές και πολιτικούς αξιωματούχους⁴⁶².

Τη δεκαετία του 760 πραγματοποιήθηκαν από κάποιους στρατηγούς του Κωνσταντίνου εκκαθαρίσεις, εκτελέσεις και διωγμοί -σύμφωνα με την εικονόφιλη πλευρά, τα θύματα ήταν ως επί το πλείστον μοναχοί και καλόγριες, που, μεταξύ άλλων, χλευάζονταν και εξαναγκάζονταν να αποσηματιστούν και να παντρευτούν, ενώ μπήκαν στο στόχαστρο και μοναστήρια με την περιουσία τους, όμως και πάλι είναι δύσκολο να διακρίνει κανείς τα πραγματικά γεγονότα από τη μεταγενέστερη

⁴⁵⁸ Δ. Ζακωνθινού, *Βυζαντινή Ιστορία*, σ. 189-190.

⁴⁵⁹ Ι. Καραγιαννόπουλου, *Βυζαντινό Κράτος*, σ. 138, Κ. Μπουρδάρα, *Εικονομαχία*, σ. 11.

⁴⁶⁰ Βλ. Ν. Πασσά, *Βυζαντινή Διαμάχη*, σ. 45-46.

⁴⁶¹ Κ. Παπαρρηγόπουλου, *Ιστορία (641-802)*, σ. 171.

⁴⁶² C. Mango, *Ιστορία*, σ. 217-218.

εικονόφιλη προπαγάνδα, πάντως φαίνεται ξεκάθαρο ότι ο αυτοκράτορας δεν ήταν εξ ορισμού προκατειλημμένος κατά των μοναστηριών: κάποιοι μοναστικοί ηγέτες διώχθηκαν επειδή εξέφραζαν απόψεις που προσέβαλλαν την αυτοκρατορική μεγαλειότητα, ενώ εξάλλου οι μοναχοί κατακρίνονταν και για άλλους λόγους, ως άνθρωποι που εγκατέλειπαν την αγροτική παραγωγή και που κατ' επέκταση απείχαν από τη φορολογία και από τη στρατιωτική θητεία, δύο θεσμούς που είχαν ζωτική σημασία για το Κράτος⁴⁶³.

Πάντως, η αρχή των αιματηρών μέτρων ξεκίνησε αιφνιδίως, το 761, με το μαρτύριο του Οσίου Ανδρέα του Καλυβίτη, ο οποίος μαστιγώθηκε, επειδή πήρε θέση υπέρ των εικόνων, ενώ το 765 ο παροξυσμός του αυτοκράτορα, εξαιτίας της ελάχιστης απηχίσεως των διαταγών του στον λαό και τον κατώτερο Κλήρο, τον οδήγησε σε σημείο να απαιτεί από όλους να ορκίζονται ότι αποδοκιμάζουν τις εικόνες⁴⁶⁴, όπως και έπραξε σε επίσημη σύναξη, εντός της Αγίας Σοφίας, ο Πατριάρχης Κωνσταντίνος Β' (754-766)⁴⁶⁵.

Οι σκληροί διωγμοί και οι εξορίες των εικονοφίλων συνεχίστηκαν, ιδιαίτερα μετά το 761, με κυριότερα θύματα τους μοναχούς και τα μοναστήρια⁴⁶⁶. Η Εικονομαχία λοιπόν μετά το 761 κατέστη σαφώς και Μοναχομαχία⁴⁶⁷. Η σθεναρή αντίσταση, στην Εικονομαχία του Κωνσταντίνου Ε', προήλθε εξ ολοκλήρου σχεδόν από τον μοναστικό κόσμο, εξαργιώνοντας έτσι τον αυτοκράτορα, ο οποίος την 20^η Νοεμβρίου του 765⁴⁶⁸, παρότρυνε δημοσίως τη δολοφονία του Στεφάνου του Νέου, ηγουμένου του Αγίου Αυξεντίου και εκτελέσεις ανώτερων υπαλλήλων που διαμαρτυρήθηκαν ευθαρσώς κατά της δολοφονίας που διαπράχθηκε.

Η θανάτωση και η διαπόμπευση του Στεφάνου αναβίωσε την παράδοση των μαρτύρων της εποχής των διωγμών⁴⁶⁹. Ο Στέφανος δέχθηκε πάρα πολλά βασανιστήρια και φυλακίσεις, ενώ την ημέρα του θανάτου του, του έδεσαν τα πόδια με σκοινιά και

⁴⁶³ Δ. Σταθακόπουλου, *Ιστορία*, σ. 165.

⁴⁶⁴ «Μετά γάρ τὸ κρατῆσαι αὐτὸν τὸ κράτος τῆς βασιλείας, ἡ αὐθάδεια αὐτοῦ πᾶσι πρόδηλος ἐφάνη· προγραμμα γὰρ ἐξέπεμψε κατὰ πᾶσαν ἐξαρχίαν τὴν ὑπὸ τῆς χειρὸς αὐτοῦ, πάντας ὑπογράψαι καὶ ὁμνῶναι τοῦ ἀθετῆσαι τὴν προσκύνησιν τῶν σεπτῶν εἰκόνων», I. Δαμασκηνοῦ, *Λόγος*, PG 95, σ. 337.

⁴⁶⁵ V. Laurent, *Εἰκονομαχία*, *ΘΗΕ* 5, σ. 399,

⁴⁶⁶ Βλ. Φειδά, *Βυζάντιο*, σ. 89.

⁴⁶⁷ Βλ. Φειδά, *Ἐκκλ. Ἱστορία Α'*, σ. 787.

⁴⁶⁸ Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 436.

⁴⁶⁹ Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Κρίσιμοι Χρόνοι (642-802)*, σ. 30, S. Gero, *Constantine V*, σ. 123.

τον έσυραν από το Παλάτι μέχρι την αγορά του Βοός, τον σκότωσαν, τον διαμέλισαν και πέταξαν το σώμα του στους λεγόμενους τάφους του Πελαγίου⁴⁷⁰.

Την 21^η Αυγούστου του 766, ο αυτοκράτορας θέλησε να γελοιοποιήσει το σχήμα των μοναχών, αναγκάζοντάς τους να κρατάνε από το χέρι μία γυναίκα, έπρεπε να παρελάσουν στον ιππόδρομο, ενώ το αγριεμένο πλήθος τους έφτυνε και τους εξύβριζε⁴⁷¹. Μετά από αυτά τα γεγονότα, ο αυτοκράτορας κατηγόρησε δεκαεννέα ανώτερους πολιτικούς και στρατιωτικούς αξιωματούχους, οι οποίοι συκοφαντήθηκαν για ανατροπή του αυτοκράτορα, την οποία δήθεν είχε υποκινήσει ο Στέφανος⁴⁷². Διοργανώνοντας την ίδια πομπή στον Ιππόδρομο, τους έσυρε δέσμιους και τους διαπόμπευσε, ενώ την επόμενη μέρα τους καταδίκασε σε θάνατο, κόβοντάς τους τα κεφάλια στο λεγόμενο Κυνήγιο της πόλεως, ενώ σε άλλους έβγαλε τα μάτια⁴⁷³.

Ακόμη κι ο Πατριάρχης Κωνσταντίνος Β΄, ο οποίος εκλέχθηκε για να υπηρετεί τα βασιλικά σχέδια και που ορκίστηκε να μην γίνει ποτέ εικονολάτρης, καθαιρέθηκε στις 30 Αυγούστου του 766, εν συνεχεία εξορίστηκε στην Ιέρεια και στα Πριγκηπόννησα, μέχρι να υποστεί την τελική και δημόσια ατίμωση και τον αποκεφαλισμό του στις 7 Οκτωβρίου του 766⁴⁷⁴. Πριν τον αποκεφαλισμό, ο Πατριάρχης Κωνσταντίνος Β΄, ο οποίος θεωρήθηκε συνωμότης, βίωσε εξευτελισμό ανάλογο του προκατόχου του.

⁴⁷⁰ «Έντεϋθεν συλλαμβάνονται Στέφανόν τινα, άνδρα ὄσιον καὶ θεοφιλῆ τυγχάνοντα, μοναστὴν δὲ τῷ σχήματι καὶ περιειργμένον ἐν οἰκιδίῳ στενωτάτῳ πάνω υπάρχοντα, ὑπὸ τὴν τοῦ μεγίστου ὄρους ἰδρυμένον ἀκρόρειαν, ὃ καλοῦσι τοῦ ὀσίου Αυξεντίου λόφου. ἔγκλημά τε εὐσεβείας ἐπάγουσιν αὐτῷ οἱ ἀνόσιοι, «ὡς πολλούς», φασίν, «ἐξαπατὰ διδάσκων δόξης τῆς παρούσης καταφρονεῖν οἰκῶν τε καὶ συγγενείας ὑπερορᾶν καὶ τὰς βασιλείους αὐτὰς ἀποστρέφεσθαι καὶ πρὸς τὸν μονήρη βίον μεταρρυθμίζεσθαι». καὶ διὰ ταῦτα πληγαῖς το πλείστους αἰκισάμενοι καὶ δεσποτήριον οἰκεῖν καταδικάσαντες, τέλος σχοινίοις αὐτὸν κατὰ τοὺς πόδας ἐξάψαντες καὶ τῶν βασιλικῶν ἀφορμήσαντες περιβόλων, μέχρι τῆς λεγομένης τοῦ Βοὸς ἀγορᾶς ἐλκύσαντες διέσπασαν, καὶ αὐτοῦ τὸ σῶμα ἐν τοῖς καλουμένοις τάφους τῶν Πελαγίου ὡς κακούργου οἱ δυσσεβεῖς ἀπέρριψαν· αὐτόθι γὰρ τὰ τε τῶν ἐθνικῶν ἀμυήτων σώματα καὶ τῶν ἐπὶ θανάτῳ ἀπηγορευμένων τελευτώντων ἐξεπέμπετο, πλείστους τῶν τε ἐν τέλει καὶ τοῦ στρατιωτικοῦ ὑπευθύνους καθιστῶντες, προσκυνεῖν ἱεραῖς εἰκόσι κατατιώμενοι, ὡσπερ ἐπὶ καθοσίῳ αλόντας διέφθειραν, οὓς μὲν διαφόρους θανάτους παραδιδόντες, οὓς δὲ τιμορίας ξέναις καθυποβάλλοντες, πλήθη τε ἀπειρα ὑπερορίας παραπέμποντες, ἐφ' οἷς ὄρκους βεβαιοῦν ἐβουλεύσαντο ἅπαν αὐτοῖς τὸ ὑπήκοον ὡς τὸ λοιπὸν εἰκόνι μὴ προσκυνεῖν ἀγίῳ τινά, φασὶ δὲ ὡς καὶ τὸν τῆς πόλεως ἀρχιερέα θεασάμενοι ὑψώσαντα τὰ ζωοποια ξύλα ὁμωμοκένοι μὴδ' αὐτὸν εἶναι τῶν προσκυνούντων τὰς ἱεράς εἰκόνας, τοιαῦτα τῶν ἀσεβούντων τὰ τολμήματα», Νικηφόρου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Ἱστορία Σύντομος*, σ. 167-169.

⁴⁷¹ «Ἐστηλίτευσε καὶ ἠτίμασε τὸ σχῆμα τῶν μοναχῶν ἐπὶ τοῦ ἵπποδρομίου παρακελευσάμενος ἕνα ἕκαστον ἄββᾶν κρατεῖν γυναῖκα τῇ χειρὶ καὶ οὕτω παρελθεῖν αὐτοὺς τὸ ἵπποδρόμιον ἐμπυτομένους καὶ ὑβρίζομένους ὑπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ», Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 437-438.

⁴⁷² Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 438, Νικηφόρου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Ἱστορία Σύντομος*, σ. 171-173.

⁴⁷³ Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 438, Νικηφόρου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Ἱστορία Σύντομος*, σ. 173.

⁴⁷⁴ Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 438-439, Νικηφόρου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Ἱστορία Σύντομος*, σ. 173, V. Laurent, *Εἰκονομαχία, ΘΗΕ 5*, σ. 399.

Αφού, διέταξε ο αυτοκράτορας την επιστροφή του από την εξορία και τον ξυλοδαρμό του, έφεραν τον Πατριάρχη στην Εκκλησία πάνω σ' ένα φορείο⁴⁷⁵. Εν συνεχεία, ένας αυτοκρατορικός γραμματέας παρέδωσε στον Νικήτα, τον πρεσβύτερο της Εκκλησίας των Αγίων Αποστόλων και μετέπειτα Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως τις κατηγορίες που υπήρχαν προς το πρόσωπο του αντικαταστάτη του, κι αυτός με τη σειρά του εκφώνησε ενώπιον του λαού, τις κατηγορίες που τον βάραιναν, χτυπώντας τον στο κεφάλι για κάθε μία από αυτές και αφού τον καθαίρεσαν διοργάνωσαν την επομένη τις συνηθισμένες ιπποδρομίες⁴⁷⁶.

Ο εξευτελισμός του πατριάρχη Κωνσταντίνου Β' δεν είχε τέλος. Εν συνεχεία, του αφαίρεσαν τη γενειάδα και τα μαλλιά της κεφαλής του, τον τοποθέτησαν ανάποδα σε ένα γαϊδούρι, κρατώντας την ουρά, ενώ το πλήθος τον ενέπνυε⁴⁷⁷. Τα δεινά του, όμως, έμελλαν να πολλαπλασιαστούν, καθώς ο αυτοκράτορας υπέβαλλε στον Πατριάρχη ερωτήματα σχετικά με τα φρονήματά του για τις εικόνες μέχρι να ομολογήσει πίστη στον Όρο της Ιερείας, ευελπιστώντας ότι τότε θα σταματούσαν τα βασανιστήρια του, ωστόσο ακόμη και τότε ο Κωνσταντίνος Ε' δεν ήταν ικανοποιημένος απαντώντας του ότι: «ήμεϊς τοῦτο ἠθέλομεν ἀκοῦσαι ἐκ τοῦ μισθοῦ σου στόματος· ἀπό δέ τοῦ νῦν ἄπελθε εἰς τό σκότος καί εἰς τό ἀνάθεμα»⁴⁷⁸. Μετά, από όλες αυτές τις πράξεις εξευτελισμό, ο αυτοκράτορας αποφάσισε να τον αποκεφαλίσει, και να κρεμάσει το κεφάλι του στο Μίλιο, ενώ το σώμα του, αφού το έσυραν με σκοινιά στις λεωφόρους της πόλεως, το έριξαν στους τάφους του Πελαγίου⁴⁷⁹.

Τα γεγονότα αυτά αποτέλεσαν την απαρχή μιας νέα θρησκευτικής πολιτικής, η οποία στράφηκε κυρίως κατά των μοναχών, ως φορέων μιας επικίνδυνης αντίστασης στο μεταρρυθμιστικό έργο του αυτοκράτορα⁴⁸⁰. Πριν την εξάρθρωση της συνωμοσίας ο Κωνσταντίνος Ε' ήταν καλά διατεθειμένος απέναντι στα μοναστήρια, ήταν προστάτης, για παράδειγμα, της οσίας Ανθούσας⁴⁸¹, μετά όμως το γεγονός αυτό ο αυτοκράτορας επιτέθηκε μαζικά κατά της τάξης των μοναχών. Παρά τα αυτοκρατορικά μέσα η εικονοκλαστική τρομοκρατία δεν άρχισε να εφαρμόζεται αμέσως μετά τη

⁴⁷⁵ Νικηφόρου Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, *Ιστορία Σύντομος*, σ. 173, Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 441,.

⁴⁷⁶ Νικηφόρου Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, *Ιστορία Σύντομος*, σ. 173-175.

⁴⁷⁷ Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 441, Νικηφόρου Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, *Ιστορία Σύντομος*, σ. 173-175.

⁴⁷⁸ Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 441-442.

⁴⁷⁹ Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 442, Νικηφόρου Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, *Ιστορία Σύντομος*, σ. 173-175.

⁴⁸⁰ Α. Καρπόζηλου, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Β'*, σ. 180.

⁴⁸¹ Μ. Angold, *Βυζάντιο*, σ. 158-159.

Σύνοδο.⁴⁸² Προφανώς, η υπόθεση αυτή έδωσε την αφορμή στον Κωνσταντίνο Ε΄ να εγκαινιάσει συστηματικούς διωγμούς κατά των μοναχών, οι οποίοι ήταν οι κυριότεροι αντίπαλοί του στη θρησκευτική πολιτική⁴⁸³. Κι αν ο αυτοκράτορας συμπεριφέρθηκε με αυτόν τον τρόπο σε έναν εικονομάχο πατριάρχη, μπορεί να φανταστεί τη σκληρότητα του απέναντι στους εικονολάτρες⁴⁸⁴.

Προς το τέλος της βασιλείας του, ο Κωνσταντίνος Ε΄, θανάτωσε χιλιάδες μοναχούς, μοναχές, κληρικούς και λαϊκούς⁴⁸⁵, ώστε στα χρόνια της βασιλείας του η εικονομαχική έριδα να γνωρίσει τη σκληρότερη μορφή της. Ο στρατιωτικός αυτός αυτοκράτορας, μεγαλωμένος μέσα στον εικονομαχικό κύκλο που είχε δημιουργήσει ο πατέρας του και έχοντας γύρω του μία αφοσιωμένη σε αυτόν ομάδα στρατιωτικών, προχώρησε περισσότερο από ό,τι ο πατέρας του⁴⁸⁶. Ενδεικτικώς, στο Θέμα των Θρακησίων ο στρατηγός του Μιχαήλ Λαχανοδράκων άλειψε με εύφλεκτα έλαια γένια μοναχών και εν συνεχεία τους έκαιγε⁴⁸⁷.

Τα περιουσιακά στοιχεία των μοναστηριών κατασχέθηκαν⁴⁸⁸. Τα μοναστήρια μετατράπηκαν σε οπλαποθήκες και σε τόπους συγκέντρωσης στρατιωτών, ενώ ταυτόχρονα ο Κωνσταντίνος Ε΄ έστειλε στα ασιατικά θέματα τους πιστούς του στρατηγούς: τον Μιχαήλ Μελισσηνό στο θέμα των Ανατολικών, τον Μιχαήλ Λαχανοδράκων στο θέμα της Θράκης και τέλος τον Μάνη στο θέμα του Βουκελλαριών, με εντολή να πάρουν πιο ριζικά μέτρα εναντίον των καλογέρων⁴⁸⁹.

Ο χρονογράφος Θεοφάνης εξιστορεί τα μέτρα που έλαβε ο Λαχανοδράκων κατά των μοναχών. Αφού, συγκέντρωσε τους μοναχούς στην Έφεσσο τους δήλωσε ότι: «ὁ μὲν βουλόμενος τῷ βασιλεῖ πειθαρχεῖν καὶ ἡμῖν ἐνδυσάσθω στολήν λευκὴν καὶ λαβέτω γυναιῖκα τῇ ὥρᾳ ταύτῃ, οἱ δὲ τοῦτο μὴ ποιοῦντες τυφλούμενοι εἰς Κύπρον ἐξορισθήσονται»⁴⁹⁰».

Έτσι, δημιουργείται ένα μεγάλο προσφυγικό κύμα προς τη Δύση και συγκεκριμένα προς την Ιταλία, όπου το κλίμα είναι εικονόφιλο και οι σχέσεις με την Κωνσταντινούπολη κακές⁴⁹¹. Οι χιλιάδες καταδιωκόμενοι μοναχοί, οι οποίοι

⁴⁸² Ν. Πασσά, *Βυζαντινή Διαμάχη*, σ. 55.

⁴⁸³ Α. Καρπόζηλου, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Β΄*, σ. 180.

⁴⁸⁴ Ν. Νικολαΐδη, *Ἡ εἰκονομαχία*, σ. 75.

⁴⁸⁵ Ι. Σαρρή, *Βυζάντιον*, σ. 82.

⁴⁸⁶ Β. Νεράντζη-Βαρμάζη, *Βυζαντινή Ιστορία*, σ. 77.

⁴⁸⁷ Βλ. Ι. Σαρρή, *Βυζάντιον*, σ. 82.

⁴⁸⁸ Κ. Ντηλ, *Ιστορία*, σ. 72.

⁴⁸⁹ Μ. Levchenko, *Ιστορία*, σ. 178.

⁴⁹⁰ Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, σ. 445.

⁴⁹¹ Τ. Λουγγή, *Βυζαντινή Ιστορία*, σ. 199.

κατέφυγαν στην Κάτω Ιταλία, τύγχαναν προστασίας από τους Ρωμαίους Πάπες και καλλιεργώντας την θεολογία και την πνευματικότητά τους δεν επέτρεψαν στους Φράγκους να καταλάβουν θρησκευτικώς και εθνικώς, Λατίνους και Έλληνες, ώστε να τους αφομοιώσουν⁴⁹².

Πολλοί, επίσης, μοναχοί μετανάστευσαν επίσης στις βόρειες ακτές της Μαύρης Θάλασσας, καθώς και στα παράλια της Συρίας και της Παλαιστίνης⁴⁹³. Ο Κωνσταντίνος Ε΄ υπέβαλε τους μοναχούς σε εξευτελιστικές ποινές⁴⁹⁴, επειδή ήταν εκείνοι που οργάνωσαν το κίνημα της αντίστασης και για τον λόγο αυτό υπέστησαν διωγμούς και χλευασμό σε σημείο που ο μοναχισμός να αντιμετωπίσει σοβαρότερο πλήγμα εντός της επικράτειας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και όχι στις επικράτειες των μουσουλμάνων⁴⁹⁵.

Οι διώξεις συνεχίστηκαν για πέντε ολόκληρα χρόνια στην αυτοκρατορία ίσως λιγότερο τρομερές από ότι τις παρέστησαν οι εχθροί του αυτοκράτορα, οι καταδίκες σε θάνατο συνολικά φαίνεται ότι ήταν σπάνιες, βίαιες όμως στο έπακρο, ενώ ένας σύγχρονος μελετητής αναφέρει ότι: «η πρόθεση της κυβέρνησης ήταν να εξαλείψει τελείως τη μοναστική τάξη»⁴⁹⁶.

Οι διώκτες ξεσπούσαν την λύσσα τους, στους μοναχούς, τους έσπαζαν τα κεφάλια πάνω σε εικόνες, τους έπνιγαν αφού τους έραβαν μέσα σε σάκους, τους υποχρέωναν ν' ατιμάσουν τις μοναχικές τους υποσχέσεις, ενώ έκαιγαν και τα χέρια των εικονογράφων⁴⁹⁷. Ακόμα και τα ιστορημένα χειρόγραφα, των Αγίων Πατέρων, σκίζονταν και καίγονταν, όπως καίγονταν και τα ενδύματα ευλαβείας των παρθένων

⁴⁹² I. Ρωμανίδου, *Δογματική και Συμβολική*, σ. 72.

⁴⁹³ A. Vasiliev, *Ιστορία Α΄*, σ. 334, Β. Στεφανίδου, *Έκκλησιαστική Ίστορία*, σ. 236, Β. Κουκουσά – Δ. Βαλαή, *Θέματα*, σ. 632.

⁴⁹⁴ Α. Κάμερον, *Βυζαντινός Χριστιανισμός*, σ. 69.

⁴⁹⁵ «Παραδόξως, ο μοναχισμός υπέστη τὸ σοβαρότερο πλήγμα τοῦ ὄχι στὴν ἐπικράτεια τῶν ἀπίστων ἀλλὰ μέσα στὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία. Ὅταν οἱ Ἰσαυροὶ ἔκαναν τὴν εἰκονομαχίαν ἐπίσημο δόγμα τοῦ κράτους, οἱ ἱερεῖς δὲν ἀντέδρασαν καὶ πολὺ, ὅπως εἶδαμε ἤδη· οἱ μοναχοὶ ἦταν ἐκεῖνοι ποὺ ὀργάνωσαν τὸ κίνημα τῆς ἀντίστασης. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι εἶχαν κάποιο ἰδιαιτέρο, «καλογερικὸ» συμφέρον νὰ υπερασπίσουν τὴ «δεδεισδαιμονία», οὔτε ὅτι ἡ λατρεία τῶν εἰκόνων τοὺς ἀπέφερε κάποιο ὑλικὸ κέρδος, ὅπως ὑποστηρίζουν μερικοὶ ἱστορικοὶ. Ἀπλῶς τὸ μεγάλο κύρος ποὺ διέθεταν στὸ λαὸ τοὺς καθιστοῦσε φυσικοὺς υπερασπιστὲς τῆς παραδοσιακῆς θρησκευτικῆς πρακτικῆς. Ἐπιπλέον ἡ κυβέρνηση δὲν μπορούσε νὰ τοὺς πῆσει τόσο ὅσο τοὺς ἐπισκόπους. Ὅταν διώχονταν ἀπὸ ἓνα μέρος μπορούσαν νὰ πάνε σὲ κάποιο ἄλλο, ἀκόμη καὶ πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας, γιατί διέθεταν ἓνα δίκτυο διασυνδέσεων ποὺ ἔφτανε τόσο στὴν Παλαιστίνην ὅσο καὶ στὴν Ἰταλία. Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ πράγμα, ὅταν ξεσπασαν οἱ σοβαροὶ διωγμοὶ τῶν εἰκονοφίλων στὴ δεκαετία τοῦ 760, τὰ κύρια θύματα ἦταν μοναχοί», C. Mango, *Βυζάντιο*, σ. 139.

⁴⁹⁶ Κ. Ντηλ, *Ιστορία*, σ. 72.

⁴⁹⁷ Λ. Ουσπένσκι, *Θεολογία τῆς εἰκόνας*, σ. 137.

μοναχών⁴⁹⁸. Δεν σεβάστηκε ούτε τα ιερά λείψανα των αγίων, αφού άλλα τα πέταξε στη θάλασσα, όπως της αγίας Ευθυμίας, ενώ άλλα τα έκαψε⁴⁹⁹.

Ο Κωνσταντίνος Ε΄ έδειξε μία εξαιρετική ακαμψία στη συμπεριφορά του προς τα μοναστήρια και διεξήγαγε μία σταυροφορία εναντίον των μοναχών⁵⁰⁰. Η αποστροφή του αυτοκράτορα για τους μοναχούς φαίνεται και στο λεξιλόγιο που χρησιμοποιεί γι' αυτούς, καθώς εκτός από ειδωλολάτρες, τους αποκαλεί και αμνημονεύτους και λάτρες του σκότους⁵⁰¹. Στο βάθος της αντιμοναστικής πολιτικής του Κωνσταντίνου Ε΄ βρισκόταν η άρνηση ορισμένων μοναχών να αποδεχθούν την Σύνοδο του 754⁵⁰². Οι μοναχοί, ήταν, άλλωστε, οι μόνοι, ως οργανωμένο σώμα, που μπορούσαν να προβάλλουν αντίσταση, διότι η εκκλησιαστική ιεραρχία από την εποχή του Λέοντος Γ΄ είχε σταδιακά προσχωρήσει στην πολιτική των Ισαύρων, γεγονός που αποδεικνύεται από τον αριθμό των επισκόπων και μητροπολιτών που υπέγραψαν την εικονοκλαστική Σύνοδο, ενώ οι μοναχοί αρνούνταν σθεναρά να συμμορφωθούν στις επιταγές της αυτοκρατορικής πολιτικής⁵⁰³.

Σε πολλές από τις εκδηλώσεις της εικονομαχίας, η μορφή που προσλάμβανε ήταν αυτή της μοναχομαχίας, θέλοντας να απομακρύνουν τη Θρησκεία από τη Εκκλησία⁵⁰⁴.

⁴⁹⁸ «Ο τοῦ ὑπερηφάνου διαβόλου υπερασπιστής, καὶ τὰς τῶν ἁγίων πρεσβείας ἀποσειόμενος· τὰς τε τῶν Ἁγίων Πατέρων θεοπνεύστους βίβλους πυρκαϊά βαλὼν· τό τε φιλόθεον καὶ τῶν μοναζόντων τάγμα μυστατόμενος ὁ μισόχριστος, τὸν τε ἱερῶν παρθένων κατάλογον γαμικοῖς συναλλάγμασι περιζευγνύων, τῆς εὐλαβείας τὰ ἐνδύματα πυρὶ κατακαίων, τὴν τῶν ἱερῶν μοναστῶν σεβασμίαν γενειάδα, καὶ πολὺς αἰδεσίμους, καὶ τὰς θείας χώρας βρομιαῖω καταικέων πυρὶ. I. Δαμασκηνοῦ, *Ἐπιστολή*, PG 95, σ. 361.

⁴⁹⁹ Οὗτος ὁ θεομισῆς πολλῶν ἁγίων λείψανα κατέκαυσε, ἄλλα δὲ τῇ θαλάσῃ παρέδωκεν, ἐν ᾧ καὶ τῆς ἁγίας Εὐθυμίας τὸ λείψανον, μὴ φέρων ὄραν ὁ ἀλιτήριος μύρον ἀναβλύζον, σὺν τῇ λάρνακι τῷ βυθῷ παρέπεμψε, ὅπερ ἐν τῇ Λήμνῳ νήσῳ σῶον διασωθὲν, (παρὰ τῶν οἰκητόρων ἐδέχθη ἐκ θείας ἀποκαλύψεως, τὸν δὲ ναὸν τῆς ἁγίας πανευφήμου ἀρμάμεντον καὶ κοπροθέσιον ἐποίησεν)», Γ. Μοναχοῦ, *Χρονογραφία*, σ. 945.

⁵⁰⁰ A. Vasiliev, *Ἱστορία Α΄*, σ. 332.

⁵⁰¹ «Σκοτίας σχῆμα τοῦτο καλέσας, ὁ τῇ ψυχῇ ἔσκοτισμένος, τοὺς ὑπ' αὐτὸ τὸ σχῆμα καταλεγόμενους, ἀμνημονεύτους ἐκάλεσε καὶ ειδωλολάτρας, διὰ τὴν πρὸς τὰς σεπτὰς εἰκόνας προσκύνεισιν· τὸν ἅπαντα δὲ τὸν ὑπ' αὐτὸν λαὸν ἐκκλησιάσας, ὁμόσαι πάντας πεποίηκε προτιθεμένων τοῦ τε ζωοποιτοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ, τῶν τε ἀχράντων ξύλων ἐν οἷς Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν χεῖρας ἐξέτεινεν, καὶ τῶν ἁγίων Εὐαγγελίων, δι' ὧν Χριστὸς παρακελεύεται ἡμᾶς μὴ ὁμόσαι ὅλως, μὴ προσκυνῆσαι εἰκόνας ἁγίας, ἀλλὰ ταύτην εἰδωλον καλεῖν, μήτε ἐξ ἀββᾶ κοινωνῆσαι, ἢ τὸ, χαῖρε, τὸ σύνολον δοῦναι αὐτοῦ· ὃ τῆς ἐρεσχελίας», I. Δαμασκηνοῦ, *Ἐπιστολή*, PG 95, σ. 361.

⁵⁰² M. Angold, *Βυζάντιο*, σ. 159-160.

⁵⁰³ A. Καρπόζηλου, *Βυζαντινοὶ Ἱστορικοὶ Β΄*, σ. 177.

⁵⁰⁴ «Ἐκεῖ ποὺ εἶχαν φτάσει τὰ πράγματα ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στοὺς αὐτοκράτορες-στρατιῶτες, ποὺ ἀντιπροσωπεύανε τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους καὶ τοῦ καλογερισμοῦ ἦταν ἀναπόφευκτη. Οἱ ἐχθροπραξίες ἀρχίσανε στὶς ἀρχὲς τοῦ 8ου αἰῶνα, παίρνοντας τὴν ιδιότυπη μορφή τῆς εἰκονομαχίας. Μιὰς κι αὐτοὶ ποὺ κυβερνοῦσαν τὸ Βυζάντιο δὲ μπορούσαν νὰ κάμουν χωρὶς τῆς Εκκλησίας ποὺ στεκόταν στήριγμα τῆς «καθεστευκίας» τάξης, ὁ θρίαμβος τοῦ Ἰσλάμ καὶ οἱ ἐπιτυχίες τῶν παυλικιανῶν, ποὺ ἀρνιόνταν γενικὰ τὴν Ἐκκλησία στό ἐσωτερικὸ, βάζανε στὴν κυβέρνηση τὸ καθῆκον νὰ προχωρήσει σε μιὰ ἀναδιοργάνωση τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴ σκοπιὰ ποὺ τὴ θεωροῦσε ἀπαραίτητη: νὰ τὴν καθαρῶσει ἀπὸ τὶς προλήψεις τὶς περισσότερο ὀχληρὲς καὶ συνάμα νὰ τὴν ὑποτάξει στό Κράτος κατὰ στέρεο τρόπο», Μ. Levtchenko, *Ἱστορία*, σ. 176.

Αρκετοί ιστορικοί, με έμφαση επιμένουν στο αντιμοναχικό μέρος της πολιτικής των Ισαύρων και δίνουν την εντύπωση ότι «η εικονομαχία είχε, κύριο στόχο της την μεγάλη ιδιοκτησία και κατά συνέπεια τα εικονολατρικά μοναστήρια»⁵⁰⁵.

Ο αγώνας του εναντίον του Μοναχισμού φθάνει σε τέτοιο σημείο εντάσεως, ώστε ορισμένοι μελετητές υποστηρίζουν ότι είναι δύσκολο να αποφανθεί κανείς αν οι μεταρρυθμίσεις αυτής της περιόδου στρέφονταν εναντίον των εικόνων ή των μοναχών, ενώ ο Κ. Ν. Ουσπένσκι αναφέρει κατηγορηματικά ότι: «Οι ιστορικοί και οι θεολόγοι έχουν σκοπίμως διαστρεβλώσει την πραγματικότητα δίνοντας την πρώτη θέση στην "εικονομαχία" και όχι στην "μοναχομαχία"»⁵⁰⁶. Οι διώξεις των μοναχών αυτή τη περίοδο αποτελούν, ωστόσο, μία χαρακτηριστική πλευρά της εικονομαχικής κρίσης, γι' αυτό ορισμένοι μελετητές ομιλούν περί της «μοναχομαχίας» του Κωνσταντίνου Ε' και όχι περί της εικονομαχικής του πολιτικής⁵⁰⁷.

Αυτό αποδεικνύεται επίσης, από το γεγονός ότι μετέτρεψε πολλά μοναστήρια σε στρατώνες και ιπποστάσια⁵⁰⁸, όμως και οι Εκκλησίες δεν είχαν καλύτερη μεταχείριση με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αυτό του ναού της Θεοτόκου των Βλαχερνών, το οποίο διέταξε να μετατραπεί σε «όπωροφυλάκιον και όρνεοσκοπεϊον»⁵⁰⁹. Στη διαμάχη ανάμεσα στον στρατό και στον μοναχικό κλήρο, ο αυτοκράτορας επιβάλλει την κατάσχεση της μοναστηριακής ιδιοκτησίας, φροντίζοντας την ενότητα του στρατού και την πάλη του με τον κλήρο⁵¹⁰.

Οι δημεύσεις της μοναστηριακής περιουσίας ή η αναγκαστική απαλλοτρίωσή της στα χρόνια του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε' δεν απέβλεπε στην αποκατάσταση της οικονομικής ισορροπίας ή στην αποτροπή των οικονομικών μειονεκτημάτων που συνοδεύουν την αναπαλλοτρίωτη έγγεια ιδιοκτησία, αλλά σχεδόν πάντα σε άμεσους στρατιωτικούς σκοπούς⁵¹¹.

⁵⁰⁵ Τ. Λουγγή, *Νέοι Προσανατολισμοί*, σ. 75-76, Ε. Κουντουρά-Γαλάκη, *Κοινωνικές ανακατατάξεις*, σ. 125-126, Π. Τσορπατζόγλου, *Η κοινωνική διάσταση*, σ. 99.

⁵⁰⁶ Βλ. Α. Vasiliev, *Ιστορία Α'*, σ. 332-333.

⁵⁰⁷ Α. Καρπόζηλου, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Β'*, σ. 180.

⁵⁰⁸ «Τὰ δὲ εἰς δόξαν τοῦ Θεοῦ ἰδρυμένα μοναστήρια στρατιωτῶν οἰκητήρια καὶ ἰπποστάσια καὶ κοπρῶνας ὁ κοπρόνους καὶ κοπρῶνυμος πεποίηκεν. Γ. Μοναχοῦ, *Χρονογραφία*, σ. 952.

⁵⁰⁹ Τοῦ δὲ τυράννου τὸν σεβάσμιον ναὸν τῆς ἀχράντου Θεοτόκου τὸν ἐν Βλαχέρναις κατορῦξαντος, τὸν πρὶν κεκοσμημένον τοῖς διατοίχοις ὄντα ἀπὸ τε τῆς πρὸς ἡμᾶς τοῦ Θεοῦ συγκαταβάσεως, ἕως θαυμάτων ἀναζωγραφήσεως· καὶ μέχρι τῆς αὐτοῦ ἀναλήψεως, καὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος καθόδου διὰ εἰκονικῆς ἀναζωγραφήσεως· καὶ οὕτως τὰ τοῦ Χριστοῦ ἅπαντα μυστικὰ ἐξάραντος, ὀπωροφυλάκιον καὶ ὀρνεοσκοπεῖον τὴν Ἐκκλησίαν ἐποίησεν. Δένδρα καὶ ὄρνια παντοῖα, θηρία τε καὶ ἄλλα τινὰ ἐγκύκλια διὰ κισσοφύλων, γεράνων τε καὶ κορωνῶν, καὶ ταῶν ταύτην περιμουσώσας, ἴν' εἶπω, ἀληθῶς ἄκοσμον ἔδειξεν», *Βίος Στεφάνου τοῦ Νέου*, PG 100, σ. 1120.

⁵¹⁰ Τ. Λουγγή, *Η κοινωνική εξέλιξη*, σ. 83-84,

⁵¹¹ Η.-G. Beck, *Χιλιετία*, σ. 313.

Ο Κωνσταντίνος Ε΄ δήμευσε στα πλαίσια της Εικονομαχίας τις περιουσίες των μοναστηριών αξιοποιώντας τις για την ενίσχυση των αυτοκρατορικών εσόδων και για τις άμεσες στρατιωτικές ανάγκες⁵¹². Ο στρατός ήταν ο πρωτεργάτης των εικονομαχικών διώξεων, μέσα από μια διαδικασία που ξεκίνησε από τον Λέοντα Γ΄ και ολοκληρώθηκε από τον Κωνσταντίνο Ε΄⁵¹³. Γίνεται αντιληπτό ότι, ο στρατός υπήρξε φορέας της εικονομαχικής πολιτικής του Κωνσταντίνου Ε΄⁵¹⁴, ενώ υπάρχει η άποψη ότι η σκληρότερη εφαρμογή της εικονοκλαστικής πολιτικής του αυτοκράτορα μπορεί να οφείλεται στην ανάγκη να ευχαριστήσει τους υποστηρικτές του⁵¹⁵.

⁵¹² Χ. Παπασωτηρίου, *Βυζαντινή στρατηγική*, σ. 159.

⁵¹³ Ε. Κουντουρά-Γαλάκη, *Η Αγία Εύφημία*, σ. 61.

⁵¹⁴ Κ. Μπουρδάρα, *Εικονομαχία*, σ. 11-12.

⁵¹⁵ Μ. Angold, *Βυζάντιο*, σ. 158.

Συμπεράσματα

Η παρούσα διπλωματική εργασία είχε ως αφετηρία της, την ιστορική περίοδο της πρώτης περιόδου της Εικονομαχίας, την οποία πολλοί μελετητές και ιστορικοί την ονομάζουν σκοτεινή, ακόμη και σήμερα. Ο χαρακτηρισμός, σκοτεινή, δεν βρίσκει αποδέκτη μόνο την ιστορική περίοδο του εβδόμου και ογδόου αιώνα, γενικότερα από άποψη πείρας των πηγών, αλλά και ειδικότερα σκοτεινά παρέμεναν και τα αίτια της μάχης κατά των Εικόνων.

Η ιδέα της μη αποδοχής των εικόνων έχει βαθιές θεωρητικές ρίζες που οδηγούν, είτε σε χωρία της Παλαιάς Διαθήκης, είτε σε επιφανείς πατέρες της Εκκλησίας, όπως ήταν ο Ευσέβιος Καισαρείας και ο Άγιος Επιφάνιος, αλλά ακόμη και σε αποφάσεις Τοπικής Συνόδου, όπως αυτής της Ελβίρας το 306 μ.Χ. Ωστόσο, πέρα από την ιστορική και θεολογική ανάπτυξη των συγκεκριμένων απόψεων, το ενδιαφέρον εντοπίζεται στους λόγους που ο Λέων Γ' (717-741), αποφάσισε να επαναφέρει ένα ζήτημα καθαρά εκκλησιαστικό, πλαισιώνοντάς το με αυτοκρατορικό κύρος.

Στο παρελθόν και συγκεκριμένα στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία, υπήρξαν αρκετές φορές που υπήρξε πολιτική παρέμβαση σε εκκλησιαστικά θέματα, όπως με τους αυτοκράτορες: Ηράκλειο (610-641), Κωνσταντίνο Γ' (641) και Κώνστα Β' (641-668), οι οποίοι λίγα χρόνια πριν να αναλάβει ο Λέων Γ' την βασιλεία, είχαν επίσης αναλωθεί σε προσπάθειες επιβολής της προσωπικής τους απόψεως, για το ζήτημα του Μονοφυσιτισμού.

Ο Λέων Γ', εκτός από εισηγητής της Εικονομαχίας είναι, πιθανότατα και ο μόνος που γνωρίζει τους αληθινούς και απώτερους σκοπούς που τον οδήγησαν σε αυτήν. Τα αίτια της Εικονομαχίας θα μπορούσαν να είναι πολλά, καθώς από μόνη της ήταν ένα πολυδιάστατο φαινόμενο. Δεν περνούν απαρατήρητες οι εικασίες περί ευρύτερης κοινωνικής μεταρρύθμισης, Ιουδαϊκών ακόμη και Ισλαμικών επιρροών, ή ότι είχε αμιγώς θεολογικά κίνητρα. Όλες, όμως, οι υποθέσεις αυτές δεν δύνανται να εξηγήσουν επαρκώς την αιφνίδια κήρυξη της εικονομαχίας.

Ο Λέων Γ' αποφάσισε, μετά από δέκα έτη βασιλείας, να επέμβει στα εκκλησιαστικά ζητήματα. Η αφορμή δεν ήταν άλλη από την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας το 726, την οποία ερμήνευσε ως θεοσημία. Η αφορμή, έπρεπε να παρουσιαστεί, ως το εφιαλτήριο και ανιδιοτελές αίτιο, της νέας του εκκλησιαστικής πολιτικής. Αίτια των δεινών θεωρήθηκε η λατρευτική χρήση των εικόνων. Η αφορμή αυτή του έδωσε το

ένανσμα, να χρησιμοποιήσει την έκρηξη του ηφαιστείου, καταλήγοντας στην δική του «έκρηξη» εναντίον των εικόνων.

Η αποστροφή των εικόνων, η οποία ήταν μία προσωπική του άποψη και λόγω καταγωγής, προϋπήρχε της ανάληψης των βασιλικών του καθηκόντων, όμως αποφάσισε να τη γνωστοποιήσει δέκα χρόνια αργότερα. Οι ιδεολογικές επιρροές φαντάζουν ένα σοβαρό αίτιο της Εικονομαχίας, όμως ο βασικός και απώτερος λόγος, ήταν η μακροπολιτική σκοπιμότητα με αυξημένες θρησκευτικο-πολιτικές επιβολές. Ο Λέων Γ΄ επιθυμούσε να είναι ο μόνος απόλυτος κύριος όλων των εκφάνσεων της ζωής και πίστευε ότι απαγορεύοντας τη λατρεία των εικόνων, θα απήλλασε το λαό από την ισχυρή επιρροή της Εκκλησίας.

Την εκκλησιαστική του πολιτική των εικονομάχων αυτοκρατόρων προσδιόρισε η βασική αρχή: «ἐγώ ειμι βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς», την οποία διατύπωσε ο αυτοκράτορας Λέων ο Γ΄, προς τον πάπα Γρηγόριο Β΄. Αυτή ήταν μία ακραία έκφραση καισαροπαπισμού, η οποία παραβίαζε την αρχή της συναλληλίας και την ιδεατή διάκριση μεταξύ εκκλησιαστικής και πολιτικής εξουσίας, υποκαθιστώντας την Εκκλησία στην Πολιτεία. Έτσι, ο αυτοκράτορας μπορούσε να επιβάλλει, τις προσωπικές του απόψεις επί σπουδαίων θεολογικών θεμάτων.

Ο Λέων Γ΄ υπήρξε οπαδός της απολυταρχικής μοναρχίας και η πολιτική του ιδεολογία ταυτιζόταν με τις μεταφυσικές, περί βασιλείας, πεποιθήσεις του. Η ιδέα του απόλυτου μονάρχη, υπεράνω πάσης εξουσίας και της Εκκλησίας συμπεριλαμβανομένης, συγκεκριμενοποιείται με πράξεις θεοκρατικού χαρακτήρα. Οι απόψεις αυτές, δεν δικαιολογούν την ωμή παρέμβαση του αυτοκράτορα στην Εκκλησία, ούτε μπορούν να τη νομιμοποιήσουν, αφού στο Βυζάντιο στις σχέσεις Πολιτείας και Εκκλησίας, η αρχή της συναλληλίας αποτελούσε τον κανόνα και όχι την εξαίρεση. Εξαίρεση αποτελούσε ο καισαροπαπισμός, η επέμβαση, δηλαδή, της κοσμικής αρχής στα εκκλησιαστικά πράγματα.

Ιδιαίτερως σημαντική είναι η συμβολή του Ιωάννη Δαμασκηνού, σχετικά με τις απόψεις των εικονομάχων και τον αγώνα του να καταδείξει την ορθότητα της προσκύνησης των εικόνων, ενώ ταυτόχρονα αντιμάχεται την καισαροπαπική πολιτική του Λέοντος Γ΄, τολμώντας να αναφέρει ότι: «Οὐ βασιλέων ἐστὶ νομοθετεῖν τῇ Ἐκκλησίᾳ», υποστηρίζοντας με παραδείγματα από την Αγία Γραφή και των λόγων του Χριστού ότι καθ' ὑλήν αρμόδιοι για αποφάσεις της εκκλησιαστικής κατάστασης είναι οι απόστολοι, οι προφῆτες, οι ποιμένες και οι διδάσκαλοι, ενώ ο βασιλιάς είναι υπεύθυνος για την πολιτική ευπραξία.

Ο Λέων Γ΄, δίχως να κωλυσιεργήσει και έχοντας προετοιμάσει το έδαφος, μέσω των Σιλεντίων, για τα όσα θα έπραττε στην εκκλησιαστική του πολιτική, αποφασίζει να απομακρύνει την εικόνα του Χριστού από την Χαλκή Πύλη. Παρά τις αντιδράσεις, λοιπόν, ο αυτοκράτορας ήταν αποφασισμένος να συνεχίσει την πολιτική του. Η ιδέα του Λέοντα να εμπλέξει ένα θρησκευτικό ζήτημα στο διοικητικό του πρόγραμμα και η άρνησή του να διαπραγματευτεί με την Εκκλησία προκάλεσαν τις αντιδράσεις των θεολογικών, και όχι μόνο, κύκλων, τις οποίες αποφάσισε να κάμψει, καταστέλλοντας όλες τις αντιδράσεις, εντός και εκτός συνόρων. Επιπλέον, πράξη θεοκρατικού χαρακτήρα και καισαροπαπικής αντίληψης, λογίζεται και η επιβολή του διατάγματος του Λέοντος, περί κατάργησης των εικόνων, στις 17 Ιανουαρίου 730, ενώ είχε προηγηθεί το λεγόμενο «Σιλέντιον», ώστε να τηρήσει έστω τα προσχήματα της νομιμότητας.

Ο αυτοκράτορας, πριν εγκαινιάσει την είσοδο της Εικονομαχίας, συμβουλευόταν κυρίως δύο εικονομάχους επισκόπους της Μ. Ασίας, τον Κωνσταντίνο Νακωλείας και τον Θωμά Κλαυδιουπόλεως, ενώ και ο Θεοδόσιος Εφέσου εκδηλώθηκε ανεπιφύλακτα υπέρ των εικονομαχικών θέσεων, το ίδιο δεν συνέβαινε όμως και με τον Πατριάρχη Γερμανό Α΄ (715-730), ο οποίος ούτε εικονομάχος ήταν, ούτε διατεθειμένος να ακολουθήσει την εικονομαχική του πολιτική και γι' αυτό το λόγο τον καθαίρεσε, αφού δεν μπορούσε να του αλλάξει γνώμη. Ο Πατριάρχης Γερμανός Α΄ ανέφερε ότι: «χωρίς γάρ οίκουμενικῆς συνόδου καινοτομήσαι πίστιν, ὃ βασιλεύ, ἀδυνατῶ» και στην θέση του χειροτονήθηκε Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ο Αναστάσιος (22 Ιανουαρίου 730) που δεν είχε καμία αντίρρηση να συμμορφωθεί με τις διαταγές του αυτοκράτορα. Παρ' όλα αυτά, ο Λέων Γ΄, κατόρθωσε με την προσυπογραφή του διατάγματός του, από τον Πατριάρχη Αναστάσιο (730-754), να υπάρξει πολιτική σύμπραξη, Εκκλησίας και Πολιτείας, εναντίον των εικόνων.

Η κατάργηση των εικόνων έβρισκε σύμφωνες πολυπληθείς ομάδες της αυτοκρατορίας, όπως ήταν οι Παυλικιανοί, οι Μονοφυσίτες, οι Αρμένιοι και οι Μανιχαίοι, οι οποίοι έπρεπε να αποτελέσουν ξανά ενεργό στρατιωτικό πληθυσμό της Αυτοκρατορίας. Ο Λέων Γ΄, έχοντας ως πρόσχημα, ως δούρειο ίππο, την μάχη κατά των εικόνων εκδήλωνε τη μάχη κατά του κλήρου, ενώ προσηλύτιζε τους πληθυσμούς των ανατολικών επαρχιών στα στρατεύματα της αυτοκρατορίας, ενδυναμώνοντας την εκκλησιαστική, πολιτική και στρατιωτική του θέση.

Πολιτικοί, λοιπόν, ήταν οι στόχοι που ώθησαν τον Λέοντα Γ΄ να επιτεθεί στις εικόνες, θέλοντας να δημιουργήσει ένα απόλυτα στρατιωτικό Κράτος, στηριζόμενος

στην επιτακτική δύναμη του ξίφους, αρνούμενος την στήριξη της Εκκλησίας, θεωρώντας ότι οι αυτοκρατορίες χρειάζονται πολεμιστές και όχι ιερείς. Μάλιστα, η Εικονομαχία απέκτησε την ιδιότυπη μορφή της μοναχομαχίας, όταν αποφάσισε να συρρικνώσει, περιουσιακά και οικονομικά το ρόλο της Εκκλησίας και των μοναστηριών.

Ο Λέων Γ΄, μετά από είκοσι τέσσερα χρόνια στο αυτοκρατορικό αξίωμα απεβίωσε, στις 18 Ιουνίου 741 και ο μεγαλύτερος υιός του Κωνσταντίνος Ε΄ (741-775), τον διαδέχθηκε στον θρόνο. Ο Κωνσταντίνος Ε΄, δεν διαδέχθηκε τον πατέρα του, μόνο στη βασιλεία, αλλά και στην ασέβεια.

Ο Κωνσταντίνος Ε΄ αναφέρεται ως δυσσεβέστερος του Λέοντος Γ΄ και πρόδρομος του Αντιχρίστου. Δεν είναι τυχαίο ότι η εικονόφιλη παράταξη του είχε προσδώσει τον χαρακτηρισμό Κοπρώνυμος, επειδή ρύπανε την κολυμβήθρα, κατά τη διάρκεια της βάπτισής του, ώστε ο Πατριάρχης Γερμανός Α΄, ο οποίος και τον βάπτισε να αποφανθεί ότι: «Οὗτος φανήσεται τῇ Ἐκκλησίᾳ δυσωδία μεγάλη».

Ο Κωνσταντίνος Ε΄ ήταν ο πρώτος αυτοκράτορας που ενηλικιώθηκε σε ένα εικονομαχικό περιβάλλον, ήταν ένας συνειδητός εικονομάχος που προσπάθησε να συνεχίσει την πολιτική του προκατόχου του. Ο Κωνσταντίνος Ε΄, πιο θεολόγος από τον πατέρα του, έφερε στη διαμάχη τις προσωπικές του απόψεις. Μοναδικό εμπόδιο, στην συνέχιση της Εικονομαχικής του πολιτικής, ήταν ο γαμπρός του Αρτάβασδος, ο οποίος στο παρελθόν στήριξε τον πατέρα του, όμως έδειχνε να μην συμμερίζεται τις επιλογές του Κωνσταντίνου Ε΄ και ήθελε να σφετεριστεί το θρόνο, προσδίδοντας στον αγώνα του και εικονολατρική χροιά. Έτσι, η θρησκευτική διαμάχη μετατοπίστηκε στο πολιτικό πεδίο και ο Αρτάβασδος κατάφερε να σφετεριστεί τον θρόνο.

Η εικονοκλαστική πολιτική του Κωνσταντίνου Ε΄, δεν είχε υιοθετηθεί εντελώς, ούτε από τους πιο στενούς του συνεργάτες, καθώς εκτός από τον Πατριάρχη Αναστάσιο και τον αντιβασιλέα Θεοφάνη Μονωτή κι άλλοι ανώτεροι αξιωματούχοι της πρωτεύουσας, προσχώρησαν στην παράταξη του σφετεριστή αυτοκράτορα. Όταν, όμως ο Κωνσταντίνος Ε΄ ανακατέλαβε τον θρόνο, πρωταρχικό του μέλημα, ήταν η τιμωρία των θρησκευτικών του αντιπάλων.

Ο μόνος που παρέμεινε στην θέση του ήταν ο Πατριάρχης Αναστάσιος, ο οποίος, όμως πρώτα εξευτελίστηκε στον υπόδρομο. Ο λόγος που ο Πατριάρχης Αναστάσιος δεν εκθρονίστηκε ήταν επειδή δέχθηκε να καταδικάσει και πάλι την τιμή των ι. εικόνων και να κρατήσει δώδεκα ακόμα χρόνια την πατριαρχική έδρα, γιατί με τη δουλοφροσύνη του εξυπηρετούσε τη πολιτική του Κωνσταντίνου.

Παρ' όλα αυτά, ο Κωνσταντίνος Ε΄, προτίμησε στα πρώτα έτη της βασιλείας του να παγιώσει τη θέση του και να οργανώσει συστηματικότερα την εικονομαχική του θεολογία. Έχοντας πάντα κατά νου την επιτυχή έκβαση της εικονομαχίας, ενήργησε προπαρασκευαστικά, σε περίπτωση που αποφάσιζε εκκλησιαστική Σύνοδο.

Ο Κωνσταντίνος Ε΄ ήξερε να περιμένει και αυτό φαίνεται από το γεγονός ότι το πρόγραμμά του άρχισε να πραγματοποιείται στις αρχές της δεκαετίας του 750, ενώ μεθοδικά ήθελε να νομιμοποιήσει την εικονοκλαστική του πολιτική με τη βοήθεια μίας Συνόδου, εντός της οποίας, όμως ήθελε να εξασφαλίσει συμπαγές μέτωπο, γι' αυτό και φρόντιζε να καλύπτει τις καίριες επισκοπικές θέσεις με ομόφρονές του. Ενώ, ταυτόχρονα, επεξεργάστηκε τις απόψεις του σε μια σειρά θεολογικών πραγματειών, τις *Πεύσεις*.

Ο Κωνσταντίνος Ε΄ ήταν πιο μεθοδικός από τον πατέρα του και η συνειδητή πολεμική του έναντι των εικονοφίλων έπαυσε να είναι αόριστη και θεοκρατική, όπως του προκατόχου του. Οι μεθοδεύσεις του αυτοκράτορα, επέβλεπαν στην εξασφάλιση της σύμφωνης γνώμης της ιεραρχίας, ώστε να δύναται να επιβάλλει τις εικονομαχικές θέσεις στην σχεδιαζόμενη Σύνοδο, δίχως να ανατρέψει τις καταστατικές βάσεις της σχέσεως Εκκλησίας και Πολιτείας. Έτσι, όπως διαμορφωνόταν, η κατάσταση προελείανε τις εξελίξεις για τη σύγκληση Συνόδου, ώστε το όλο ζήτημα να αντιμετωπισθεί μέσα σε Εκκλησιολογικά-Συνοδικά πλαίσια.

Η σύγκληση της εικονομαχικής Συνόδου της Ιερείας, δεν ήταν εικονομαχική νίκη, τουναντίον, πρόκειται ουσιαστικά για νίκη της εκκλησιαστικής άποψης, έστω και αν η Σύνοδος, χειραγωγούμενη από τον αυτοκράτορα, αποφάσισε σύμφωνα με τις θελήσεις του, καθώς με την πράξη του αυτή ο Κωνσταντίνος αναγνώριζε αυτό ακριβώς που αποτέλεσε το έναυσμα της εικονομαχίας, ότι δηλαδή ο αυτοκράτορας δεν μπορούσε να αποφασίζει για θρησκευτικά θέματα ερήμην της Εκκλησίας.

Η σύγκληση την Συνόδου της Ιερείας, είναι αυτή που διαφοροποιεί την εκκλησιαστική του πολιτική από αυτή του πατέρα του, είναι η απόκλιση από την βασική αρχή *έγώ είμι βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς*. Ο Κωνσταντίνος Ε΄, επεμβαίνει στην εκκλησιαστική πολιτική για το ζήτημα των εικόνων, αλλά το πράττει εντός των εκκλησιαστικών ορίων, συγκαλώντας Σύνοδο, έχοντας μεθοδεύσει με υπομονή την κατάληξη που ήθελε, δίχως, όμως, να καταλήγει στον καισαροπαπισμό.

Ο Κωνσταντίνος Ε΄ ήταν αυτός, τελικά, που ανέτρεψε την πολιτική του καισαροπαπισμού, όταν σε αντίθεση με τον πατέρα του, συγκάλεσε τη Σύνοδο της Ιερείας (754) και ανέτρεψε πλήρως τις θεοκρατικές αντιλήψεις. Βεβαίως, αυτή η

Σύνοδος δεν μπορεί, να θεωρηθεί, ως Οικουμενική, όπως ισχυριζόταν ο αυτοκράτορας, καθώς δεν παρουσιάστηκε κανένας Πατριάρχης, ούτε κανένας εκπρόσωπος από τους θρόνους Ρώμης, Αλεξάνδρειας, Αντιόχειας και Ιεροσολύμων, όμως, ακόμη κι έτσι διασωζόταν το θεσμικό πλαίσιο σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας.

Ο Κωνσταντίνος Ε΄ έχοντας χειροτονήσει, καθ' όλη τη διάρκεια της βασιλείας του, ομόφρονες επισκόπους ήταν δεδομένο ότι θα επικύρωνε την εικονομαχία μέσω της συγκεκριμένης Συνόδου, σε σημείο που ο Ιωάννης Δαμασκηνός να αναφέρει ότι και ο νέος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Κωνσταντίνος Β΄ (754-766), δεν προήλθε ούτε εκ Θεού ούτε εξ ιερέων ψήφο, αλλά από την πανουργία του αυτοκράτορος. Ο αυτοκράτορας μπορεί πράγματι να κατηγορηθεί για πανουργία όχι όμως και για καισαροπαπισμό.

Ο Κωνσταντίνος Ε΄ έδωσε στον αγώνα κατά των εικόνων επίσημη μορφή και μέσω της Συνόδου καταδίκασε απερίφραστα τη χρήση των εικόνων αποφασίζοντας να καθαιρείται όποιος κληρικός χρησιμοποιούσε εικόνες, και να αναθεματίζεται όποιος μοναχός ή λαϊκός τολμούσε να έχει οποιαδήποτε σχέση με αυτές. Η εκκλησιαστική Σύνοδος αποδέχθηκε, πως η προσκύνηση των εικόνων είναι ειδωλολατρία και αίρεση, επικυρώνοντας έτσι ως ορθή την θρησκευτική πολιτική των Ισαύρων.

Η προσκύνηση των εικόνων, επί Λέοντος Γ΄ είχε τη μορφή ειδωλολατρίας, όμως επί Κωνσταντίνου Ε΄ έλαβε τη μορφή αιρέσεως. Από αυτή τη στιγμή, ο Κωνσταντίνος Ε΄, μπορούσε να πολεμήσει τους εικονοφίλους, όχι μόνο ως επαναστάτες κατά της αυτοκρατορικής του εξουσίας αλλά και ως επαναστάτες απέναντι στον Θεό. Το χαρακτηριστικό είναι, ακόμη, ότι ο Όρος της Συνόδου διαλάμβανε πως, όποιος δεν πειθαρχήσει στις αποφάσεις της, αυτός: «τοῖς βασιλικοῖς νόμοις ὑπεύθυνος ἔστω, ὡς ἐνάντιος τῶν τοῦ Θεοῦ προσταγμάτων καὶ ἐχθρός τῶν πατρικῶν δογμάτων».

Οι αντιδράσεις των άλλων Πατριαρχείων, εναντίον της εικονομαχικής πολιτικής, συνεχίζονταν αμείωτες. Αμείωτη, όμως, ήταν και η βαναυσότητα του αυτοκράτορα πλέον στο εσωτερικό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, καθώς μπορεί να σταμάτησε μέσω της Συνόδου τις θεοκρατικές βλέψεις, που εγκαινίασε ο πατέρας του, ωστόσο, οι αποφάσεις της Συνόδου του επέτρεπαν να νομιμοποιήσει την πολιτική του, αφού η Εικονομαχία κατέστη επίσημο δόγμα του Κράτους και της Εκκλησίας.

Οι σκληροί διωγμοί και οι εξορίες των εικονοφίλων συνεχίσθηκαν, ιδιαίτερα μετά το 761, με κυριότερα θύματα τους μοναχούς και τα μοναστήρια. Η σθεναρή αντίσταση, στην Εικονομαχία του Κωνσταντίνου Ε΄, προήλθε εξ ολοκλήρου σχεδόν από τον μοναστικό κόσμο, εξαγριώνοντας έτσι τον αυτοκράτορα, ο οποίος την 20^η Νοεμβρίου

του 765, παρότρυνε δημοσίως τη δολοφονία του Στεφάνου του Νέου, ηγουμένου του Αγίου Αυξεντίου και εκτελέσεις ανώτερων υπαλλήλων που διαμαρτυρήθηκαν ευθαρσώς κατά της δολοφονίας που διαπράχθηκε.

Την 21^η Αυγούστου του 766, ο αυτοκράτορας θέλησε να γελοιοποιήσει το σχήμα των μοναχών, ενώ λίγο αργότερα κατηγορήσε δεκαεννέα ανώτερους πολιτικούς και στρατιωτικούς αξιωματούχους, ότι ήθελαν να τον ανατρέψουν, αφού τους έσυρε δέσμιους και τους γελοιοποίησε, ενώ την επόμενη μέρα τους καταδίκασε σε θάνατο. Μεταξύ αυτών που γελοιοποίησε ήταν και ο Πατριάρχης Κωνσταντίνος Β΄, ο οποίος αποκεφαλίστηκε στις 7 Οκτωβρίου 766.

Τα γεγονότα αυτά αποτέλεσαν την απαρχή μιας νέα θρησκευτικής πολιτικής, η οποία στράφηκε κυρίως κατά των μοναχών, ως φορέων μιας επικίνδυνης αντίστασης στο μεταρρυθμιστικό έργο του αυτοκράτορα. Σημείο καμπής, για την αγριότητά του, απέναντι στους μοναχούς, φαίνεται ότι ήταν η στιγμή που εξάρθρωσε την συνωμοσία εναντίον του, από εκείνο το σημείο και μετά ο αυτοκράτορας επιτέθηκε μαζικά κατά της τάξης των μοναχών.

Η Εικονομαχία λοιπόν μετά το 761 έλαβε την ιδιότυπη μορφή της Μοναχομαχίας. Οι διώξεις των μοναχών και το κλείσιμο των μοναστηριών, εντατικοποιήθηκαν, σε τέτοιο βαθμό, ώστε οι πράξεις του αυτοκράτορα να μην λογίζονται ως εικονομαχική πολιτική, αλλά ως μοναχομαχία. Προς το τέλος της βασιλείας του, ο Κωνσταντίνος Ε΄, γελοιοποίησε και θανάτωσε χιλιάδες μοναχούς και μοναχές, ώστε στα χρόνια της βασιλείας του η εικονομαχική έριδα να γνωρίσει τη σκληρότερη μορφή της. Η κατάσταση, για τους εικονόφιλους θα αρχίσει να μεταβάλλεται, προς το καλύτερο, μόνο με το θάνατο του Κωνσταντίνου Ε΄ (14 Απριλίου 775).

Βιβλιογραφία

1. Πηγές

Βίος Γερμανού: Lucian Lamza, Patriarch Germanos I. von Konstantinopel (715-730): Versuch einer endgültigen chronologischen Fixierung des Lebens und Wirkens des Patriarchen: mit dem griechisch-deutschen Text der Vita, Würzburg, 1975 (Augustinus-Verlag).

Βίος Στεφάνου τοῦ Νέου: Βίος Στεφάνου τοῦ Νέου μοναχοῦ καὶ μάρτυρα, Στεφάνου διακόνου τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, εἰς τὸν Βίον καὶ μαρτύριον τοῦ παμμάρκαρος καὶ ὁσίου μάρτυρος Στεφάνου τοῦ Νέου, μαρτυρήσαντος ἐπὶ τοῦ ἄσεβοῦς Εἰκονοκλάστου βασιλέως Κωνσταντίνου τοῦ καὶ Κοπρωνύμου, PG 100, 1069-1186, 1865.

Βυζάντιος, Ἡ Κωνσταντινούπολις: Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος, Ἡ Κωνσταντινούπολις: Περιγραφή, τοπογραφική, ἀρχαιολογική καὶ ἱστορική τῆς περιωνύμου ταύτης μεγαλοπόλεως καὶ τῶν ἐκατέρωθεν τοῦ κόλπου καὶ τοῦ Βοσπόρου προαστείων αὐτῆς. Ἀπ' αὐτῶν ποὺ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἄχρι καὶ καθ' ἡμᾶς μετὰ πολλῶν καὶ ποικίλων εἰκόνων καὶ τῶν ἀπαιτουμένων τοπογραφικῶν τε καὶ χρονολογικῶν πινάκων πρὸς διασάφησιν τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας, τ. Α', Ἀθήνησιν, 1890 (Εστία).

Burgmann, Ecloga: Ludwig Burgmann, Ecloga: Das Gesetzbuch Leons III und Konstantinos' V, (Forschungen zur Byzantinische Rechtsgeschichte, vol. 10), Frankfurt, 1983 (Lowenklaus-Gesellschaft E. V.).

Γεδεών, Πατριαρχικοί Πίνακες: Μανουήλ Ι. Γεδεών, Πατριαρχικοί Πίνακες: Εἰδήσεις ἱστορικαὶ βιογραφικαὶ περὶ τῶν Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως: ἀπὸ Ἀνδρέου τοῦ Πρωτοκλήτου μέχρις Ἰωακείμ Γ' τοῦ ἀπὸ Θεσσαλονίκης 36-1884, Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1885-1890 (Otto Keil).

Γερμανός, Δογματικὴ Ἐπιστολή: Ἅγιος Γερμανός, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Τὰ εὕρισκόμενα Πάντα, Δογματικὴ Ἐπιστολή, PG 98, 147-221, 1865.

Γεώργιος Μοναχός, Χρονογραφία: Χρονικόν Σύντομον ἐκ διαφορῶν χρονογράφων τε ἐξηγητῶν συλλεγὲν καὶ συντεθὲν ὑπὸ Γεωργίου μοναχοῦ τοῦ ἐπίκλην ἀμαρτωλοῦ, PG 110, 1-1328, 1863.

- Βίος Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ: Βίος τοῦ Ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, Συγγραφεὶς παρὰ Ἰωάννου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, PG 94, 429-504, 1864.*
- Δαμασκηνός, *Περὶ αἱρέσεων*: Ἰωάννης Δαμασκηνός, Μοναχός και, Πρεσβύτερος Ἱεροσολύμων, *Τὰ εὑρισκόμενα Πάντα, Περὶ αἱρέσεων ἐν συντομίᾳ, ὅθεν ἤρξατο καὶ πόθεν γεγόνασιν*, PG 94, 677-780, 1864.
- Δαμασκηνός, *Λόγος Πρῶτος*: Ἰωάννης Δαμασκηνός, Μοναχός και, Πρεσβύτερος Ἱεροσολύμων, *Τὰ εὑρισκόμενα Πάντα, Λόγος Πρῶτος Ἀπολογητικός, πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἀγίας εἰκόνας*, PG 94, 1231-1284, 1864.
- Δαμασκηνός, *Λόγος Δεύτερος*: Ἰωάννης Δαμασκηνός, Μοναχός και, Πρεσβύτερος Ἱεροσολύμων, *Τὰ εὑρισκόμενα Πάντα, Λόγος Δεύτερος, πρὸς τοὺς διαβάλλοντας ἀγίας εἰκόνας*, PG 94, 1283-1318, 1864.
- Δαμασκηνός, *Λόγος Τρίτος*: Ἰωάννης Δαμασκηνός, Μοναχός και, Πρεσβύτερος Ἱεροσολύμων, *Τὰ εὑρισκόμενα Πάντα, Λόγος Τρίτος, πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἀγίας εἰκόνας*, PG 94, 1317-1420, 1864.
- Δαμασκηνός, *Λόγος*: Ἰωάννης Δαμασκηνός, Μοναχός και, Πρεσβύτερος Ἱεροσολύμων *Τὰ Εὑρισκόμενα Πάντα, Λόγος ἀποδεικτικὸς περὶ τῶν ἀγίων καὶ σεπτῶν εἰκόνων, Πρὸς πάντας Χριστιανούς, καὶ πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον τὸν Καβαλῖνον, καὶ πρὸς πάντας αἰρετικούς*, PG 95, 309-346, 1864.
- Δαμασκηνός, *Ἐπιστολή*: Ἰωάννης Δαμασκηνός, Μοναχός και, Πρεσβύτερος Ἱεροσολύμων, *Τὰ εὑρισκόμενα Πάντα, Ἐπιστολή πρὸς τὸν βασιλέα Θεόφιλον: Περὶ τῶν ἀγίων καὶ σεπτῶν εἰκόνων*, PG 95, 345-386, 1864.
- Δαμασκηνός, *Adversus Iconoclastas*: Ἰωάννης Δαμασκηνός, Μοναχός και, Πρεσβύτερος Ἱεροσολύμων, *Τὰ εὑρισκόμενα Πάντα, Adversus Iconoclastas, Διάλογος στηλευτικός*, PG 96, 1347-1362, 1860.
- Ευσέβιος του Παμφίλου, *Εἰς Κωνσταντῖνον*: Ευσέβιος του Παμφίλου, *Τα εὑρισκόμενα Πάντα: Εἰς Κωνσταντῖνον τὸν βασιλέα τριακονταετηρικός*, PG 20, 1315-1440, 1857.
- Ευσέβιος του Παμφίλου, *Λόγος Δ'*: Ευσέβιος του Παμφίλου, *Εἰς τὸν βίον τοῦ μακαρίου Κωνσταντῖνου βασιλέως: Λόγος Δ'*, PG 20, 1145-1228, 1857.
- Εφραίμ Αντιοχείας, *Χρονικὸ Ρωμαίων Αυτοκρατόρων: Ephraemius [Corpus scriptorum historiae Byzantinae]*, Bonn, 1840, 7-382 (I. Bekker).
- Freshfield, *The Ekloga*: Edwin Hanson Freshfield, *A Manual of Roman Law: The Ecloga*, published by the emperors Leo III and Constantine V of Isauria at Constantinople ad 726, Cambridge, 1921 (University Press).

- Θεοφάνης, *Χρονογραφία: Θεοφάνους ἀμαρτωλοῦ μοναχοῦ καὶ ἡγουμένου τοῦ ἀγροῦ καὶ Ὁμολογητοῦ Χρονογραφία ἐτῶν ΦΚΗ'*, τ. I, Lipsiae, 1883 (Carl Gotthard de Boor).
- Hennephof, *Iconomachiam: Herman Hennephof, Textus Byzantinos ad Iconomachiam Pertinentes: In usum academicum*, Leiden, 1969 (E. J. Brill).
- Καινὴ Διαθήκη: Παναγιώτης Ν. Τρεμπέλας, *Ἡ Καινὴ Διαθήκη (μετὰ συντόμου ἐρμηνείας)*, Ἀθήναι, 1980 (Ἀδελφότης Θεολόγων «Ὁ Σώτηρ»).
- Κεδρηνός, *Σύνοψις Ἱστοριῶν: Γεώργιος Κεδρηνός, Σύνοψις Ἱστοριῶν, Ἀρχόμενη ἀπὸ κτίσεως κόσμου καὶ μέχρι τῆς βασιλείας Ἰσαάκιου τοῦ Κομνηνοῦ*, PG 121, 1-1168, 1864.
- Λέων Γραμματικός, *Χρονογραφία: Leonis Grammatici chronographia [Corpus scriptorum historiae Byzantinae]*, Bonn, 1842, 3-331 (I. Bekker).
- Μανασσῆς, *Σύνοψις Χρονική: Constantini Manassis breviarium historiae metricum*, [Corpus scriptorum historiae Byzantinae], Bonn, 1837, 1-286 (I. Bekker).
- Νικηφόρος, *Ἱστορία Σύντομος: Νικηφόρος, Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικηφόρου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἱστορία σύντομος ἀπὸ τῆς Μαυρικίου Βασιλείας*, PG 100, 863-994, 1865.
- Νικηφόρος, *Opuscula historica: Nicephori Archiepiscopi Constantinopolitani, Opuscula historica*, Lipsiae, 1880 (Carolus De Boor).
- Νικηφόρος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, *Ἱστορία Σύντομος: Νικηφόρος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ἱστορία Σύντομος*, μτφρ. Λίνα Κωσταρέλη, [Κείμενα Βυζαντινῆς Ἱστοριογραφίας 4], Ἀθήνα, 1994 (Κανάκη).
- Οικονόμος, *Ἐκκλησιαστικὰ Συγγράμματα: Κωνσταντῖνος Οικονόμος, Τὰ σωζόμενα Ἐκκλησιαστικὰ Συγγράμματα*, τ. Γ', Ἀθήνησι, 1866 (Τύποις Φ. Καραμπίνου).
- Παλαιὰ Διαθήκη*
- Στουδίτης, *Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ: Θεόδωρος Στουδίτης, Τὰ εὕρισκόμενα Πάντα, Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῶν ἀσεβῶν ποιημάτων, Ἰωάννου, Ἰγνατίου, Σεργίου καὶ Στεφάνου, τῶν νέων Χριστομάχων, πρώτων μὲν δι' ἐμμέτρων στίχων αὐτοῖς καὶ ἐτέρων, ἔπειτα δὲ διὰ πεζῆς λέξεως ὁμοῦ τὲ καὶ τῆς ἀσεβοῦς ὑπογραφῆς*, PG 99, 435-478, 1860.
- Συμεὼν Μάγιστρος καὶ Λογοθέτης, *Χρονικόν: Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon*, [Corpus Fontium Historiae Byzantinae] v. 44:1, Berlin, 2006 (Walter de Gruyter).

2. Βοηθήματα

- Alexander, *Hiereia*: Paul J. Alexander, Church Councils and Patristic Authority the Iconoclastic Councils of Hieresia (754) and St. Sophia (815), *Harvard Studies in Classical Philology*, v. 63, 1958, (Harvard University), σ. 493-505, <https://doi.org/10.2307/310874>.
- Άμαντος, *Ιστορία Α΄*: Κωνσταντίνος Ι. Άμαντος, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους (395-867 μ.Χ.)*, τ. Α΄, Αθήναι, 1963 (Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων).
- Αμοιρίδου, *Διαμάχη*: Ευαγγελία Αμοιρίδου, «Η διαμάχη για τις εικόνες και η Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδος», *Ιστορία της Ορθοδοξίας: από την εδραίωση μέχρι τη δικαίωση (313-1054)*, τ. Β΄, (εκδ. Road), Αθήνα, 2009, σ. 350-377.
- Αναστασίου, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α΄*: Ιωάννης Ε. Αναστασίου, *Εκκλησιαστική Ιστορία, Από τον Α΄ αιώνα ως το σχίσμα των Εκκλησιών τον ΙΑ΄ αιώνα*, τ. Α΄, Θεσσαλονίκη, 2006 (Επίκεντρο).
- Anastos, *Images*: Miltos Anastos, «The Ethical Theory of Images formulated by the Iconoclasts in 754 and 815», *Dumbarton Oaks Papers*, v. 8, 1954, σ. 151-160.
- Auzépy, *Les enjeux*: Marie-France Auzépy, *Les enjeux de l'iconoclasme*, *Cristianità d'Occidente e cristianità d'Oriente (secoli VI–XI)*, Spoleto, 2004, σ. 127-169.
- Angold, *Βυζάντιο*: Michael Angold, *Βυζάντιο: Η γέφυρα από την Αρχαιότητα στον Μεσαίωνα*, μτφρ. Μαρία Παππά, Αθήνα, 2003 (Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη).
- Βαλαής, *Εκκλησιαστική Ιστορία*: Διονύσιος Δ. Βαλαής, *Εκκλησιαστική Ιστορία: Ζητήματα της β΄ Χιλιετίας*, Θεσσαλονίκη, 2017 (Μπαρμπουνάκη).
- Barber, *Figure and Likeness*: Charle Barber, *Figure and Likeness: On the Limits of Representation in Byzantine Iconoclasm*, Princeton and Oxford, 2002 (Princeton University Press).
- Baynes, *The Icons*: Norman H. Baynes, *The Icons before Iconoclasm*, *The Harvard Theological Review*, Vol 44, No 2, London, April 1951, (Cambridge University Press), σ. 93-106.
- Beck, *Χιλιετία*: Hans - Georg Beck, *Η Βυζαντινή Χιλιετία*, μτφρ. Δημοσθένης Κούτροβικ, Αθήνα, 1990 (MIET).
- Bréhier, *Les institutions*: Louis Bréhier, *Les institutions de l'Empire byzantine*, Paris, 1949 (Albin Michel).

- Bremmer, *The Vision of Constantine*: Jan N. Bremmer, *The Vision of Constantine*, Land of dreams: Greek and Latin studies in honour of A.H.M. Kessels Leiden, Brill, 2006 (εκδ. A.P.M.H. Lardinois, Van Der POEL και V.J.C. Hunink).
- Brown, *A Dark-Age*: Peter Brown, *A Dark-Age Crisis: Aspects of the Iconoclastic Controversy*, *The English Historical Review*, Vol 88, No 346, 1-34, January 1973 (Oxford University Press).
- Browning, *Βυζαντινή Αυτοκρατορία*: Robert Browning, *Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, μτφρ. Νίκος Κονομής, Αθήνα, 1992 (εκδ. Δημ. Α. Παπαδήμα).
- Brubaker, *Byzantine Iconoclasm*: Leslie Brubaker, *Inventing Byzantine Iconoclasm*, [Studies in Early Medieval History], London, 2012 (Bristol Classical Press).
- Brubaker – Haldon, *Byzantium*: Leslie Brubaker – John Haldon, *Byzantium in the Iconoclast Era (ca 680-850): The sources, An annotated survey*, Birmingham Byzantine and Ottoman monographs, v. 7, London – New York, 2016 (Routledge).
- Bury, *History*: John B. Bury, *A History of the Later Roman Empire: from Arcadius to Irene (395 A.D. to 800 A.D.)*, τ. 2, Amsterdam, 1966 (Adolf M. Hakkert).
- Γιαννακόπουλος, *Βυζαντινή Ανατολή*: Κωνσταντίνος Γ. Γιαννακόπουλος, *Βυζαντινή Ανατολή και Λατινική Δύση, Δυο κόσμοι της χριστιανοσύνης στο μεσαίωνα και στην αναγέννηση: Μελέτες στην εκκλησιαστική και πολιτιστική ιστορία*, Αθήνα, 1966 (Εστία).
- Γιανναράς, *Ἡ ἀπανθρωπιὰ*: Χρήστος Γιανναράς, *Ἡ ἀπανθρωπιὰ τοῦ δικαιώματος*, Αθήνα, 1998 (Δόμος).
- Γιαννόπουλος, *Ἀντιλήψεις*: Βασίλειος Ν. Γιαννόπουλος, *Αἱ χριστολογικαὶ ἀντιλήψεις τῶν εἰκονομάχων*, (Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών), Ἀθήναι, 1975.
- Γιαννόπουλος, *Πολιτική Ιστορία*: Παναγιώτης Γιαννόπουλος, *Η πολιτική ιστορία της Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας, Από τον Λέοντα Γ' ως τον Μιχαήλ Γ' (717-867)*, Αθήνα, 2020 (Ηρόδοτος).
- Γιαννόπουλος, *Ὅψεις*: Παναγιώτης Α. Γιαννόπουλος, *Ὅψεις της Μεσοβυζαντινῆς κοινωνίας*, Αθήνα, 2020 (Ηρόδοτος).
- Γλυκατζή-Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία*: Ελένη Γλυκατζή-Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας*, μτφρ. Τούλα Δρακοπούλου, Αθήνα, 2007 (Ψυχογιός).

- Γριτσόπουλος, Κωνσταντίνος Ε΄ ο Κοπρώνυμος: Τάσος Γριτσόπουλος, «Κωνσταντίνος Ε΄ ο Κοπρώνυμος», *Θρησκευτική Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 2, Αθήναι, 1963 (Αθανάσιος Μαρτίνος), σ. 22-24.
- Dagron, *Césaropapisme*: Gilbert Dagron, *Empereur et Prêtre: Étude sur le «Césaropapisme» byzantin*, Paris, 1996 (Gallimard).
- Darrouzès, *Patriarche Germain*: Jean Darrouzès, *Deux textes inédits du patriarche Germain*, (Revue des études byzantines), Année, 1987, σ. 5-13.
- Delvoye, *Βυζαντινή*: Charles Delvoye, *Βυζαντινή Τέχνη*, μτφρ. Μαντώ Β. Παπαδάκη, Αθήνα, 2013 (Παπαδήμας).
- Δετοράκης, *Βυζαντινή Φιλολογία Β΄*: Θεοχάρης Δετοράκης, *Βυζαντινή Φιλολογία: Τα πρόσωπα και τα κείμενα (Από τον Ιουστινιανό έως τον Φώτιο 529-900)*, τ. Β΄, Ηράκλειο, 2003 (Ιδιωτική).
- Devreese, *Introduction*: Robert Devreese, *Introduction à l'étude des manuscrits grecs*, Paris, 1954 (C. Klincksieck).
- Δημητρόπουλος, *Κοινωνιολογία*: Παναγιώτης Χ. Δημητρόπουλος, *Χριστιανική Κοινωνιολογία*, Αθήναι, 1984 (Αποστολική Διακονία).
- Diehl, *Ιστορία Α΄*: Charles Diehl, *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, Μεγαλείο και Παρακμή*, τ. Α΄, μτφρ. Ελένη Ταμπάκη, Αθήνα, 2011 (Ηλιάδη).
- Dörries, *Kaiser Konstantins*: Hermann Dörries, *Das Selbstzeugnis Kaiser Konstantins*, Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, Folge 3, τ. 34, Göttingen, 1954 (Vandenhoeck & Ruprecht).
- Duchesne, *L'Eglise*: Louis Duchesne, *L'Eglise au VIe siècle*, Paris, 1925 (de Boccard).
- Durant, *civilization IV*: Will Durant, *The story of civilization IV: The age of faith, A History of Medieval Civilization - Christian, Islamic, and Judaic-from Constantine to Dante: A.D. 325 -1300*, New York, 1950 (Simon and Schuster).
- Elsner, *Iconoclasm*: Jaś Elsner, *Iconoclasm as Discourse: From Antiquity to Byzantium*, *The Art Bulletin*, 2012, σ. 368-394, <https://doi.org/10.1080/00043079.2012.10786048>.
- Ζακυνθινός, *Εικόνομαχία*: Διονύσιος Α. Ζακυνθινός, *Σκέψεις τινές περί Εικόνομαχίας*, έν Εύχαριστηρίω τιμητικῶ τόμῳ ἐπὶ τῇ 45ετηρίδι ἐπιστημονικῆς δράσεως καὶ τῇ 35ετηρίδι τακτικῆς καθηγεσίας Αμίλκα Σ. Αλιβιζάτου, Αθήναι, 1958 (Ιδιωτική), σ. 90-102.
- Ζακυνθινός, *Βυζαντινή Ιστορία*: Διονύσιος Α. Ζακυνθινός, *Βυζαντινή Ιστορία 324-1071*, Αθήνα, 2015 (εκδ. Δωδώνη).

- Ζαμπέλιος, *Βυζαντιναί μελέται: Σπυρίδων Ζαμπέλιος, Βυζαντιναί μελέται, Περί πηγών νεοελληνικής εθνότητος από η' άχρι ι' εκατονταετηρίδος μ.Χ.*, Έν Αθήναις, 1857 (Τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφέως).
- Fouqué, *Santorin*: Ferdinand Fouqué, *Santorin et ses éruptions*, Paris, 1879 (G. Masson).
- Ηλιάδη, *Εικονομαχία: Αμαλία Ηλιάδη, Εικονομαχία και Αντιμοναχική στροφή (Κων/νος Ε')*, Τρίκαλα, 2003 (Ιδιωτική).
- Gero, *Iconoclasm*: Stephen Gero, *Byzantine Iconoclasm during the reign of Leo III, with particular attention to the oriental sources*, [Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium v. 346, Subsidia τ. 41], Louvain, 1973 (Secrétariat du Corpus SCO).
- Gero, *Constantine V*: Stephen Gero, *Byzantine Iconoclasm during the reign of Constantine V, with particular attention to the oriental sources*, [Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium v. 384, Subsidia τ. 52], Louvain, 1977 (Secrétariat du Corpus SCO).
- Grabar, *L'iconoclisme byzantine*: André Grabar, *L'iconoclisme byzantin: Le dossier archéologique*, Paris, 1984 (Champs arts).
- Grumel, *Eclogue*: Venance Grumel, *La date de l'Eclogue des Isauriens : l'année et le jour*, Revue des études byzantines, τ. 21, Paris, 1963 (Institut Français d'Études Byzantines).
- Haldon, *Βυζάντιο*: John Haldon, *Βυζάντιο: Μία ιστορία*, μτφρ. Σοφία Ν. Σφυρόερα, Αθήνα, 2007 (Ελληνικά Γράμματα).
- Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*: Herbert Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία: Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. Β', μτφρ. Ταξιάρχης Κόλιας, Αθήνα, 2009 (MIET).
- Kaegi, *Byzantium*: Walter Emil Kaegi, *Army, society, and religion in Byzantium*, London, 1982 (Variorum Reprints).
- Κάμερον, *Βυζαντινός Χριστιανισμός*, Άβεριλ Κάμερον, *Βυζαντινός Χριστιανισμός: Μια πολύ σύντομη ιστορία*, μτφρ. Εύη Βουλγαράκη-Πισίνα, Αθήνα 2022 (Μαΐστρος).
- Karlan, *Βυζάντιο και Ελλάδα*: Michel Karlan, *Βυζάντιο και Ελλάδα*, μτφρ. Μ. Βαρέπας, Αθήνα, 1994 (Α. Δεληθανάσης).
- Καραγιαννόπουλος, *Πηγαί*: Ιωάννης Ε. Καραγιαννόπουλος, *Πηγαί ττης Βυζαντινής Αύτοκρατορίας*, Θεσσαλονίκη, 1987 (Π. Πουρνάρα).
- Καραγιαννόπουλος, *Η πολιτική θεωρία*: Ιωάννης Ε. Καραγιαννόπουλος, *Η πολιτική θεωρία των Βυζαντινών*, Θεσσαλονίκη, 1992 (εκδ. Βάνιας).

- Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία Β΄*: Ιωάννης Ε. Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους: Ιστορία Μέσης Βυζαντινής Περιόδου (565-1081)*, τ. Β΄, Θεσσαλονίκη, 1993 (Βάνιας).
- Καραγιαννόπουλος, *Βυζαντινό Κράτος*: Ιωάννης Καραγιαννόπουλος, *Το Βυζαντινό Κράτος*, Θεσσαλονίκη, 2001 (Βάνιας).
- Καργάκος, *Αυτοκρατορία*: Σαράντος Ι. Καργάκος, *Η Αυτοκρατορία της Κωνσταντινουπόλεως: Από τους διαδόχους του Ιουστινιανού μέχρι την Α΄ Άλωση (1204). Προς τη διαμόρφωση έλληνικής φυσιογνωμίας*, τ. Β΄, Αθήνα, 2017 (Ι. Σιδέρης).
- Καρκαγιάννης, *Η αναστήλωση των εικόνων*: Αντώνιος Καρκαγιάννης, *Η αναστήλωση των εικόνων και η ιστορική υποκρισία*, Η Καθημερινή, 22/03/2009, <https://www.kathimerini.gr/opinion/713731/i-anastilosi-ton-eikonon-kai-i-istoriki-yprokrisia/> (τελ. ανάκτηση 20/08/2023).
- Καρμίρης, *Ορθόδοξος Εκκλησιολογία*: Ιωάννης Ν. Καρμίρης, *Ορθόδοξος Εκκλησιολογία, Δογματικής τμήμα Ε΄*, Αθήνα 1973.
- Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Α΄*: Απόστολος Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, τ. Α΄ (4^{ος}-7^{ος} αι.), Αθήνα, 1997 (Κανάκη).
- Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Β΄*: Απόστολος Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, τ. Β΄ (8^{ος}-10^{ος} αι.), Αθήνα, 2022 (Κανάκη).
- Καψάλης – Νικολαΐδης, *Εικονομαχία*: Αθανάσιος Καψάλης - Νίκος Νικολαΐδης, «Εικονομαχία», *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 6, Αθήνα, 2012 (Στρατηγικές εκδόσεις), 440-449.
- Kitzinger, *Images*: Ernst Kitzinger, *The Cult of Images in the Age before Iconoclasm*, *Dumbarton Oaks Papers*, v. 8, 1954, σ. 83-150.
- Κόλλια-Δερμιτζάκη, *Βυζαντινός πόλεμος*: Αθηνά Κόλλια-Δερμιτζάκη, *Ο βυζαντινός «ιερός πόλεμος». Η έννοια και η προβολή του θρησκευτικού πολέμου στο Βυζάντιο*, [Ιστορικές Μονογραφίες 10], Αθήνα, 1991 (Ιστορικές Εκδόσεις Στ. Δ. Βασιλόπουλος).
- Κομμητάς, *Επίτομος Εκκλησιαστική Ιστορία*: Κομμητάς Στέφανος, *Επίτομος Εκκλησιαστική Ιστορία (έπανξηθεΐσα διά προεισαγωγής και αναπληρώσεως υπό Π. Χιώτου)*, Έν Ζακύνθω, 1861 (εκδ. Σεργίου Χ. Ραφτάνη).
- Κορδάτος, *Ακμή και παρακμή*: Γιάνης Κορδάτος, *Ακμή και παρακμή του Βυζαντίου*, Αθήνα, 1974 (Μπουκουμάνη).

- Κουκουσάς – Βαλαής, *Θέματα*: Βασίλειος Κουκουσάς – Διονύσιος Βαλαής, *Θέματα Εκκλησιαστικής Ιστορίας Α΄*, Θεσσαλονίκη, 2011 (Μπαρμπουνάκη).
- Κουκουσάς, *Πτυχές*: Βασίλειος Διον. Κουκουσάς, *Πτυχές της Βυζαντινής και Εκκλησιαστικής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη, 2014 (Ostrakon).
- Κουκουσάς, *Εγχειρίδιο*: Βασίλειος Διον. Κουκουσάς, *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη, 2014 (Ostrakon).
- Κουντουρά-Γαλάκη, *Κοινωνικές ανακατατάξεις*: Ελεονώρα Κουντουρά-Γαλάκη, *Κοινωνικές ανακατατάξεις και στρατός στα τέλη του Η΄ αιώνα*, Βυζαντινά Σύμμεικτα, τ. 6, Αθήνα, 1985 (ΕΙΕ-ΚΒΕ), σ. 125-138, <https://doi.org/10.12681/byzsym.700>.
- Κουντουρά-Γαλάκη, *Ἡ Αγία Εὐφημία*: Ελεονώρα Κουντουρά-Γαλάκη, *Ἡ Αγία Εὐφημία στις σχέσεις παπῶν καὶ αὐτοκρατόρων*, Βυζαντινά Σύμμεικτα, τ. 7, Αθήνα, 1987, σ. 59–75. <https://doi.org/10.12681/byzsym.710>.
- Κουντουρά-Γαλάκη, *Βυζαντινός κλήρος*: Ελεονώρα Κουντουρά-Γαλάκη, *Ο Βυζαντινός κλήρος και η κοινωνία των «σκοτεινῶν αἰώνων»*, [Εθνικό Ίδρυμα Ερευνῶν - Ινστιτούτο Βυζαντινῶν Ερευνῶν – Μονογραφίες 3], Αθήνα, 1996.
- Κουντουρά-Γαλάκη, *Προρρήσεις*: Ελεονώρα Κουντουρά-Γαλάκη, «Προρρήσεις μοναχῶν και ανάδειξη αυτοκρατόρων στη διάρκεια των ‘‘σκοτεινῶν αἰώνων’’» *Οι σκοτεινοί αἰῶνες του Βυζαντίου (7^{ος}-9^{ος} αι.)*, [Εθνικό Ίδρυμα Ερευνῶν – Ινστιτούτο Βυζαντινῶν Ερευνῶν – Διεθνή Συμπόσια 9], Αθήνα, 2001, 421-441.
- Krannich, Schubert, Sode, *Synode von Hiereia*: Torsten Krannich, Christoph Schubert, Claudia Sode, *Die ikonoklastische Synode von Hiereia 754: Text, Übersetzung & Kommentar ihres Horos*, [Studien und Texte zu Antike und Christentum /Studies and Texts in Antiquity and Christianity, Band 15], Tübingen, 2002 (Mohr Siebeck).
- Κρέμος, *Ιστορία του σχίσματος*: Γεώργιος Π. Κρέμος, *Ιστορία του σχίσματος των δύο Εκκλησιῶν: Ἑλληνικῆς και Ρωμαϊκῆς*, τ. Α΄, Αθήνα, 1905, (εκ των τυπογραφίῶν της εφημερίδος «Το Κράτος»).
- Krumbacher, *Ιστορία*: Karl Krumbacher, *Ιστορία της Βυζαντινῆς λογοτεχνίας*, τ. Α΄, μτφρ. Γεώργιος Σωτηριάδης, Ἐν Ἀθήναις, 1897 (Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου).
- Ladner, *Byzantine Iconoclastic*: Gerhart B. Lander, *Origin and Significance of the Byzantine Iconoclastic Controversy*, Medieval Studies 2, Toronto, 1940, σ. 127-149.

- Λαούρδας, *Εικονομαχία*: Βασίλειος Λαούρδας, *Ὁ ἅγιος Ἀνδρέας ὁ ἐν τῇ Κρίσει καὶ ἡ Κρήτη ἐπὶ εἰκονομαχίας*, «Κρητικά Χρονικά», τ. Ε΄, 1951 (Α. Γ. Καλοκαιρινός), σ. 32-60.
- Laurent, *Εικονομαχία*: Vitalien Laurent, «Εικονομαχία», *Θρησκευτική Ἠθική Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. 5, Ἀθήνα, 1964 (Αθανάσιος Μαρτίνος), σ. 395-405.
- Lemerle, *Ουμανισμός*: Paul Lemerle, *Ὁ πρῶτος βυζαντινός ουμανισμός: σημειώσεις καὶ παρατηρήσεις γιὰ τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν παιδεία στο Βυζάντιο ἀπὸ τὶς ἀρχές ὡς τὸν 10^ο αἰῶνα*, μτφρ. Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Ἀθήνα, 1985 (ΜΙΕΤ).
- Levtchenko, *Ἱστορία*: Mitrofan V. Levtchenko, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας*, μτφρ. Γιάνης Ν. Βιστάκης, Ἀθήνα, 1955 (εκδ. Γερ. Αναγνωστίδη).
- Lilie, *Patriarchen*: Ralph-Johannes Lilie: *Die Patriarchen der ikonoklastischen Zeit, Germanos I. –Methodios I. (715-847)*, (Berliner Byzantinistische Studien Band 5), Frankfurt, 1999 (Peter Lang).
- Linnér, *Ἱστορία*: Sture Linnér, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ*, μτφρ. Ζαννῆς Ψάλτης, Ἀθήνα, 1999 (Γκοβόστη).
- Λουγγῆς, *Ἱστοριογραφία*: Τηλέμαχος Κ. Λουγγῆς, *Ἡ πρῶτη βυζαντινὴ Ἱστοριογραφία καὶ τὸ λεγόμενο «μεγάλο χάσμα»*, [ΕΙΕ – ΚΒΕ - Σύμμεικτα 4], 1981, σ. 49-85, <https://doi.org/10.12681/byzsym.670>.
- Λουγγῆς, *Νέοι Προσανατολισμοί*: Τηλέμαχος Λουγγῆς, *Οἱ Ἕνδοξοι Προσανατολισμοί τῶν Ἰσαύρων*, Βυζαντιακά, τ. 2, 1982 (Ελληνικὴ Ἱστορικὴ εἰσαγωγή), σ. 61-73.
- Λουγγῆς, *Δοκίμιο*: Τηλέμαχος Λουγγῆς, *Δοκίμιο γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξη στὴ διάρκεια τῶν λεγόμενων «σκοτεινῶν αἰώνων» (602-867)*, [Ἰνστιτούτο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν-Εθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν], Ἀθήνα, 1985, σ. 139-222.
- Λουγγῆς, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*: Τηλέμαχος Κ. Λουγγῆς, *Ἐπισκόπηση Βυζαντινῆς Ἱστορίας (324-1204)*, τ. Α΄, Ἀθήνα, 2011 (Σύγχρονη Ἐποχὴ).
- Λουγγῆς, *Ἡ κοινωνικὴ ἐξέλιξη*: Τηλέμαχος Κ. Λουγγῆς, *Ἡ κοινωνικὴ ἐξέλιξη τῶν λεγόμενων «σκοτεινῶν αἰώνων» (602-867)*, Ἀθήνα, 2013 (Ἡρόδοτος).
- Μαγριπλῆς, *Σχέσεις*: Δημήτριος Γ. Μαγριπλῆς, *Σχέσεις καὶ λειτουργία τῶν θεσμῶν: Ἡ διαπλοκὴ τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς θρησκείας στὴν κοινωνία τοῦ Βυζαντίου (μια ἱστορικο-κοινωνιολογικὴ καταγραφή)*, Ἀθήνα, 2003 (Αντ. Σταμούλη).
- Mango, *Βυζάντιο*: Cyril Mango, *Βυζάντιο: Ἡ Αυτοκρατορία τῆς Νέας Ρώμης*, μτφρ. Δημήτρης Τσουγκαράκης, Ἀθήνα, 1988 (ΜΙΕΤ).
- Mango, *Ἱστορία*: Cyril Mango, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντίου*, μτφρ. Ὀλγα Καραγιώργου, Ἀθήνα, 2002 (εκδ. Νεφέλη).

- Marin, *Les moines*: Abbé Marin, *Les moines de Constantinople*, depuis la fondation de la ville jusqu'à la mort de Photius (330-898), (*Revue des études byzantines*), Paris, 1897.
- Μαριόρας, *Ισλάμ*: Μιχάλης Μαριόρας, *Ισλάμ: Αναζητώντας τρόπους με τους μουσουλμάνους*, Αθήνα, 2019 (Πεδίο).
- Μαριόρας, *Ισλαμικός Ριζοσπαστισμός*: Μιχάλης Μαριόρας, *Ισλαμικός Ριζοσπαστισμός: Ιστορικές και θεολογικές προϋποθέσεις του Τζιχάντ*, Αθήνα, 2020 (Πεδίο).
- Μάρρας, *Επιστημονική Επιθεώρηση*: Αναστάσιος Γ. Μάρρας, *Επιστημονική Επιθεώρηση του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Σπουδές στην Ορθόδοξη Θεολογία»*, Συλλογικό, *Μ. Κωνσταντίνος και Ευσέβιος Καισαρείας: Η σχέση του Κωνσταντίνου με το Θεό στο έργο "Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου" = Constantine the Great and Eusebius of Caesarea. The emperor's relationship with God in Vita Constantini*, τ. Γ', σ. 244-252, Πάτρα, 2012.
- Martin, *History*: Edward James Martin, *A History of the Iconoclastic Controversy*, London - New York, 1930 (Society for Promoting Christian Knowledge - Macmillan).
- Μαυροσκά, *Η θεολογία*: Βασιλική Β. Μαυροσκά, *Η θεολογία των ιερών εικόνων στην Ορθόδοξη Εκκλησιαστική Παράδοση και η λειτουργικοκανονική τεκμηρίωσή της*, (Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης), Θεσσαλονίκη, 2006, <http://hdl.handle.net/10442/hedi/20134>.
- Μεταλληνός, *Εκκλησία και Πολιτεία*: Γεώργιος Δ. Μεταλληνός, *Εκκλησία και Πολιτεία στην Ορθόδοξη παράδοση*, Αθήνα, 2000 (εκδ. Αρμός).
- Μόσχος, *Ιστορία*: Δημήτριος Ν. Μόσχος, *Συνοπτική Ιστορία του Χριστιανισμού*, τ. Α' (Η πρώτη χιλιετία), Αθήνα, 2017 (Αρμός).
- Μπουρδάρα, *Εικονομαχία*: Καλλιόπη Α. Μπουρδάρα, *Εικονομαχία και Δίκαιο: Νομική θεώρηση των αγιολογικών κειμένων*, Αθήνα – Κομοτηνή, 2004 (εκδ. Αντ. Ν. Σακκούλα).
- Νεράντζη-Βαρμάζη, *Βυζαντινή Ιστορία*: Βασιλική Νεράντζη-Βαρμάζη, *Βυζαντινή Ιστορία 324-1453*, Θεσσαλονίκη, 2022 (Γράφημα).
- Νικολαΐδης, *Η εικονομαχία*: Νίκος Ι. Νικολαΐδης: *Η εικονομαχία και η εικονολογία του αγίου Γεωργίου Δαμασκηνού*, Θεσσαλονίκη, 2007 (Χριστιανική Αδελφότης «Λυδία»).
- Noble, *Iconoclasm*: Thomas F. X. Noble, *Images, Iconoclasm, and the Carolingians*, Philadelphia, 2009 (Pannsylvania Press).

- Ντηλ, *Ιστορία: Κάρολος Ντηλ, Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, μτφρ. Γιώργος Μαυρουδής, Αθήνα, 2019 (Δαμνιανός).
- Οικονομίδης, *Πολιτεία – Οικονομία – Κοινωνία: Το νέο κράτος της μέσης βυζαντινής περιόδου*: Νικόλαος Οικονομίδης, *Πολιτεία – Οικονομία – Κοινωνία: Το νέο κράτος της μέσης βυζαντινής περιόδου, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός - Μεσοβυζαντινοί χρόνοι 642-1071*, τ. Η', Αθήνα, 1979 (Εκδοτική Αθηνών), σ. 154-179.
- Ostrogorsky, *Byzantinische Bilderstreit*: Georg Ostrogorsky, *Studien zur Geschichte des byzantinischen Bilderstreites*, [Historische Untersuchungen 5], Amsterdam, 1964 (Nachdruck des Ausgabe Breslau 1929).
- Ostrogorsky, *Ιστορία Α'*: Georg Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τ. Α', μτφρ. Ιωάννης Παναγιόπουλος, Αθήνα, 1979 (Ιστορικές Εκδόσεις Στέφανος Δ. Βασιλόπουλος).
- Ostrogorsky, *Ιστορία Β'*: Georg Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τ. Β', μτφρ. Ιωάννης Παναγιόπουλος, Αθήνα, 1979 (Ιστορικές Εκδόσεις Στέφανος Δ. Βασιλόπουλος).
- Ουσπένσκι, *Θεολογία της εικόνας*: Λεωνίδα Ουσπένσκι, *Η Θεολογία της εικόνας στην Ορθόδοξη Εκκλησία*, μτφρ. Σπύρος Μαρίνης, Αθήνα, 1993 (Άρμος).
- Παναγιωτόπουλος, *Πατριάρχης Μεθόδιος Α'*: Ιωάννης Αντ. Παναγιωτόπουλος, *Ό Οίκουμενικός Πατριάρχης Μεθόδιος Α' ό Όμολογητής (843-847) και τὸ ἔργο του*, (Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών), Αθήνα, 2002, <http://hdl.handle.net/10442/hedi/20873>.
- Παναγιωτόπουλος, *Εικονομαχία*: Ιωάννης Αντ. Παναγιωτόπουλος, *Τὸ ἠφαίστειο τῆς Θήρας καὶ ἡ Εἰκονομαχία*, «Θεολογία», τ. Π', τεύχος 1, 2009, σ. 235-253.
- Pang, *Leo III*: Guoqing Pang, *Leo III (717-741), the first iconoclast emperor*, (Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών), Athens, 2016, <http://hdl.handle.net/10442/hedi/35941>.
- Παπαδόπουλος, *Αίτια τῆς Εἰκονομαχίας*: Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, *Αίτια καὶ γενικὸς χαρακτήρ τῆς Εἰκονομαχίας*, «Θεολογία», τ. Η', τεύχος 1, 1930, σ. 5-16.
- Παπαδόπουλος, *Εκκλησία*: Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, *Η Εκκλησία της Ελλάδος, Απ' αρχῆς μέχρι του 1934*, Αθήνα, 2011 (Αποστολική Διακονία).
- Παπαθωμάς, *Εκκλησία καὶ Πολιτεία*: Γρηγόριος Παπαθωμάς, *Σταθμοὶ διάπλασης τῶν Σχέσεων «Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας» καὶ «Κράτους καὶ Ἐκκλησίας»*.

- Ἐννοιολογική ἐπισκόπηση καὶ ἱστορικο-κανονικὸ περίγραμμα, «*Θεολογία*», τόμος ΠΘ', τεύχος 1, 2018, σ. 23-44.
- Παπαρρηγόπουλος, *Επίλογος της ιστορίας*: Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, *Επίλογος της ιστορίας του ελληνικού ἔθνους*, Ἐν Ἀθήναις, 1877 (Ἐκ του τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστού).
- Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία Γ'*: Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ἑλληνικού Ἐθνους, Από τον αρχαιότατων χρόνων μέχρι των καθ' ἡμᾶς*, τ. Γ', Ἐν Ἀθήναις, 1886 (Ἀνέστη Κωνσταντινίδου).
- Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία (641-802)*: Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ἑλληνικού Ἐθνους*, τ. 11 (641-802), Ἀθήνα, 2004 (National Geographic Society).
- Παπαρρηγόπουλος, *Εἰκονομαχία*: Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, *Τὸ ἔπος τῆς Εἰκονομαχίας*, [Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, βιβλίον δέκατον: Μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς - II, Ἡ Μεταρρύθμισις], Ἀθήνα, 2005 (Ὠκεανίδα).
- Παπασωτηρίου, *Βυζαντινὴ στρατηγική*: Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *Βυζαντινὴ υψηλὴ στρατηγική: 6^{ος} - 11^{ος} αἰώνας*, Ἀθήνα, 200 (εκδ. Ποιότητα).
- Πασσάς, *Βυζαντινὴ Διαμάχη*: Νικόλαος Δ. Πασσάς, *Βυζαντινὴ Διαμάχη εἰκονοφύβων καὶ εἰκονοφίλων 711-843: Ἱστορία-Θεολογία-Τέχνη*, Ἀθήναι 1983 (Ἱεράς Μητροπόλεως Ηλείας).
- Πολατίδης, *Ἱστορία*: Κάλλιστος Πολατίδης, *Ἡ Ἱστορία της Εἰκονομαχίας (Πολεμικὴ ἢ γενηθεῖσα τὸ πάλαι ὑπὸ τῶν εἰκονομάχων καὶ ἄρτι ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων)*, Ἀθήναι, 2015 (Λιακόπουλος).
- Rochow, *Anastasios (730-754)*: Ilse Rochow, *Anastasios (730-754)*, στο Ralph-Johannes Lilie: *Die Patriarchen der ikonoklastischen Zeit, Germanos I. –Methodios I. (715-847)*, (Berliner Byzantinistische Studien Band 5), Frankfurt, 1999 (Peter Lang), σ. 22-29.
- Runciman, *Βυζαντινὴ θεοκρατία*: Steven Runciman, *Ἡ Βυζαντινὴ Θεοκρατία*, μτφρ. Ἰωσήφ Ροηλίδης, Ἀθήνα, 2005 (Δόμος).
- Runciman, *Πολιτισμὸς*: Steven Runciman, *Βυζαντινὸς Πολιτισμὸς*, μτφρ. Ἀνδρέας Παππᾶς, Ἀθήνα, 2016 (Μεταίχιμο).
- Ρωμανίδης, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ*: Ἰωάννης Σ. Ρωμανίδης, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία της Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τ. Α', Θεσσαλονίκη, 1999 (Π.Σ. Πουρναρά).

- Ρώτα, *Βυζάντιο*: Μαρία Ρώτα, Συνωμοσίες στο Βυζάντιο: *Τα αίτια και οι συνέπειες (610-867)*, (Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών), Αθήνα, 2018, <http://hdl.handle.net/10442/hedi/44426>.
- Σαββίδης, *Οικουμενικό Βυζάντιο*: Αλέξιος Γ. Κ., Σαββίδης, *Το Οικουμενικό Βυζαντινό Κράτος και η εμφάνιση του Ισλάμ (518-717 μ.Χ.)*, Αθήνα, 1985 (Εστία).
- Σαββίδης – Δεριζιώτης, *Ιστορία του Βυζαντίου Α΄*: Αλέξιος Γ. Κ. Σαββίδης – Λάζαρος Α. Δεριζιώτης, *Ιστορία του Βυζαντίου με αποσπάσματα από τις πηγές, τ. Α΄ (284-717 μ.Χ.)*, Αθήνα, 1996 (Πατάκης).
- Σαββίδης, *Μελετήματα*: Αλέξης Γ. Κ. Σαββίδης, *Μελετήματα Βυζαντινής, Μεσαιωνικής και Ισλαμικής Ιστορίας (Ανατύπωση άρθρων 1984-1994)*, Φάρσαλα, 1997 (Ηρόδοτος).
- Σαββίδης, *Βυζάντιο*: Αλέξιος Γ. Κ. Σαββίδης, *Βυζάντιο, Μεσαιωνικός κόσμος, Ισλάμ: Είκοσι πέντε δοκίμια Ιστορίας και Παιδείας*, Αθήνα, 2007 (Παπαζήση).
- Σαββίδης – Hendrickx, *Εισαγωγή*: Αλέξιος Γ. Κ. Σαββίδης – Benjamin Hendrickx, *Εισαγωγή στη Βυζαντινή Ιστορία (284-1461)*, μτφρ. Αθανάσιος Ν. Κονδύλης, Αθήνα, 2019 (Ηρόδοτος).
- Σαρρής, *Βυζάντιον*: Ιωάννης Δ. Σαρρής, *Βυζάντιον: Ιστορία, Ταυτότητα, Πολιτισμός*, Θεσσαλονίκη, 2022 (Ζήτρος).
- Σβορώνος, *Οικονομία – Κοινωνία*: Νικόλαος Σβορώνος, *Οικονομία – Κοινωνία, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός - Μεσοβυζαντινοί χρόνοι 642-1071*, τ. Η΄, Αθήνα, 1979 (Εκδοτική Αθηνών), σ. 180-213.
- Schenk, *Kaiser Leon III*: Karl Schenk, *Kaiser Leon III, ein Beitrag zur Geschichte des Bilderstreits: Erster Theil*, German, 1880 (Halle-Wittenberg).
- Schlosser, *Kaiser*: Friedrich Christoph Schlosser, *Geschichte der bilderstürmenden Kaiser des oströmischen Reichs: mit einer Übersicht der Geschichte der frühern Regenten desselben*, Frankfurt, 1812 (Varrentrapp).
- Schwarzlose, *Der Bilderstreit*: Karl Schwarzlose, *Der Bilderstreit, Ein Kampf der griechische Kirche um ihre Eigenart und ilire Freiheit*, 1890 (Gotha : Friedrich Andreas Berthes).
- Shedlock, *Leo III*: Robert J. Shedlock, *The Iconoclastic Edict of the Emperor Leo III (716 A.D.)*, Amherst, 1968.
- Shepard, *Byzantine Empire*: Jonathan Shepard, *The Cambridge History of the Byzantine Empire c.500–1492*, Cambridge, 2008 (Cambridge University Press).

- Σιώτης, *Ιστορία*: Μάρκος Α. Σιώτης, *Ιστορία και θεολογία των ιερών εικόνων*, Αθήνα, 1994 (Αποστολική Διακονία).
- Σπυρίδωνος, *Εικονομαχία*: Δημήτριος Σπυρίδωνος, *Περὶ τῆς οὐσίας καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς Εἰκονομαχίας*, «Εκκλησιαστικός Φάρος», τ. Η΄, τεύχος ΜΗ΄, Ἐν Ἀλεξάνδρεια, 1911 (Ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου) σ. 434-468.
- Σταθακόπουλος, *Ιστορία*: Διονύσης Σταθακόπουλος, *Μικρὴ Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας*, μτφρ. Πέτρος Γεωργίου, Αθήνα, 2022 (Πατάκη).
- Σταυριανός, *Ὁ Ἅγιος Γερμανός Α΄*: Κυριάκος Σ. Σταυριανός, *Ὁ Ἅγιος Γερμανός Α΄ ὁ Ομολογητὴς Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Βίος, ἔργα, διδασκαλία: Συμβολὴ στὴν περίοδο τῆς Εἰκονομαχίας*, Αθήνα, 2003 (Γρηγόρης).
- Stein, *Studien*: Ernst Stein, *Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches, vornehmlich unter den Kaiser Justinus II und Tiberius Constantinus*, Stuttgart, 1919 (J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung).
- Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*: Βασίλειος Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία: Ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον*, Ἀθήναι, 1948 (Αστήρ).
- Stewart, *The Illustrated*: Robert Stewart, *The Illustrated Almanac of Historical Facts: From the Dawn of the Christian Era to the New World Order*, New York, 1992 (Prentice Hall General).
- Treadgold, *Army*: Warren Treadgold, *Byzantium and Its Army (284-1081)*, Stanford, 1995 (Stanford University Press).
- Treadgold, *History*: Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford, 1997 (Stanford University Press).
- Τρεμπέλας, *Ἐγκυκλοπαίδεια τῆς Θεολογίας*: Παναγιώτης Ν. Τρεμπέλας, *Ἐγκυκλοπαίδεια τῆς Θεολογίας (Πανεπιστημιακὸ παραδόσεις ἀναθεωρηθῆναι)*, Ἀθήναι, 1992 (Ἀδελφότης Θεολόγων «Ὁ Σώτηρ»).
- Τρωιανός, *Οἱ πηγές*: Σπύρος Ν. Τρωιανός, *Οἱ πηγές τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου*, Αθήνα – Κομοτηνὴ, 2011 (Ἀντ Ν. Σακκούλα Ε.Ε.).
- Τρωιανός – Πουλῆς, *Δίκαιο*: Σπύρος Ν. Τρωιανός – Γεώργιος Α. Πουλῆς, *Ἐκκλησιαστικὸ Δίκαιο*, Αθήνα, 2017 (Ἀντ. Ν. Σακκούλα Ε.Ε.).
- Τσιγκαροπούλου, *Ἀναστήλωση*: Αθηνά Ι. Τσιγκαροπούλου, *Ἀναστήλωση τῶν εἰκόνων: ἀπὸ τὰ πατερικὰ κείμενα στὴν εἰκονογραφικὴ ἀποτύπωσή της*, Θεσσαλονίκη, 2016 (Ostracon).

- Τσορμπατζόγλου, *Εικόνομαχία*: Παντελεήμων Τσορμπατζόγλου, *Η φύση και η προοπτική της Εικόνομαχίας: Ίδεολογικές επιδράσεις, στόχοι και σκοπιμότητα*, «Θεολογία», τ. ΞΣΤ', τεύχος 4, 1999, σ. 681-738.
- Τσορμπατζόγλου, *Η κοινωνική διάσταση*: Παντελεήμων Τσορμπατζόγλου, *Η κοινωνική διάσταση της Εικόνομαχίας: Συμβολή στη διερεύνηση των αιτιών της Εικόνομαχίας*, (Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης), Θεσσαλονίκη, 1995, <http://hdl.handle.net/10442/hedi/3733>.
- Τσορμπατζόγλου, *Εικόνομαχία και κοινωνία*: Παντελεήμων Τσορμπατζόγλου, *Εικόνομαχία και κοινωνία στα χρόνια του Λέοντος Γ' Ίσαυρου (συμβολή στη διερεύνηση των αιτιών)*, Κατερίνη, 2002 (Επέκταση).
- Τσορμπατζόγλου, *Εκκλησιαστική πολιτική*: Παντελεήμων Τσορμπατζόγλου, *Ο αυτοκράτορας Βαρδάνης-Φιλιππικός (711-713), Η εκκλησιαστική πολιτική του ως εισαγωγή στην εικόνομαχία*, Αθήνα, 2019 (Ηρόδοτος).
- Τωμαδάκης, *Σύλλαβος*: Νικόλαος Β. Τωμαδάκης, *Σύλλαβος Βυζαντινών Μελετών και Κειμένων*, τ. Α', Έν Αθήναις, 1961.
- Uspenskij, Voennoe: Fyodor I. Uspenskij, *Voennoe ustroistvo vizantijskoj imperii*, I.R.A.I.K., VI, 1900, σ. 154-207.
- Φειδάς, *Βυζάντιο*: Βλάσιος Ιω. Φειδάς, *Βυζάντιο: Βίος - Θεσμοί - Κοινωνία - Εκκλησία - Παιδεία - Τέχνη*, Αθήναι, 1991 (Ιδιωτική).
- Φειδάς, *Έκκλ. Ίστορία Α'*: Βλ. Βλάσιος Ιω. Φειδάς, *Έκκλησιαστική Ίστορία, Άπ' άρχής μέχρι την Εικόνομαχία*, τ. Α', Αθήναι, 2015 (Ιδιωτική).
- Vasiliev, *Ίστορία Α'*: Alexander A. Vasiliev, *Ίστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324-1453*, τ. Α', μτφρ. Δημοσθένης Σαβράμης, Αθήνα, 1995 (Πάπυρος).
- Ware, *Εκκλησία*: Κάλλιστος Ware, *Η Ορθόδοξη Εκκλησία*, μτφρ. Ιωσήφ Ροηλίδης, Αθήνα, 2001 (Ακρίτας).
- Whittow, *Byzantium*: Mark Whittow, *The Making of Orthodox Byzantium, 600-1025 (New Studies in Medieval History)*, London, 1996 (Red Globe Press).
- Χρήστου, *Έργα και ημέρες*: Ειρήνη Χρήστου, *Έργα και ημέρες Δυτικών απεσταλμένων στην Κωνσταντινούπολη από την εποχή της Εικόνομαχίας ως το Σχίσμα (726-1054)*, Αθήνα, 2000 (Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν).
- Χρήστου, *Τάξις και βία*: Ειρήνη Χρήστου, *Τάξις και βία στην Κωνσταντινούπολη (600-1028)*, Αθήνα, 2015 (Ηρόδοτος).

- Χρήστου, *Εκκλησιαστική Γραμματολογία Α΄*: Παναγιώτης Κ. Χρήστου, *Εκκλησιαστική Γραμματολογία: Πατέρες και Θεολόγοι του Χριστιανισμού*, τ. Α΄, Θεσσαλονίκη, 2005 (Κυρομάνος).
- Χριστοφιλοπούλου, *Κρίσιμοι Χρόνοι (642-802)*: Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Κρίσιμοι Χρόνοι (642-802), Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός - Μεσοβυζαντινοί χρόνοι 642-1071*, τ. Η΄, Αθήνα, 1979 (Εκδοτική Αθηνών), σ. 8-45.
- Χριστοφιλοπούλου, *Βυζ. Ιστορία Β1*: Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, τ. Β΄1 (610-867), Αθήναι, 1981 (Βάνιας).
- Χριστοφιλοπούλου: *Πολίτευμα και Θεσμοί*: Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Το Πολίτευμα και οι Θεσμοί της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (324-1204): Κράτος - Διοίκηση - Οικονομία - Κοινωνία*, Αθήνα, 2004 (Ιδιωτική).
- Χρονόπουλος, *Οι Ισαυροί*: Γιάννης Κ. Χρονόπουλος, *Λέων Γ΄ & Κωνσταντίνος Ε΄ (Οι Ισαυροί): Βυζαντινοί Αυτοκράτορες – Στρατηγοί*, τ. Δ΄, Αθήνα 2020 (Historical Quest).
- Ψάλτου, *εικόνα, εικονομαχία*: Στρατής Ψάλτου, «εικόνα, εικονομαχία», *Θρησκευολογικό Λεξικό*, Αθήνα, 2000 (ελληνικά γράμματα), σ. 195-198.